

I gränslandet mellan hem och institution

Hyresgästers perspektiv
på att ha bostad med
särskild service

Anette Skårner

Kvalitetskriterier för FoU-rapporter vid FoU i Väst/GR

En FoU-rapport vid FoU i Väst/GR ska:

- vara relevant för praktiskt verksamma och politiker inom välfärdsområdet,
- sätta studien i ett vidare sammanhang och vända sig till en bredare målgrupp än de som är direkt berörda,
- vara utvecklingsorienterad,
- anknyta till relevant forskning/kunskapsutveckling inom området,
- innehålla en beskrivning av metod och tillvägagångssätt samt en genomarbetad analys,
- vara tillgänglig, välstrukturerad och kännetecknas av god språkbehandling,
- före publicering granskas av forskare och anställda inom Göteborgsregionens kommunalförbund och Västra Götalandsregionen.

© FoU i Väst/GR

Första upplagan april 2012

Layout: Infogruppen GR

Omslagsbild: Ola Kjelbye

Tryckeri: Sandstens, Göteborg

ISBN: 978-91-89558-72-4

ISSN: 1403-168X

FoU i Väst

Göteborgsregionens kommunalförbund

Box 5073, 402 22 Göteborg

e-post: fou@grkom.se

I gränslandet mellan hem och institution

Hyresgästers perspektiv på att
ha bostad med särskild service

Anette Skårner

FoU, väst

Förord

Att ha en bostad är en av de mest grundläggande förutsättningarna för att kunna leva ett värdigt liv. En bostad är dessutom en lagstadgad rättighet för personer med stora behov av stöd och service. Ändå är det inte självklart att alla människor i Sverige får denna möjlighet.

I den här rapporten möter vi människor som har levt långvarigt i svåra situationer med psykisk sjukdom, missbruk, hemlöshet och institutionsvård och som till följd av sina svårigheter har varaktiga funktionsnedsättningar. För första gången har de nu fått en bostad som ska vara deras egen. Att ta del av de berörda personernas egna berättelser har gett oss många tankeställare: Varför är det inte bara frid och fröjd nu när bostadssituationen ordnats? Hur kan vi som representerar samhället planera för bostäder utan att det blir nya institutioner? Inte minst viktig tycker vi att personalens roll är – vad innebär stöd, var går gränsen för kontroll och maktutövning – här är verkligen en balansgång att klara för de anställda. Vi hoppas att du liksom vi får syn på sådana och andra viktiga frågor när du med den här rapporten tar del av berörda personers kunskap och erfarenheter.

Samrådsgruppen FoU i Väst/GR februari 2012

Ulla Carlshamre, Göteborgs Stad

Lennart Rådenmark, Länsstyrelsen

Innehåll

SAMMANFATTNING	9
1. INLEDNING	13
Bakgrund	14
Övergripande syfte och specifika frågeställningar	17
Rapportens fortsatta uppläggning	18
2. ATT BO I GRUPPBOSTAD MED SÄRSKILD SERVICE	
– STUDIENS KONTEXT	19
Att bo i gruppbofastad med särskild service	19
De studerade gruppbofastaderna	22
Samverkan	23
Organisering av stöd och aktiviteter	24
Regler	24
Hyresgästgruppens sammansättning	25
3. STUDIENS UPPLÄGGNING OCH GENOMFÖRANDE	27
Intervjuer med hyresgäster	29
Informeraende intervjuer med professionella aktörer samt dokumentstudier	32
Analysarbetet	33
4. NÅGRA TEORETISKA INSPIRATIONSKÄLLOR	35
5. ATT BO SOM ALLA ANDRA – MEN ÄNDÅ INTE	39
Inlåst eller utestängd – vägen till gruppbofastad	40
Egen permanent bofastad	43
Det fysiska rummet	44
Privatlivets helgd – kollektiv samvaro	46

6. STÖD, SERVICE, SAMVARO OCH KONTROLL	53
Personalen i fokus – vad de gör och hur de gör det.....	53
Regler, rutiner, restriktioner och kontroll	57
Gränser, initiativ och förhandlingar	64
Vårdlandskapet utanför gruppboenden	67
7. DET STÖRRE SOCIALA LANDSKAPET:	
LÄNKAR OCH BARRIÄRER	71
Informellt socialt nätverk – familj och vänner	71
Grannskap.....	74
Att fylla vardagen med innehåll.....	76
Boenden, en plattform för återhämtning, utveckling och nya mål? ..	78
Kvarbo?.....	79
8. AVSLUTANDE DISKUSSION.....	81
I gränslandet mellan hem och institution.....	82
Att klara sig själv – med hjälp av personalen.....	85
Till sist.....	88
REFERENSER	91

Sammanfattning

Den här rapporten sätter fokus på hur människor med psykiska funktionsnedsättningar och en komplex livssituation upplever och värderar att ha fått ett varaktigt boende i form av gruppboende med särskild service och vilka kopplingar de gör till boendesituationens betydelse för vardagsliv och livssituation i stort. Eftersom tidigare forskning på området är begränsad, har studien haft en explorativ ansats. En ambition med studien har varit att bidra till en bättre kunskapsgrund för att förstå och förtydliga vilken funktion boendet har för personer med psykiska funktionshinder och komplexa stödbehov och särskilt att generera praktiskt användbar kunskap som kan ligga till grund för utvecklingsarbete och utbildningsinsatser.

Psykiatrireformen, som i Sverige trädde i kraft 1995, förtydligade bland annat kommunernas ansvar för insatser till personer med psykiatrisk problematik. En central tankegång i reformarbetet var att människor med psykisk funktionsnedsättning skall ha möjlighet att leva och bo så likt andra människor som möjligt, det vill säga i en fullvärdig bostad som är personens privata och permanenta hem och som inte har en institutionell prägel. Samtidigt är själva grunden för ett boende i gruppboende att man bedömts ha ett så omfattande behov av stöd att mer eller mindre ständigt närvaro av personal är nödvändig, vilket kan leda till att det egna hemmet får karaktären av en institution eller en arbetsplats för personalen.

Inom ramen för ett regionalt samverkansprojekt, det så kallade Röda Tråden-projektet som syftade till att förbättra situationen för personer med psykiska problem och samtidigt missbruk och kriminalitet samt till att utveckla samverkan över organisations- och professionsgränser etablerades två gruppboendestäder med särskild service i två olika stadsdelar i Göteborg. En av bostäderna vänder sig till personer som är dömda till rättspsykiatrisk vård och den andra till kvinnor med missbruksproblem och psykiatrisk samsjuklighet. En grundläggande förutsättning för boendet är att individen har en psykisk

funktionsnedsättning och stödbehov som ger honom eller henne rätt till insats i form av gruppbostad.

De frågeställningar som låg till grund för studien var följande: Hur ser hyresgästerna på värdet av att ha fått en egen bostad i den form som anordnats? Hur upplever och värderar de det vardagsstöd och den kontroll som är knutet till bostaden? Hur förhåller det sig till tidigare erfarenheter av samhällsvården? Hur fungerar samverkan mellan de olika inblandade professionella aktörerna enligt hyresgästerna själva? Vilka förändringar har den nya boendesituationen medfört för hyresgästernas vardagsliv och för deras relationer till närstående och övrigt socialt nätverk?

Vägledande för studien har varit ett psykosocialt perspektiv på psykiska funktionshinder där fokus framförallt ligger på samspelet mellan individen och den omgivande sociala miljön. En central dimension i ett sådant perspektiv är också de samhälleliga barriärer och villkor som kan hänföras till målgruppens utsatta och stigmatiserade livssituation. Rapporten baseras på kvalitativa intervjuer med hyresgäster vid de båda gruppbostäderna, samt på informerande intervjuer med verksamhetsansvariga och personal och sekundärdata i form av skriftligt material som beskriver och reglerar respektive bostads utformning och innehåll. Intervjuerna med hyresgästerna kan sägas utgöra studiens empiriska kärna.

Studiens resultat visar att flytten till en lägenhet i gruppbostad huvudsakligen inneburit en positiv förändring av hyresgästernas livssituation i stort. Bostaden erbjuder, i jämförelse med de alternativ som intervjupersonerna tidigare varit hänvisade till, en värdigare, tryggare och friare boendesituation. En kvalitet som särskilt framhålls är att lägenheten är en fullvärdig och permanent bostad, vilket ger förutsättningar för kontinuitet i boendet och för större möjlighet för hyresgästen att ”rå sig själv”. Resultaten synliggör emellertid även bostadens dubbla funktion av hem och institution, bland annat genom att man bor tillsammans med andra personer som befinner sig i en liknande situation, genom personalens närvaro i och vetskap om den privata sfären och genom det regelverk och den kontroll som omgärdar boendet.

De stödinsatser som är kopplade till gruppbostad fungerar för det mesta väl enligt intervjupersonerna. Studien klargör personalens centrala roll. Hyresgästerna har ett omfattande stödbehov som framförallt förväntas tillgodoses av professionella hjälpare eftersom de intervjuade lever ensamma och har svagt utvecklade personliga nätverk. Bristen på ”länkar” till det ordinarie samhällslivets sociala sammanhang är påfallande. Intervjupersonerna uttrycker olika behov av emotionellt, praktiskt och kognitivt stöd, men personalen finns närvarande i deras vardagsliv och fungerar också som länk till det omgivande vårdlandskapet. Att personalen lyckas etablera en

bärkraftig samarbetsrelation till hyresgästen tycks vara en viktig förutsättning för konstruktivt stöd. Det emotionella klimatet i relationen påverkar hela stödprocessen; vad som efterfrågas, erbjuds och accepteras. Att personalen ser och bekräftar hyresgästerna även i andra roller och identiteter än den som klient, beskrivs som ett centralt element i stödrelationen. Ett ensidigt fokus på problem och brister riskerar att en stigmatiserad problemidentitet konserveras eller förstärks.

Trots att hyresgästerna tycker bra om personalen och uppfattar den som förstående och hjälpsam förmedlas en osäkerhet kring stödet och stödets villkor. Sett ur hyresgästernas perspektiv tycks det röra sig om ett komplext samspel av personliga och situationella omständigheter, där gruppbeståndets ambivalenta funktion av hem och institution gör sig påmind. Skärningspunkter mellan olika ideologier och principer för stöd, service och kontroll antyds i materialet, liksom bristen på gemensam reflexion kring de ”osäkerhetszoner” som uppstår. Kontrollen, som den kommer till uttryck i maktbalansen mellan personal och hyresgäster och i regler och rutiner som hyresgästerna förväntas underkasta sig, kan skapa en struktur som fyller en stödjande och skyddande funktion eller så den kan uppfattas som ett ”nödvändigt ont” för att vardagen skall fungera. Men kontrollen kan också upplevas som destruktiv när den hämmar eget ansvarstagande och initiativkraft.

En rimlig slutsats av studiens resultat är att ett konstruktivt stöd kräver ömsesidig dialog och förhandling och att personalen lyfter fram hyresgästernas kompetenser och resurser och tar tillvara hennes egna förslag till lösningar. Det finns starka argument för att öppenhet, flexibilitet och gemensam reflexion som syftar till att klargöra roller och ömsesidiga förväntningar är fruktbara strategier för att hantera den osäkerhet och ambivalens som förefaller inbyggd i situationen. Det skapar också goda förutsättningar för en icke stigmatiserande och framåtsyftande stödsituation som utgår från att även människor med stora psykiska svårigheter har rätt till ett självständigt liv och till normaliserade levnadsförhållanden.

I. Inledning

Rätten till egen bostad för psykiskt funktionshindrade handlar om den grundläggande mänskliga rättigheten att skapa sig ett eget hem. (SOU 1991:92 s 82)

Att bo det är ens rättighet änna! (hyresgäst vid en av de studerade grupp-
bostäderna)

Den här studien sätter fokus på hur personer med psykiska funktionsnedsättning¹ och en komplex livssituation med missbruk och/eller kriminalitet upplever och värderar att ha fått ett varaktigt boende i form av gruppbostad med särskild service. Utgångspunkten är kvalitativa intervjuer som fångar egna upplevelser, erfarenheter och meningskonstruktioner, det vill säga hur hyresgästerna uppfattar sitt boende och vilka kopplingar de gör till boendesituationens betydelse för vardagsliv och livssituation i stort. Eftersom tidigare forskning på området är begränsad, har studien en explorativ ansats.

Ambitionen med studien är att bidra till en bättre kunskapsgrund för att förstå och förtydliga vilken funktion boendet har för personer med psykiska funktionshinder och komplexa stödbehov och särskilt att generera kliniskt användbar kunskap som kan ligga till grund för utvecklingsarbete och utbildningsinsatser. I flera sammanhang påtalas idag betydelsen av ett ökat brukarinflytande², det vill säga av att göra brukarna själva mer delaktiga i

-
1. Enligt Psykiatrisamordningens slutrapport (SOU 2006:100, s 69) har en person ett psykiskt funktionshinder om hon/han har väsentliga svårigheter med att utföra aktiviteter på viktiga livsområden, och dessa begränsningar har funnits, eller kan antas komma att bestå under en längre tid. Svårigheterna skall vara en konsekvens av psykisk störning. Idag skiljer man emellertid ut två begrepp, nämligen psykiskt funktionshinder och psykisk funktionsnedsättning. I den officiella terminologi som Socialstyrelsen föreskriver innebär funktionsnedsättning nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga. Funktionshinderbegreppet används när det syftar på den begränsning som en funktionsnedsättning innebär för en person i relation till omgivningen och som utgör ett hinder i vardagen.
 2. Exempelvis antog SKL (Sveriges Kommuner och Landsting) i början av 2012 ett så kallat "Positionspapper" på temat "Evidensbaserad praktik inom socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens område". I dokumenten framhålls vikten av att ta tillvara brukares kunskaper inte bara när det gäller den egna livssituationen/behovs utan också när det gäller kvaliteten på olika insatser och på socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens verksamhet i stort.

vården och använda deras kunskap och erfarenheter för att göra verksamheten mer effektiv och ändamålsenlig. Studien, med sin utgångspunkt just i hur hyresgästerna själva ser på sin boendesituation och på det stöd de erhåller, kan förhoppningsvis utgöra ett bidrag till en sådan utveckling.

Bakgrund

Psykiatrireformen, som i Sverige trädde i kraft 1995, förtydligade bland annat kommunernas ansvar för insatser till personer med psykiatrisk problematik. Psykiatriutredningen, som låg till grund för reformen, formulerade i sitt slutbetänkande (SOU 1992:73) ett antal vårdideologiska principer som syftar till social integration och normalisering av levnadsvillkor för personer med ”psykisk störning”. En central tankegång i dessa principer var att personer med psykiska problem skall ha samma rättigheter och skyldigheter som andra grupper i samhället samt rätt till service, vård och stöd anpassad efter individuella förutsättningar och behov. Det framhölls också att utgångspunkten för insatserna skall vara den enskildes egna val och prioriteringar, att insatserna skall utformas så att de stöder personens oberoende, integritet och välfärd samt att de skall ges i så öppna former som möjligt ute i det lokala samhälle där människorna lever. En kungstanke i reformarbetet var just rätten till en egen bostad som en plattform för ett självständigt och socialt integrerat liv:

Ingen annan enskild faktor kan sägas ha så stor betydelse för känslan av den egna identiteten som den egna bostaden. Det är i bostaden som man tillgodoser sina mest elementära behov och bostaden är för de flesta människor tillsammans med arbetet den plattform från vilken man skapar relationer med andra människor och deltar i samhällslivet. Många personer med omfattande funktionshinder tillbringar en stor del av sin dag i den egna lägenheten. Därför är bostaden många gånger ännu mer betydelsefull för personer med funktionshinder än den är för icke funktionshindrade personer (prop. 1992/93:159 s 83).

I dag är alltså målet att människor med psykisk funktionsnedsättning skall ha möjlighet att leva och bo så likt andra människor som möjligt, det vill säga i en fullvärdig bostad som är personens privata och permanenta hem och som inte har en institutionell prägel (Socialstyrelsen 2007a). Samhället har enligt bestämmelserna i SoL (socialtjänstlagen) skyldighet att ordna lämplig bostad och service för personer med funktionsnedsättning. När det är fråga om omfattande funktionshinder regleras rätten till bostad också enligt LSS (lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade).

Ambitionen att alla människor med psykisk funktionsnedsättning skall tillförsäkras bostad och det vardagsstöd de är i behov av tycks emellertid inte vara alldeles enkel att leva upp till, även om psykiatrireformen innebar

att målgruppens behov har kommit att uppmärksammas på ett bättre sätt än tidigare. I olika utredningar och rapporter från senare tid påtalas problem med bristande helhetslösningar, inte minst när det gäller boende och boendestöd och man pekar också på oklarheter beträffande ansvarsfördelningen mellan kommun och landsting när det gäller att finna gemensamma lösningar för personer som behöver det. Särskilt stora är problemen när det gäller de människor som är i fokus för denna studie, nämligen personer med psykisk sjukdom/psykiska funktionshinder och samtidigt missbruk samt personer som vårdats enligt någon av de psykiatriska tvångslagstiftningarna (se till exempel SOU 2001:95, SOU 2004:3, SOU 2005:82, SOU 2006:100, Socialstyrelsen 2007a). I Nationella riktlinjer för missbruks- och beroendevård (Socialstyrelsen 2007b) skriver man följande:

Hemlösa med s.k. 'dubbeldiagnos' (samtidigt missbruk eller beroende och psykisk störning eller sjukdom) kan ha särskilt svårt att få kontakt med vården och få socialt stöd. Samma grupp får i mindre grad tillgång till samhällets service än andra personer med missbruks- och beroendeproblem... (s 145)

Samtidigt som det är oacceptabelt att människor med psykiska funktionshinder saknar bostad eller hänvisas till tillfälliga lösningar är det något av en utmaning för socialtjänsten att för personer ”med särskilda behov” finna boendelösningar som tillgodoser samhällsskyddet samtidigt som man bevarar den enskildes integritet och självbestämmande så långt det är möjligt, skriver Psykiatrisamordningen i sitt slutbetänkande ”Ambition och ansvar. Nationell strategi för utveckling av samhällets insatser till personer med psykiska sjukdomar och funktionshinder” (SOU 2006:100).

Psykiatrisamordningen konstaterar också i sin slutrapport att den existerande kunskapen om boende och boendestöd för människor med psykiska funktionshinder är bristfällig, trots att detta är ett grundläggande behovsområde och att kommunernas insatser är omfattande³. Man efterlyser såväl ytterligare forskning inom området som förstärkt metodutveckling och samordnade fortbildningsinsatser. Även Missbruksutredningen (SOU 2011:35) lyfter fram boendefrågan som en viktig förutsättning för deltagande i behandling och för att lämna missbruk. Utredningen konstaterar att det tillgängliga veten-

3. En nyligen publicerad forskningsöversikt (Socialstyrelsen 2011) konstaterar att den grupp som dominerar i forskning som specifikt fokuserar bostad med särskild service är personer med utvecklingsstörning och att det är angeläget att ytterligare uppmärksamma personer med psykiska och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.

skapliga underlaget talar för att ”bostad först”-lösningar⁴ fungerar bättre än boendetrappstegsmodeller, men att den svenska forskningen kring boende och boendestöd fortfarande är begränsad. Ytterligare forskning behövs, inte minst kring olika målgruppspecifika insatser när det gäller boendestöd.

I en nyligen publicerad forskningsöversikt (Socialstyrelsen 2011) framkommer att målgruppen med psykisk funktionsnedsättning delvis har ändrat karaktär. Bland de nya grupper som idag är föremål för samhällets insatser återfinns i högre utsträckning människor med sociala problem som gränsar mot missbruk och kriminalitet, vilket ställer delvis andra krav på boende och bistånd samt utbildning av personal. Forskningen inom detta område är fortfarande sparsamt förekommande och i behov av ”utvecklande och analyserande studier” (s 73).

Under de senaste åren har det emellertid genomförts vissa statliga satsningar i syfte att förstärka och utveckla arbetet med dessa grupper. Ett regionalt samverkansprojekt mellan Göteborgs Stad och delar av psykiatrin inom Sahlgrenska Universitetssjukhuset (SU) som genomfördes inom ramen för Psykiatrisamordningen var det så kallade Röda Tråden-projektet som syftade till att förbättra situationen för personer med psykiska problem och samtidigt missbruk och kriminalitet och utveckla samverkan över organisations- och professionsgränser. En bärande tanke med projektet var att genom ett integrerat arbetssätt öka både kvalitet och effektivitet i psykiatris och socialtjänstens insatser för målgruppen samt att synliggöra gruppens behov av sociala insatser. I den bakgrundsanalys som redovisas i slutrapporten framhålls att denna målgrupp trots omfattande och komplexa behov av vård och stöd sällan uppmärksammas när samhällets resurser prioriteras. Tvärtom hamnar de inte sällan ”mellan stolarna” när de olika huvudmännen inte kan komma överens om vem som har ansvar för att ge gruppen adekvat hjälp. Särskilt betonas kommunens stora svårigheter att skapa adekvata boendalternativ i form av anpassat permanentboende av god kvalitet. I uppdraget ingick därför också att skapa nya och differentierade bostadsalternativ, meningsfull sysselsättning och tydliga, väl integrerade boendestöd för målgruppen (Slutrapport Röda Tråden, 2008).

I förlängningen av Röda Tråden-projektet har Göteborgs Stad etablerat två gruppboendestäder med särskild service i två olika stadsdelar. Av etiska skäl har jag efter diskussion med ansvariga för verksamheterna valt att inte närmre

4. ”Bostad först” (housing first) innebär att en person som är i behov av bostad erbjuds en bostad och därefter ges stöd och behandling utifrån behov. Denna typ av lösningar ställs ofta mot vad man skulle kunna kalla ”treatment first”, det vill säga att först etableras stöd- och behandlingskontakter och därefter bostad. Erbjudandet om bostad är ofta förenade med olika krav, till exempel drogfrihet eller behandlingsföljksamhet. Inte sällan formuleras erbjudandet om bostad som det översta steget på en ”trappa” där personen successivt får arbeta sig upp via korttidsboenden och referensboenden till det slutgiltiga målet, ett eget hyreskontrakt (Socialstyrelsen 2006, SOU 2011:35).

ange namn eller geografiskt läge. Jag benämner dem i rapporten kort och gott som gruppboende A och gruppboende B. Den förstnämnda vänder sig till personer som är dömda till rättspsykiatrisk vård och den andra till kvinnor med missbruk och psykiatrisk samsjuklighet. I båda fallen är det fråga om människor med omfattande funktionsnedsättningar på många livsområden. Insatserna har beviljats med stöd av LSS.

Gruppboendena ingår i en satsning som Göteborgs Stad gör tillsammans med Sahlgrenska Universitetssjukhuset på en ny vårdform med öppen psykiatrisk tvångsvård, GARP-projektet som bland annat verkar för att åstadkomma boende, boendestöd, sysselsättning och kompetensutveckling i komplexa ärenden som rör personer med psykiska funktionsnedsättningar. De personer som bor i gruppboendena har ofta en historia präglad av mångårig institutionsvård och/eller hemlöshet och olika former av alternativa boenden. Som regel har man väntat många år på att få en egen bostad. Den sammansatta livsproblematik som det ofta här är fråga om innebär också ett stort behov av samordning av insatser och en väl fungerande samverkan mellan olika professionella aktörer/huvudmän. För de aktuella gruppboendena har man tillskapat särskilda samverkansavtal mellan huvudmännen som reglerar ansvarsförhållanden och hur samverkan skall bedrivas kring de enskilda brukarna.

Övergripande syfte och specifika frågeställningar

Det övergripande syftet med studien är att beskriva och analysera hyresgästers perspektiv på att bo i gruppboende med särskild service. Hur stämmer deras uppfattning med verksamheternas officiella mål och innehåll? Vilka problem och möjligheter är förknippade med verksamheten? Mer precist handlar det om att undersöka följande frågeställningar:

- Hur ser hyresgästerna på värdet av att ha fått en egen bostad i den form som anordnats?
- Hur upplever och värderar man det vardagsstöd och den kontroll som är knuten till bostaden? Hur förhåller detta sig till tidigare erfarenheter av samhällsvården?
- Hur fungerar samverkan och samordning av insatser mellan de olika inblandade professionella aktörerna/huvudmännen enligt hyresgästerna själva?
- Vilka förändringar har den nya boendesituationen medfört för hyresgästernas vardagsliv och för deras relationer till närstående och övrigt socialt nätverk?

Rapportens fortsatta uppläggning

Efter detta inledande kapitel följer i kapitel två en presentation av de båda gruppboendena och deras hyresgäster samt de ramar och villkor som är förenade med boendeformen. I kapitel tre redovisas studiens uppläggning och genomförande. Kapitel fyra tar upp de teoretiska inspirationskällor som varit vägledande för studien. I kapitel fem till sju redovisas studiens resultat genom en tematiserad beskrivning och analys av informanternas berättelser om sin boendesituation. I kapitel åtta summeras och diskuteras studiens resultat med fokus på några av de centrala och återkommande teman som finns i materialet. Rapporten avslutas med en diskussion kring personalens arbete i gruppboendena.

2. Att bo i gruppboestad med särskild service – studiens kontext

Även om det är de psykosociala perspektiven som är studiens huvudsakliga fokus är naturligtvis de materiella omständigheter och formella regelverk som omgärdar boendet avgörande för hur hyresgästerna kan forma sitt vardagsliv och sin sociala tillvaro. I detta avsnitt presenteras några av de formella rammar och villkor som är förenade med att bo i gruppboestad med särskild service. Avslutningsvis ges en övergripande beskrivning av de två boendeverksamheter som ingår i studien. I detta sammanhang redovisas också några uppgifter om hyresgästgruppens sammansättning vid tiden för undersökningens genomförande.

Att bo i gruppboestad med särskild service

I samband med Psykiatireformen lanserades med större tydlighet en boendeideologi som betonade frihet, integritet och självständighet och en strävan efter normaliserade levnadsförhållanden för människor med psykiska problem. I regeringen proposition 1993/94: 218 fastslogs att

...också människor med funktionshinder har rätt till bostad där friheten och integriteten är skyddad och där han kan få sina behov av stöd och service i den dagliga livsföringen tillgodosedda. Detta gäller således även personer med långvariga och allvarliga psykiska störningar.

Avinstitutionaliseringen och kommunens tydligare ansvar för boendefrågan ledde till framväxten av en hel arsenal av boendeformer för människor med psykiska funktionshinder. Utmärkande för dessa är att de har det egna, icke institutionaliserade boendet som grundidé, samtidigt som de i egenskap av organiserade verksamheter och närvaron av personal ofrånkomligen är institutioner (Andersson 2009). En central frågeställning är om förändringen istället lett till en ”transinstitutionalisering”, det vill säga att traditionella totala institutioner ersatts av nya former av mindre institutioner – där brukarna

har begränsade möjligheter till inflytande över sitt boende och sitt vardagsliv (Topor 2005, Topor & Holmqvist 2011, Socialstyrelsen 2011).

I Socialstyrelsens (2007a) handbok ”Bostad med särskild service för vuxna enligt LSS” som skall tjäna som stöd för kommunernas rättstillämpning och handläggning påpekas denna inneboende konflikt mellan ”hem” och ”institution”. Å ena sidan behöver personer med omfattande funktionshinder service och stöd för att bostaden skall bli ett personligt präglat hem. Å andra sidan kan personens beroende av den personal som utför omvårdnaden leda till att det egna hemmet får karaktären av en institution eller arbetsplats för personalen. Jag kommer att återkomma till detta grundläggande dilemma längre fram i rapporten och nöjer mig här med att citera Socialstyrelsen som betonar att ”den enskildes rätt till självbestämmande och integritet måste därför särskilt värnas och beaktas” (s 41).

Bostad med särskild service är en samlingsbeteckning för en rad olika boendeformer, som kommunerna ansvarar för och som regleras av lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) och av socialtjänstlagen (SoL).⁵ Den huvudform som är i fokus för denna studie, nämligen *gruppbo-stad* är ett boendialternativ för människor som har ett så omfattande behov av tillsyn och omvårdnad att mer eller mindre ständigt närvaro av personal är nödvändig. Den andra är *servicebostad* vilken riktar sig till personer som inte klarar av att bo i ett ordinärt boende, men som inte har ett så omfattande hjälpbehov att ett boende i gruppbo-stad är nödvändigt. Socialstyrelsen (2007a) framhåller att människor som behöver någon form av bostad med särskild service ofta har ett livslångt behov av stöd och det är därför viktigt att de kan få detta stöd under så ”normala” former som möjligt:

- Bostaden skall vara *fullvärdig* enligt Boverkets normer, det vill säga där skall finnas rum med inredning och utrustning för personlig hygien, rum eller avskiljbar del för samvaro, sömn och vila, rum eller del av rum för matlagning (Socialstyrelsen BFS 2005:17).
- Bostaden är *personens privata och permanenta hem* och den skall inte ha en institutionell prägel
- *Omvårdnad* skall ges utifrån *individuella* önskemål och behov och syftet är att tillförsäkra den boende goda levnadsvillkor

5. Insatsen ges vanligtvis enligt LSS men kan också ges enligt SoL till personer som inte omfattas av LSS men som på grund av sin funktionsnedsättning är i behov av boende med stöd. I de gruppbo-städer som ingår i denna studie har samtliga hyresgäster fått insatsen enligt LSS, varför det är den lagstiftningen som exemplifieras i rapporten. För den som är intresserad av skillnaderna mellan LSS och SoL när det gäller villkor och ramar för boende hänvisas till Socialstyrelsen (2007a) och till Göteborgs Stads riktlinjer för insatser enligt LSS och bistånd enligt SoL för barn, ungdomar och vuxna med funktionsnedsättning (reviderad version 2009).

En gruppboende består av ett litet antal lägenheter grupperade kring gemensamma utrymmen där service och omvårdnad kan ges alla tider på dygnet. Gruppboendet kan ligga i ett vanligt flerfamiljshus eller i ett separat hus med lägenheter eller i ett friliggande småhus. I gruppboendet skall det finnas gemensamma utrymmen för umgänge. Dessa bör vara placerade så att de kan fungera som en samlingspunkt för dem som bor i gruppboendet och ytorna bör vara tillräckligt stora för att alla boende skall kunna delta samtidigt i olika aktiviteter och på så sätt skapa förutsättningar för social gemenskap mellan de boende (Socialstyrelsen 2007a).

I insatsen ingår att det skall finnas fast personal i själva gruppboendet som kan ge omvårdnad dygnet runt. I omvårdnaden ingår att stödja och hjälpa personen med de dagliga, personliga behov som hon/han har svårt att klara på egen hand. Vad som mer precist ligger i begreppet omvårdnad enligt LSS är inte alldeles enkelt att bena ut eftersom det saknas en allmänt vedertagen definition. Enligt Socialstyrelsen (2007a) kan det ses som ett samlingsbegrepp för allt som en person behöver hjälp med i sin livsföring. Omvårdnad innefattar både stöd och service och tanken är att tillgodose såväl individuella, psykiska, fysiska som sociala behov. Omvårdnaden kan vara av både praktisk och vägledande natur.

Ytterst syftar omvårdnaden till att underlätta för individen att leva som andra människor och den skall ges på ett sådant sätt att den stärker personens tilltro till sin egen förmåga. Individen själv skall också ha ett direkt inflytande vid planering och genomförande av omvårdnaden. Även möjlighet till deltagande i fritidsverksamhet och kulturella aktiviteter innefattas i insatsen boende med särskild service och det är varje individs önskemål och förmåga som skall styra vilket utbud som används. En viktig uppgift för personalen är att ge personen stöd för att utveckla egna fritidsintressen, både ute i samhället och i hemmet.

Boende enligt LSS innebär rättsligt både skillnader och likheter gentemot ett vanligt hyresförhållande. En grundläggande skillnad är möjligheten att få tillgång till bostad enligt LSS jämfört med ett ordinärt boende. En bostad enligt LSS är en *rättighet* under förutsättning att personen omfattas av lagen, det vill säga en bedömning om en person har rätt att få en bostad görs med andra ord på helt andra grunder än vid ett vanligt hyresförhållande. Av detta följer emellertid också att den boende saknar bytesrätt eftersom ett beslut enligt LSS är en förutsättning för att få bostaden. Däremot är hyreslagen tillämplig när det exempelvis gäller hyressättning och besittningsskydd. Grund för uppsägning av hyreskontraktet kan även när det gäller denna boendeform exempelvis vara att en person stör andra hyresgäster eller att man inte betalar hyran. Därutöver krävs enligt hyreslagen att hyresvärdens intresse av att säga

upp hyresgästen på den anförda grunden väger tyngre än hyresgästens intresse att bo kvar. Finns det grund för uppsägning kan alltså en hyresgäst sägas upp även när bostaden är en bostad med särskild service. Att bo i gruppboende innebär att det är kommunen som har förstahandskontrakt och den boende andrahandskontrakt, vilket medför, precis som vid andrahandsuthyrning av en ordinarie lägenhet, att besittningsskyddet träder i kraft först när hyresavtalet har varat i två år. Dessförinnan kan förstahandshyresgästen, i det här fallet kommunen, säga upp andrahandshyresgästen utan att ange de särskilda skälen som finns i hyreslagen. Men en viktig skillnad är att när det gäller boende enligt LSS så har kommunen efter en uppsägning *kvar* sitt ansvar för att bereda personen ett boende som motsvarar personens behov (ibid).

En viktig handikappolitisk princip är att en person inte skall ha merkostnader på grund av sitt funktionshinder. För gruppboende utgår därför ingen avgift. Hyresgästen betalar hyra (vilken regleras enligt hyreslagens bruksvårdesregler som skall förhindra oskäligen hyror), mat och egna omkostnader, men om personen inte har kvar tillräckligt efter att dessa omkostnader är betalda görs i Göteborgs Stad en beräkning av förbehållsbelopp enligt LSS. När det gäller deltagande i fritidsverksamhet och kulturella aktiviteter betalar man sina personliga kostnader men inte för merkostnader som kan tillkomma på grund av funktionshindret, exempelvis kostnader för medföljande personal (Socialstyrelsen 2007a, Göteborgs Stads riktlinjer 2009).

De studerade gruppboendena

Här följer en övergripande presentation av de två gruppboendena som ingår i studien. Intervjuer med personal och ansvariga för verksamheterna samt skriftlig information ligger till grund för redovisningen. Jag har också själv besökt boendena i samband med informationsmöten och intervjuer men väljer, som jag redogör för i metodavsnittet, av etiska skäl att vara restriktiv med mer etnografiska beskrivningar av boendemiljöerna. En mer utförlig diskussion om de regler och rutiner som gäller för boendena och de olika aktiviteter som förekommer (eller inte förekommer) presenteras i den kommande beskrivningen och analysen av det empiriska materialet. *Gruppboende A* riktar sig som jag redan har varit inne på till både män och kvinnor som med stöd av lagen om rättspsykiatrisk vård (LRV) eller lagen om psykiatrisk tvångsvård (LPT) vårdas eller har vårdats på Rättspsykiatriska vårdkedjan i Göteborg⁶. *Gruppboende B* riktar sig till kvinnor med samsjuklighet i form av missbruk eller beroende och psykisk störning eller sjukdom. En grundläggande förutsättning för att få en lägenhet i båda boendena är givetvis också

6. 2008 infördes en ny vårdform, öppen psykiatrisk tvångsvård, i LPT och LRV. Denna nya vårdform får bedrivas utanför sjukvårdsrättningen och förutsätter bland annat att patienten behöver iaktta vissa villkor för att ges nödvändig psykiatrisk vård. Beslut fattas av allmän förvaltningsdomstol.

att personen har en psykisk funktionsnedsättning och omvårdnadsbehov som ger honom eller henne rätt till insats i form av gruppbostad.

Båda gruppbostäderna är förlagda till separata hus byggda för ändamålet. De ligger lite avsides i två olika bostadsområden i Göteborg; Gruppbostad A ligger i ett villaområde alldeles i närheten av ett vackert och promenadvänligt grönområde och Gruppbostad B i ett mer centralt beläget bostadsområde med flerfamiljshus. I båda fallen är det nära till allmänna kommunikationer. I varje gruppbostad finns sex lägenheter. Hyresgästerna bor enligt hyreslagen och har ett andrahandskontrakt med en uppsägningstid på tre månader. Detta innebär rätt till *kvarboende*, det vill säga man har rätt att återvända till sin lägenhet efter eventuella institutionsvistelser och man har i princip rätt att bo kvar i lägenheten även om man inte längre är i behov av insatsen. Lägenheterna är relativt små och består av ett rum med sovalkov och en avskild köksdel. Till varje lägenhet hör antingen en liten balkong eller en uteplats. De hyrs ut omöblerade så varje hyresgäst har möjlighet att sätta sin personliga prägel på lägenheten utifrån smak och ekonomiska förutsättningar. I båda gruppbostäderna finns gemensamhetsutrymmen i form av ett större vardagsrum, möblerat med sittmöbler och TV. I Gruppbostad A finns dessutom ett stort gemensamt kök med matplats och särskilda personalutrymmen dit personalen kan dra sig tillbaka vid raster och möten. I gruppbostad B finns inga särskilda personalutrymmen förutom ett mindre kontor. Vardagsrummet utgör alltså samlingsplats även för personalen och det används också för möten av olika slag. Intill vardagsrummet ligger ett mindre kök.

Personalgruppen i gruppbostad A består till övervägande del av undersköterskor med psykiatriutbildning. I gruppbostad B är personalgruppen mer blandad; förutom undersköterskor finns behandlings- och aktivitetspedagoger och det finns också personal med akademisk utbildning i form av socionomer och socialpedagoger. Däremot är personalgruppen i Gruppbostad B mer homogen när det gäller kön och består med något undantag av kvinnor.

Samverkan

Inför uppstarten av gruppbostäderna utformades skriftliga samverkansavtal mellan kommunen och Västra Götalandsregionen. De samverkande parterna är för gruppbostad A ansvarig stadsdelsförvaltning och Rättpsykiatriska vårdkedjan vid Sahlgrenska Universitetssjukhuset och för gruppbostad B ansvarig stadsdelsförvaltning, Sociala Resursförvaltningens kvinnovårdkedja (som bedriver specialiserad missbruksvård) och Beroendekliniken vid Sahlgrenska Universitetssjukhuset. I avtalet klargörs respektive huvudmans ansvar och kompetens både när det gäller den konkreta samverkan kring den enskilde hyresgästen inom ramen för en samordnad vårdplanering och på mer

övergripande nivåer som exempelvis styrning och ledning och konsultation och utbildningsinsatser för personal.

Organisering av stöd och aktiviteter

Verksamheten är i båda gruppbestäderna organiserad genom kontaktmannaskap, där varje hyresgäst har två kontaktpersoner som har huvudansvaret för att personen får det stöd och den service han eller hon behöver. I kontaktpersonernas arbetsuppgifter ingår bland annat att planera vardagen tillsammans med hyresgästen, att ansvara för dokumentation och hålla kontakt med hyresgästens formella och informella nätverk. Konkret innebär detta att kontaktpersonen har ett övergripande ansvar till exempel för den veckoplanering som görs tillsammans med varje hyresgäst och som kan innefatta allt från rutiner för städning och personlig hygien till planering av fritidsaktiviteter utanför gruppbestaden. Att på olika sätt bistå hyresgästen med att genomföra planen är emellertid en angelägenhet för hela personalgruppen, det vill säga det praktiska omvårdnadsarbetet utförs av den personal som finns tillgänglig.

Förutom individuellt anpassat stöd och service till den enskilde hyresgästen förekommer i varierande omfattning kollektiva aktiviteter. En stor skillnad mellan de båda bestäderna är att i Gruppbestad A samlas hyresgästerna för gemensamma måltider. Varje dag serveras frukost, lunch och middag i det gemensamma köket. Hyresgästerna betalar en fast summa varje månad för måltiderna. Den som hellre vill laga sin egen mat har möjlighet att göra detta i sin lägenhet med eller utan stöd av personalen. I gruppbestad B ansvarar hyresgästerna själva – med hjälp av personalen när det behövs – för inköp och matlagning och de äter sina måltider i den egna lägenheten eller utanför gruppbestaden. Gemensamma måltider har man vid högtider som jul och midsommar eller som social aktivitet vid speciella tillfällen. De hyresgäster som vill vara med betalar en mindre summa.

Det gemensamma vardagsrummet används i varierande utsträckning för umgänge, TV-tittande och kortspel. I den mån hyresgästerna deltar i fritidsverksamheter eller kulturella aktiviteter utanför gruppbestaden gör de det mestadels på egen hand, ibland tillsammans med personal. Mer organiserade kollektiva aktiviteter som utflykter görs sporadiskt när det finns önskemål från hyresgästerna. Hyresgästerna betalar då sina egna kostnader. Vid båda gruppbestäderna finns ett forum som kallas Husmöte där gemensamma frågor diskuteras.

Regler

I båda bestäderna gäller vanliga ordnings- och samvaroregler som hyresgästerna förbinder sig att följa, som att man inte skall störa sina grannar och att

man skall sköta sina lägenheter och allmänna utrymmen som vardagsrum och tvättstuga. Det finns också mer specifika regler som till exempel handlar om i vilken utsträckning och på vilka villkor man får ta emot besök av gäster. Personalen har i båda bostäderna rätt att gå in i lägenheterna även utan hyresgästens tillstånd om hyresgästen anses behöva tillsyn eller om det finns en oro för personens hälsa. Husdjur och rökning inomhus är inte tillåtet i någon av bostäderna.

Det faktum att målgruppen för gruppboende A är föremål för rättspsykiatrisk tvångsvård innebär att det för varje individ kan finnas särskilda villkor som ytterligare begränsar den enskilda hyresgästens autonomi. Det kan exempelvis handla om medicinering eller begränsningar i rörelsefriheten, ett vanligt krav är att hyresgästen skall tillbringa "nattvilan" i bostaden. Ett kriterium för att överhuvudtaget komma ifråga som hyresgäst i gruppboende A är att man inte har missbruksproblem och det är absolut förbjudet att använda alkohol eller narkotika. Om hyresgästen skulle bryta mot dessa villkor och föreskrifter kan återintagning i slutenvård bli aktuell.

När det gäller gruppboende B så består målgruppen tvärtom av personer som har, ofta omfattande, missbruksproblem. Drogfrihet/nykterhet är, till skillnad från en del andra stödboenden för målgruppen, *inte* ett villkor för att få eller behålla sin bostad. Däremot skall gruppboendet vara en "drogfri zon" i den bemärkelsen att man inte får vistas i de gemensamma utrymmena om man är påverkad. Det är heller inte tillåtet att ha alkohol eller narkotika i sin lägenhet eller att ta emot besök av gäster som är påverkade.

Hyresgästgruppens sammansättning

I gruppboende A är hyresgästerna, tre kvinnor och tre män, i åldrarna mellan 40 och 60 år. De flesta flyttade in vid uppstarten av gruppboendet och samtliga var vid inflyttningen dömda till rättspsykiatrisk vård. Alla har diagnosen schizofreni. De har vårdats inom slutenvården under lång tid, i vissa fall under större delen av det vuxna livet. Samtliga har emellertid någon erfarenhet av att bo i egen bostad, även om det var länge sedan. Ett par har före inflyttningen till gruppboendet bott på "köpt korttidsvård" (sjukhem eller HVB-hem) hos privat vårdgivare. Samtliga hyresgäster uppbär sjukersättning. Några av dem besöker mer eller mindre regelbundet dagverksamheter som har aktiviteter riktade till målgruppen. Alla har insats i form av god man eller förvaltare. Den sociala nätverkssituationen varierar. Samtliga är ensamstående. Även om ingen har ett särskilt omfattande socialt umgänge har alla kontakt med åtminstone någon anhörig.

I gruppboende B fördelar sig hyresgästerna åldersmässigt mellan 35 och 55 år. Även i denna bostad har flertalet varit med sedan starten. De repre-

senterar en brokig boendehistoria, men med något undantag var det länge sedan de hade en egen bostad. De har i varierande omfattning erfarenhet av hemlöshet, korttidsboende och institutioner som LVM-hem, behandlingshem och psykiatrisk slutenvård. Någon har varit hemlös i hela sitt vuxna liv. Alla kvinnorna har ett mångårigt och omfattande missbruk av alkohol och/eller narkotika. Endast en person är idag drogfri. Samtliga har också en allvarlig psykisk problematik, med varierande diagnoser. Flertalet uppstår sjukersättning, någon har sjukpenning eller försörjningsstöd. Även bland hyresgästerna i gruppboende B är det några som har kontakt med samhälleligt organiserade sysselsättningsprojekt och på så sätt deltar i aktiviteter utanför gruppboendet. Hälften av kvinnorna har god man eller förvaltare. Flera av kvinnorna har barn som är eller har varit omhändertagna för samhällsvård, ett par har barnbarn. Kontakten är i de flesta fall obefintlig eller sporadisk. De flesta är ensamstående. Det är få som har umgänge utanför missbruksmiljöerna, det handlar framförallt om enskilda personer från den närmaste familjekretsen.

3. Studiens uppläggning och genomförande

Eftersom studiens fokus är att undersöka de boendes personliga erfarenheter av och syn på sin boendesituation och på den specifika boendeformen baseras beskrivning och analys framförallt på intervjuer med hyresgästerna. Dessa intervjuer utgör studiens empiriska kärna. Studien har ingen ambition att på ett fördjupat sätt presentera personalens perspektiv. För att få en kompletterande bild av de rammar, villkor och personalinsatser som är kopplade till boendet har jag emellertid intervjuat verksamhetsansvariga och personal samt tagit del av skriftligt material som beskriver och reglerar respektive bostads utformning och innehåll. En möjlig utvidgning som diskuterades vid planeringen av studien var att även intervju personer i hyresgästernas sociala nätverk för att få deras perspektiv på hur den förändrade boendesituation påverkat möjligheten till socialt umgänge med mera. En självklar förutsättning för att utvidga studien till att även omfatta närstående var givetvis hyresgästernas godkännande. När jag förde frågan på tal med hyresgästerna stod det emellertid helt klart att de inte ville att personer i det personliga nätverket skulle involveras i studien.

Uppdraget från GARP var att studera just dessa två gruppboendestäder, något som underlättade studiens genomförande på så sätt att det redan från början fanns intresse och medgivande från de ansvariga för verksamheterna att delta i studien. Samtidigt var uppgiften något av en utmaning eftersom en grundläggande förutsättning för att genomföra studien med den tänkta designen var att tillräckligt många av de aktuella hyresgästerna skulle vara intresserade av att delta. Jag är genom mina tidigare erfarenheter som behandlare och forskare väl medveten om att det rör sig om en mycket utsatt grupp av människor med lång erfarenhet och beroende av samhällsvården, vilket ställer särskilt stora krav på etisk medvetenhet och lyhördhet och respekt för personernas integritet. Vägledande under hela arbetet med studien har varit att inte bryta

konfidentialitetsskyddet eller skada de enskilda intervjupersonerna och att visa respekt för varje individs värde och vilja.⁷

För att få en översiktlig bild av verksamheterna och underlag till en mer precis forskningsplan fördes initialt diskussioner med personer ur GARP:s styrgrupp och FoU i Väst/GR. Jag genomförde också preliminära intervjuer med den närmaste arbetsledningen vid de båda gruppbestäderna och med nyckelpersoner vid kommunen som hade viktig kunskap om målgruppen och verksamhetsformen. Parallellt gjordes under våren 2010 en ansökan om etikprövning till Regionala etikprövningsnämnden i Göteborg och studien godkändes (Dnr: 194:10).

Nästa steg var att jag deltog vid ett personalmöte i respektive verksamhet där jag presenterade studien och diskuterade lämpliga tillvägagångssätt för den praktiska kontakten med hyresgästerna. Jag vill redan nu nämna att jag fått mycket god hjälp av personalen med att organisera intervjuerna.

Samtliga tolv hyresgäster vid de båda gruppbestäderna tillfrågades skriftligt om intresse för att delta i studien. I ett brev presenterades studiens syfte, villkor för deltagande och kontaktuppgifter till mig. Vid det boende där hyresgästerna var föremål för rättspsykiatrisk tvångsvård skickades, på begäran av enhetschefen, ett brev där de enskilda hyresgästernas förvaltare/gode man informerades om att det pågick en forskningsstudie vid gruppbestaden. Därefter hölls informationsmöten för hyresgästerna vid respektive gruppbestad, där jag presenterade mig själv och studien. Dessa möten, vilka ägde rum i de gemensamhetsutrymmen som finns i anslutning till lägenheterna, föll ganska olika ut. Vid det ena boendet deltog fyra personer och jag fick ganska mycket frågor om studien och några passade på att redan vid detta tillfälle komma med synpunkter. Jag hade också i förväg bett personalen att följa upp mötet och undersöka intresset för att delta i studien och kort efter mötet tog en person själv kontakt med mig och ville vara med och ytterligare någon tog direkt kontakt genom personalen. Vid den andra bestaden kom endast en person som också anmälde sitt intresse för att delta i studien. Under senare delen av våren och efter sommaren genomfördes ytterligare intervjuer, där kontakt förmedlades via personalen. Även de övriga hyresgästerna tillfrågades av personalen om att delta i studien, men avböjde. Jag har inte gjort mer djupgående efterfrågningar om skälen till detta. För att underlätta kommunikationen bad jag särskilt en person i varje personalgrupp att fungera som samordnare/kontaktperson vid materialinsamlingen; det vill säga undersöka intresset hos hyresgästerna, förmedla kontakt med mig och föreslå lämpliga tider för intervjun etc. Så småningom kom sju personer att delta i studien,

7. Jag har under hela forskningsprocessen strikt följt HSNR/Vetenskapsrådets etiska regler avseende information, samtycke, konfidentialitet och nyttjandekrav.

fyra personer i den ena gruppbestaden och tre i den andra. De flesta hade bott i sina lägenheter sedan starten, det vill säga i omkring ett och ett halvt år. Under den period som materialinsamlingen pågick skedde en viss omsättning av hyresgäster och jag fick möjlighet att under hösten intervjua en person som var senare inflyttad och vid intervjutillfället hade haft sin bostad i några månader. En symbolisk ersättning i form av presentkort på 100 kronor har utgått till intervjupersonerna.

Tillvägagångssättet att gå via personalen för att rekrytera intervjupersoner kan naturligtvis diskuteras, eftersom det kan finnas en risk för snedhet, det vill säga att de personer som är mest positiva till sitt boende uppmuntras till att delta. Mitt intryck är emellertid att personalen lagt ner tid och energi på att informera och fråga samtliga boende. Jag bedömde det också som omöjligt av praktiska skäl att göra på något annat sätt, den enda kontaktytan jag själv hade var genom brev och informationsmöten och mina tidigare erfarenheter av att intervjua människor i utsatta livssituationer var att det kan vara ett långt steg att själv kontakta en forskare som man inte känner. När väl intervjuerna kom till stånd har jag ingen känsla av att hyresgästerna haft svårt att också uttrycka kritiska synpunkter och jag var noga med att försäkra mig om att de var införstådda med villkoren för deltagande i studien.

Intervjuer med hyresgäster

Intervjuerna med hyresgästerna genomfördes som kvalitativa forskningsintervjuer, det vill säga halvstrukturerade intervjuer där grundformen är samtalets, men som skiljer sig från ett vardagligt samtal genom att den har ett visst syfte och en viss struktur (Kvale 1997). Till min hjälp har jag haft en intervjuguide baserad på projektets frågeställningar. Strukturen har emellertid inte följts slaviskt utan intervjuerna har i stort mer haft karaktären av ett fritt samtal kring angivna teman, vilket ligger i linje med studiens explorativa karaktär. Utrymme har på så sätt funnits för att fånga upp ytterligare aspekter utifrån vad intervjupersonerna själva valt att ta upp.

Hyresgästerna fick själva välja plats för intervjun och de flesta valde att genomföra den i sitt hem, med undantag för en person som hellre ville komma till universitetet. Även socialtjänstens lokaler i närheten av gruppbestäderna fanns att tillgå, men ingen av intervjupersonerna var intresserade av detta alternativ. Jag har alltså genom intervjuerna fått en bild av intervjupersonernas hemmiljö, men jag har avstått från att redovisa dessa intryck och iakttagelser eftersom det inte funnits någon överenskomelse mellan mig och hyresgästerna om att förmedla sådan information till rapportens läsare. En allmän beskrivning av gruppbestädernas utform-

ning presenterades i det föregående kapitlet och jag kommer längre fram i rapporten att lyfta fram hyresgästernas syn på den fysiska miljön.

Varje intervju tog mellan 45 minuter och två timmar att genomföra. I två fall delades intervjun upp på två tillfällen på initiativ av intervjupersonerna. I ett fall avbröt personen intervjun efter en kort stund eftersom hon blev osäker på frågorna, men bestämde sig senare för att hon ändå ville delta i studien och vid det andra intervjutillfället slutfördes intervjun. I det andra fallet blev personen trött och hade svårt att koncentrera sig när intervjun närmade sig sitt slut, varför vi avslutade intervjun. Hon tog emellertid efter någon dag via personalen ny kontakt med mig eftersom hon hade mer att berätta och vi träffades ytterligare en gång för en kort kompletterande intervju.

Den kunskap som genereras i en kvalitativ intervju är alltid ett resultat av den mellanmänskliga interaktionen i intervjusituationen (Hydén 2000, Järvinen & Mik Meyer (red) 2005). Berättelsen konstrueras i samarbete med intervjuaren och påverkas såväl av dennes person och position som av styrinstrument och samtalsklimat. Jag försökte uppnå ett öppet och tillåtande samtalsklimat genom att intresserat lyssna på intervjupersonernas berättelser och genom att uppmuntra dem att utveckla sina resonemang med klarifierande frågor, kommentarer och återkopplingar under intervjuns gång. Att på detta sätt försöka göra intervjun så innehållsrik som möjligt är ett sätt att införliva valideringen i själva intervjusituationen, det vill säga man minskar risken för att senare under analysen utvidga och förvanska intervjuns meningsinnehåll (Hydén 2000). Samtidigt har det varit viktigt för mig att inte övertala hyresgästerna att ge mig mer information än de tänkt sig eller genom alltför närgångna frågor kränka deras integritet. Huvudfokus under samtalen har varit på deras boendesituation och på det stöd som de erbjudits eller saknar samt vad flytten till gruppboenden inneburit för deras sociala liv. Jag har inte aktivt ställt frågor kring deras levnadshistoria eller personliga problem. Jag har således inte gått in för att systematisk kartlägga exempelvis psykiatriska diagnoser, missbrukshistoria eller de brott som föranlett kontakten med rättspsykiatri. Några hyresgäster har spontant kommit in på sådana teman och velat berätta om sina liv, men jag har ansträngt mig för att vara lyhörd för de gränser som intervjupersonerna själva satt upp för dialogen. För att ge en bild av personernas problem och livssituation i stort har jag istället fått information av verksamhetsansvariga som omfattar *hela* gruppen hyresgäster, alltså inte bara de sju personer som deltagit i föreliggande studie.⁸ Syftet med detta förfarande har varit att ge läsaren en bild på *gruppnivå* av de människor som bostäderna riktar sig till utan att lämna ut enskilda individers levnads-

8. Uppgifterna redovisades i det föregående kapitel 2.

öden. Detta tillvägagångssätt bedömer jag också ha försvårat möjligheten att i rapporten identifiera enskilda personer som medverkat i studien.

Processansvaret för hur intervjun utvecklas ligger alltså på forskaren. Jag har försökt balansera mellan att vara försiktig med tolkningar som går utöver de intervjuades självförståelse och att föra samtalet vidare, fördjupa och peka på mångtydigheter och motsägelser och på så sätt hantera den inneboende motsättningen mellan att eftersträva valid kunskap och respektera informanternas integritet. Jag har här förlitat mig på min erfarenhet både av forskningsintervjuer och av kliniska samtal med personer i utsatta livssituationer.⁹

Även om intervjuerna utvecklades på olika sätt – i vissa fall var min position framförallt att lyssna och att skjuta in frågor och kommentarer, i andra fall präglades kommunikationen mer av att jag ställde frågor som intervjupersonerna besvarade – är mitt intryck att de tog sig tid att öppet dela med sig av sina erfarenheter och bemödade sig om att ge utförliga och genomtänka svar. Att, som vi kommer att se i den fortsatta framställningen, hyresgästerna genomgående var glada och lättade över att efter många år äntligen fått vad de uppfattade som ett mer fullvärdigt boende överskuggar inte att de också kunde formulera kritiska synpunkter. Flera av hyresgästerna uttryckte spontant en glädje över att bli tillfrågade om sina erfarenheter av en utomstående. Ett viktigt motiv för att delta i studien var en förhoppning att resultatet av studien skulle leda till en ökad uppmärksamhet på det stora behovet av trygga och värdiga boendeformer som man menade finns för många människor i liknande livssituationer. Nästan alla uttryckte spontant att de visste fler personer som skulle behöva den här typen av bostad.

Det råder väl knappast någon tvekan om att undersökningen ställer höga krav på etik och konfidentialitet eftersom den riktar sig till en utsatt och marginaliserad grupp av människor som är föremål för samhällets insatser och därför befinner sig i en beroendeställning. Jag har redan varit inne på att en viktig princip för genomförandet har varit att intervjuerna inte skall få någon negativ inverkan på en redan utsatt livssituation. Vid varje intervju har jag varit noga med att informera om syftet med undersökningen, om frivilligheten i deltagandet – inklusive att det var okej att avstå från att besvara vissa frågor eller att närsomhelst avbryta intervjun – och om anonymitet. Särskilt viktigt har det varit att personerna inte uppfattar medverkan som en obligatorisk konsekvens av sin boendesituation eller som ett villkor för att få hjälp, det vill säga att de inte tackat ja till att bli intervjuade bara för att vara

9 Några ord om min förförståelse kan vara på sin plats här. Jag har mångårig erfarenhet som fältarbetare och behandlare inom missbruks- och beroendevården och även som forskare har jag i olika studier intervjuat människor med en tung och komplex beroendeproblematik. När det gäller personlig erfarenhet av den rättspsykiatriska vården är denna framförallt indirekt. Bortsett från enstaka möten med människor med erfarenhet av sådan vård kommer min kännedom framförallt från uppdrag som extern handledare för personal och chefer inom rättspsykiatrien.

”till lags” (jämför Billquist & Skårner 2009a). Jag var också tydlig med att den information de förmedlade inte skulle föras vidare till personalen eller ledningen vid gruppboendestaden. Det förekom vid några av intervjuerna att man bad mig stänga av bandspelaren när det fanns saker man ville berätta om sin personliga situation som man inte ville skulle förmedlas till framtida läsare eller att man bad mig att inte ta med vissa uppgifter. Jag har självfallet fullt ut respekterat dessa önskemål.

Samtidigt bör det framhållas att de intervjuade personerna inte stod i någon beroendeställning till mig och att flera förmedlade att det låg i deras eget intresse att få en möjlighet att genom studien föra fram sina synpunkter på boendet och på samhällsvården i stort. Det kan förstås vara en positiv upplevelse att få berätta om sina erfarenheter för en intresserad lyssnare och mitt intryck är också att de intervjuade genomgående tyckte att det kändes bra att få dela med sig av sina tankar och erfarenheter. Några uttryckte explicit att de hade viktig kunskap att förmedla. Jag hoppas att jag kunnat förvalta deras uppriktighet på ett rättvisande sätt och att hyresgästernas egna erfarenheter och preferenser tydligt speglas i rapporten.

Informerande intervjuer med professionella aktörer samt dokumentstudier

Som jag tidigare nämnt genomfördes inledningsvis informerande intervjuer med personer i respektive gruppboendestads ledning samt med några nyckelpersoner som på olika sätt medverkat vid projekteringen av bostäderna. Jag har också genomfört en intervju med personal vid varje boende.¹⁰ Under hösten träffade jag återigen de båda arbetsledarna för en avslutande intervju. Jag genomförde även en uppsummerande intervju med den ansvariga projektledaren. Sammanlagt har åtta professionella aktörer intervjuats i studien.

I det empiriska materialet ingår också de skriftliga dokument som reglerar verksamheten vid bostäderna, såsom verksamhetsplaner, policydokument, arbetsinstruktioner, samarbetsavtal, utåtriktad information, information och regler för hyresgäster med mera. Jag har inte tagit del av dokument som rör enskilda klienter såsom journalanteckningar med mera.

Syftet med intervjuerna med de professionella aktörerna och dokumentgranskningen har framförallt varit att ta fram vissa basdata och få en allmän bild av gruppboendestaden avseende målinriktning, arbetsorganisation, kontaktmannaskapets utformning, regelsystem med mera. Ett annat syfte var att få underlag för att utveckla relevanta teman inför intervjuerna med hyresgästerna.

10. Vid den ena intervjun deltog två personer ur personalgruppen.

Analysarbetet

Det empiriska materialet har hanterats på följande sätt. Flertalet intervjuer har spelats in på band. En av hyresgästerna ville dock inte att intervjun skulle bandas. Vid denna intervju fördes istället noggranna anteckningar som skrevs rent direkt efter intervjun. Även intervjuerna med de professionella har, med undantag av de första sonderande samtalen med de verksamhetsansvariga, spelats in på band. Jag har själv transkriberat samtliga intervjuer, vilket också har varit ett sätt att uppfylla löftet om konfidentialitet. Det insamlade materialet och utskrifterna har sedan förvarats så det inte varit åtkomligt för obehöriga.

Hyresgästerna utgör en begränsad grupp av människor som kan vara lätta att känna igen. Namn och andra biografiska data har ändrats redan vid utskriften för att förhindra att enskilda personers identitet röjs. Jag har också försökt skydda intervjupersonernas anonymitet genom att inte använda "alias" och jag ger ingen hänvisning till vilken person som sagt vad. Ibland är det emellertid ofrånkomligt att det framgår vilket boende som intervjupersonerna kommer från, eftersom det finns skillnader mellan grupperna när det gäller exempelvis missbrukserfarenheter och vårdhistoria. Eftersom endast en av de intervjuade hyresgästerna är man har jag i texten genomgående valt att använda benämningen "hon" och "henne". Jag har också avstått från att redovisa mer sammanhängande berättelser om enskilda hyresgästers livssituation och historia. Även om detta hade varit intressant för läsaren att få ta del av, har det fått stå tillbaka inför risken att lämna ut enskilda personer. Däremot har dessa sammanhållna individuella berättelser varit viktiga för min förståelse och det är min förhoppning att denna även kommer läsaren tillgodo i den text som här föreligger. Jag har av samma skäl efter samråd med uppdragsgivaren och verksamhetsansvariga valt att använda fingerade namn även på gruppbestäderna. Avsikten med studien har inte varit att utvärdera de båda bostäderna eller jämföra dem utan att skapa en större kunskap om och förståelse för hur boendeformen fungerar ur ett hyresgästperspektiv.

I samband med den initiala bearbetningen av materialet har viss redigering av intervjuerna gjorts. Förutom att ändra data som rör enskilda personer har upprepningar och felsägningar korrigerats och ovidkommande sidospår sorterats bort, det vill säga jag har försökt återge de intervjuades talspråk i läsbar form. Intervjucitat omges av citattecken i löpande text. När citaten är längre än tre rader markeras de med indragna marginaler. Citat från intervjuer skrivs i kursiv stil. För läsbarhetens skull är citaten något redigerade. När jag utelämnat en eller flera meningar anges detta med

Bearbetning och analys har skett parallellt med materialinsamlingen och genom hela forskningsprocessen har jag försökt arbeta på ett reflekterande sätt. Materialet analyserades tematiskt med utgångspunkt i studiens frågeställ-

ningar. Analysen bygger huvudsakligen på intervjuerna med hyresgästerna. För att klargöra och komplettera har jag i vissa fall även tagit med information från styrdokument och intervjuer med de professionella. Analysen och materialpresentationen är strukturerad kring följande tre huvudteman:

- Att bo som alla andra – men ändå inte
- Stöd, service, samvaro och kontroll
- Det större sociala landskapet – länkar och barriärer

Inom varje tema har jag försökt ge en nyanserad bild genom att lyfta fram mönster och typiska drag och samtidigt ge utrymme för mångtydighet och komplexitet. Min ambition har varit att tolkningar och slutsatser skall kunna härledas tillbaka till empirin. I framställningen har jag gett stort utrymme för citat ur intervjuerna, vilket ger läsaren möjlighet att kunna följa olika ställningstaganden och göra egna bedömningar av tolkningarnas rimlighet.

Under arbetets gång har preliminära resultat presenterats bland annat vid ett seminarium på FoU i Väst/GR för företrädare för verksamheterna och andra berörda professionella aktörer samt forskare inom området. De frågor och synpunkter som jag fick under seminariet har bidragit till att föra arbetet framåt och jag fick också möjlighet att testa och diskutera etiska aspekter av presentationen av det empiriska materialet.

4. Några teoretiska inspirationskällor

Vägledande för studien har varit ett psykosocialt perspektiv på psykiska funktionshinder och missbruk där fokus framförallt ligger på samspelet mellan individen och den omgivande sociala miljön. En central dimension i ett sådant perspektiv är också de samhälleliga barriärer och villkor som kan hänföras till målgruppens utsatta och stigmatiserade livssituation (se exempelvis Lindkvist, Markström & Rosenberg 2010). Den interaktionistiska teoritraditionen har utgjort en fond för analys och tolkning. Med en sådan utgångspunkt betraktas människan som ett aktivt handlande subjekt, där hennes handlingar skapas och omskapas i en social process. Hur vi handlar utgår från hur vi tolkar den position vi befinner oss i och vår tolkning påverkas av de människor vi samspekar med. Vår självbild byggs på så sätt upp genom våra handlingar och hur vi bemöts och bekräftas i vår sociala omgivning (Berger & Luckman 1991, Scheff 1997).

En viktig inspirationskälla för att förstå materialet har varit den amerikanske sociologens Erwin Goffmans analys av avvikande beteende som social konstruktion. Avvikelse skapas i den vardagliga interaktionen mellan människor samtidigt som processen påverkas av överordnade normer i samhället. Stereotypa och fördomsfulla bilder som konstrueras av ”avvikande” grupper får konsekvenser för hur de enskilda människor som är bärare av problemen betraktas av andra och för hur de ser på sig själva. Den *stigmatiserade* identiteten riskerar så småningom att bli den dominerande identitet som framträder i samspelet med andra människor. Eller för att använda Goffmans egna ord; stigmatiseringsprocessen innebär en stämpling där individen reduceras ”från en fullständig och vanlig människa till en kastmärkt och utstött människa” (Goffman 1973 s 12). En följd av att ett stigma så småningom införlivas inom individen genom vad Goffman benämner ”den moraliska karriären”¹¹ är en

11. Goffmans analys visar hur stigmatiserade människor genomgår en likartad moralisk karriär där de lär och tillägnar sig de ”normalas” inställning och identitetsföreställningar och en allmän bild av hur det är att ha ett visst stigma – för att sedan lära sig att de har ett visst stigma och vilka konsekvenser det medför (Goffman 1973, 1983).

identitetsambivalens som har sin grund i en självupplevelse där personen å ena sidan uppfattar sig själv som vilken människa som helst, men å andra sidan ser både hon själv och omgivningen henne som annorlunda.

En annan ingång har varit den forskning som bedrivits om återhämtningsprocessen från allvarliga psykiska funktionshinder med avstamp i brukarnas subjektiva erfarenheter och självförståelse. Utmärkande för återhämtningsperspektivet är bland annat att individen inte reduceras till sin diagnos utan ses som en människa med både styrkor och svagheter och ett starkt fokus på samspelet med omgivningen (till exempel Topor 2001, Borg 2002, Topor et al. 2006).

Av särskilt intresse för studien är det formella och informella sociala nätverk/stödsystem som omger personen och vilken betydelse individen själv tilldelar nätverksrelationerna (Marsella & Snyder 1981, Seikkula 1996, Skårner 2001). Forskningen visar att socialt stöd är ett mycket sammansatt fenomen som innefattar flera dimensioner; stödjande relationer, stödjande handlingar och subjektiva upplevelser av stöd vilka samspelar i en dynamisk process (Vaux 1988). Ur ett strikt handlingsperspektiv är det möjligt att göra en indelning i exempelvis *emotionella* (förståelse, engagemang, tröst omtanke etc), *instrumentella* (praktisk och materiell hjälp) och *kognitiva* (råd, feedback och information) aspekter av stöd, som samtidigt har en psykologisk koppling. Stöd tolkas och ges mening i en *relationell* kontext, vilket gör stödprocessen än mer komplex till sin natur. Mer handfast praktiskt eller kognitivt stöd kan tilldelas en emotionell innebörd beroende på det känslomässiga klimatet i relationen genom att den stödgivande processen uttrycker intresse och omsorg (Skårner 2001). En central fråga är förstås också om de aktiviteter som utvecklas i relationen överhuvudtaget uppfattas som stödjande av mottagaren, även om det finns en sådan intention hos stödgivaren.

En grundläggande förutsättning för ett konstruktivt och utvecklande professionellt stöd är alltså att det bärs upp av ett fruktbart mellanmänskligt samspel. Det går knappast att bygga upp en stödsituation om den inte utgår från en relation som upplevs stödjande och där klienten känner att den professionelle vill honom eller henne väl. Relationen till en enskild hjälpare har visat sig ha en fundamental betydelse både för ett positivt behandlingsresultat (Frank & Frank 1991, Wampold 2001) och för hur klienter i olika verksamheter värderar den hjälp de får (se till exempel Topor 2001, 2003, Denhov 2007, Carlsson 2003, Borg & Kristiansen 2004, Billquist & Skårner 2009 a, b, Klamas 2010, Storbjörk 2007, Denhov & Topor 2011). Även i den forskning som specifikt fokuserar boende och boendestöd för människor med psykiska funktionshinder tillmäts relationens kvalitet en avgörande betydelse (till exempel Andersson 2007, Tidemalm 1998, 1999, Rask 2007).

Den professionella stödrelationen kännetecknas av en särskild komplexitet genom att den kan ses ur två samspelande perspektiv; den *är* i sig en central del av hjälpen genom att klienten får en möjlighet att dela sin situation med en annan människa, men den är också en förutsättning för hjälp genom att utgöra ett medium som *bär* den (Bernler & Johnsson 2001, se även Borg 2002). Den bärande dimensionen fokuserar alltså på de insatser som förmedlas i relationen. En intressant fråga är naturligtvis vilken bärighet relationen har, det vill säga vad den tillåter att den professionelle gör.

Den professionella stödrelationen kompliceras emellertid av att den är ojämlig till sin karaktär (Homes 2002, Järvinen & Mik-Meyer red. 2003, Billquist & Skårner 2009b). Socialt stöd inrymmer också kontroll och för att förstå komplexiteten i det stöd som utvecklas har analysen även kompletterats av ett maktperspektiv. Asymmetrin handlar både om maktförhållanden i relationen, där klienten är i en beroendeposition och personalen har en formell och oftast också informell maktposition, och om en mer grundläggande komplementaritet som består i att klientens uppgift är att *ta emot* hjälp medan personalen förutsätts *ge* hjälp genom sin kunskap och position i organisationen (Lipsky 1980). Samtidigt är, som vi kommer att se, en viss symmetri på det personliga planet en grundförutsättning för relations existens (Bernler & Johnsson 2001).

Ytterligare begrepp och tankegångar som väglett analysen presenteras fortlöpande i de sammanhang de förekommer i den fortsatta texten. Även exempel från tidigare forskning som på olika sätt knyter an till den komplexa problemsituation som studiens informanter sammantaget representerar och forskning som behandlar fenomenet gruppbostad refereras i sitt sammanhang längre fram i rapporten.

5. Att bo som alla andra – men ändå inte

Man har sin egen lägenhet och lagar sin egen mat och stänger om sej. Men det finns personal dygnet runt som kan hjälpa och stötta dej om du behöver prata.

Att ha en egen bostad anses, som jag tidigare varit inne på, som en grundläggande rättighet och som en viktig hörnsten för ett självständigt och socialt integrerat liv. En egen bostad innebär tillgång till en privat sfär som förknippas med trygghet, säkerhet, avskildhet och kontroll; en dörr att stänga om sig och någonstans dit man kan bjuda in andra (eller att välja att inte göra det), men också en plats att lämna och kunna återkomma till (se till exempel Topor 2001, Borg et al. 2005, Thörn 2004, SOU 2006:100).

En ambition är att även den som är i behov av ett särskilt boende skall ha rätten att bo och leva som ”alla andra” ute i samhället. Samtidigt är själva grunden för boendet att man inte anses vara som ”alla andra”, dvs. att man bedömts ha en funktionsnedsättning som gör att man inte klarar sig själv och därför är i behov av stöd och att detta behov förväntas vara långsiktigt (jämför Andersson 2009). Av detta följer också att den egna bostaden samtidigt är en arbetsplats för personalen. Eller för att tala Topor (2001) en *tvetydig plats*, en ”plats att bo på, men också att vårdas, tränas och stöttas i, en scen som andra kan tillskansa sig tillgång till” (s 248).

De hyresgäster som intervjuats i denna studie använder olika ord för att beskriva hur de ser på sitt boende i gruppboenden. *Det är ett unikt, ett gediget ställe är det... eller... det är inget ställe heller, det är ett hem*, säger en kvinna. En annan röst låter så här: *Det är utrymmet... här är mer plats, det är stor skillnad, det är ju mer som ens eget hem!* I de enskilda intervjuerna lyfts dessa olika nyanser, ”ställe”, ”hem” eller ”mer som ett hem” fram med olika tyngd av hyresgästerna och beroende på vilket tema som avhandlas. Jag kommer i olika sammanhang längre fram i rapporten att återkomma till den dubbelhet mellan hem och institution som finns inbyggd i boendeformen som sådan.

Inlåst eller utestängd – vägen till gruppboestad

Om man jämför med [vårdinstitution], där var det mordbränder och knivöverfall och misshandel och det ena med det andra. På det sättet var det skönt att komma hit. Jag är livrädd för att komma tillbaka dit.

För studiens intervjupersoner innebär flytten till gruppboestad en stor och viktig förändring av hela det sociala livet. För en del handlar det om att lämna ett institutionsbaserat boende isolerat från samhället i övrigt efter lång tid inom den slutna rättspsykiatriska vården. Andra kommer från en ambulerande tillvaro där tillfälliga boenden inom den sekundära bostadsmarknaden har avlösts av perioder på behandlingshem, LVM-hem och psykiatriska kliniker. För de allra flesta av informanterna var det mycket länge sedan de hade något som de kunde kalla ett eget hem. Eftersom dessa tidigare erfarenheter i allra högsta grad är närvarande i hyresgästernas berättelser om den aktuella boendesituationen börjar jag med att presentera några korta klipp ur intervjuerna som belyser tiden före flytten till gruppboestaden. Lite förenklat skulle man kunna säga att berättelserna spänner över två ytterligheter – inlåst eller utestängd! Ett tema är den totala institutionens rutiniserade, övervakade och inneslutna tillvaro. Livet på en total institution kännetecknas bland annat av att alla aspekter av livet som arbete, fritid och sömn, till skillnad från i samhället utanför utförs på en och samma plats och under en och samma auktoritet. De dagliga aktiviteterna sker tillsammans med andra som behandlas på samma sätt och de är planerade ovanifrån, styrda av formella regler (Goffman 1983). Så här berättar en kvinna om livet på den institution som hon bodde på före flytten till gruppboestaden.

IP: Dom [personalen] var mycket hårdare. Man skulle lyda vad dom säger. Då och då skulle man sova och då och då ska vi äta och då och då ska vi göra det och det. Och sedan ska vi åka på utflykt på lördagen och så och så och alla ska delta i den.

I: Var man tvungen att åka på utflykt också?

IP: Ja, fast man inte hade några pengar!

Hennes berättelse står i skarp kontrast mot en annan hyresgästs som beskriver hur återfall i missbruk eller andra överträdelser mot gällande regler kan leda till att man stängs av från sitt boende:

Då sattes polislås in i nyckelhålet, så man inte kunde komma in. Man blev avvisad tills amfetaminet hade gått ur kroppen. Eller det hände, men det hände inte alltid, ibland såg dom mellan fingrarna. ... ja, det har varit väldigt mycket otrygghet.

Om den inneslutande tendensen symboliseras av fysiska och sociala barriärer till världen utanför ser vi alltså här en annan tendens som kan beskrivas i termer av utestängande och övergivande från samhällets sida. Dessa informanter beskriver en utsatt social situation och en komplex problematik inom många av livets områden. Genom intervjuerna löper, precis som i ovanstående citat, en tydlig tråd av oro, osäkerhet, men också en stark upplevelse av inkonsekvens från myndigheternas sida. Så här berättar en annan informant:

Denna ständiga oro. När som helst kan nåt hända. Hotet som ligger över en hela tiden. När som helst kan dom komma och slänga ut en, av vilken orsak som helst som dom hittar på. Dom skall sätta sig på en och helt plötsligt är det nya regler som gäller bara mej. Och dom har rätt att gå in och man blir utslängd bara för att man är obekvämt och talar om sanningen eller så kommer dom in och betar sej som nån jävla överförmynderi. // ... // Dom sista åren har det varit tält och källare och soprum och [hotell i privat regi]¹² för där är det ingen som... där är man också vuxen.

Ett gemensamt och framträdande drag i intervjuerna – oavsett om man har institutionstillvaron eller hemlösheten som referensram – är emellertid en upplevelse av att ha varit kontrollerad och utlämnad till andra och starkt begränsade möjligheter till egna val och eget ansvar – att inte blivit behandlad som den vuxna människa man faktiskt är. Berättelserna genomsyras av en allmän skepsis och misstro mot samhällsvården och en känsla av att ha blivit kränkande och orättvist bemött. En annan central tematik är den bristande tilltro till den egna förmågan och kompetensen som informanterna känt från samhällets sida.

För hyresgästerna i gruppbostad A var flytten till gruppboستaden ett led i en planerad och efterlängtdad utslussning till vård i öppnare former, även om möjligheterna att själv påverka valet av boendeform inte upplevdes som så stora:

Dom testade mej på nåt sätt och sen sa dom att vi ska placera dej dit. Jag sa inget om hur jag... men det var frivilligt. Och det är mycket friare, mycket bra!

För hyresgästerna i gruppbostad B förefaller erbjudandet om bostad kommit som en högst oväntad, men välkommen, vändpunkt i en kaotisk tillvaro där de inte haft särskilt höga förväntningar om att få någon mer positiv och beständig hjälp från samhället. Även när man har kämpat för att hålla sig nykter eller drogfri så har utrymmet för misstag inte varit stort. Att samhället ofta ställer krav, utan att ställa upp med tillräckligt stöd för att man ska kunna

12. Privat hotellverksamhet som används av socialtjänsten som en tillfällig boendelösning framförallt för personer med tung missbruksproblematik.

realisera sina mål på längre sikt, är en vanlig uppfattning hos personer med komplexa livsproblem som missbruk, hemlöshet och psykiska problem (se till exempel Kristiansen & Svensson 2004, Skårner & Regner 2003, Sahlin & Lofstrand 2001) och den bekräftas även av informanterna i denna studie. Så här beskriver en av informanterna sin väg till gruppboenden:

Jag fick inte vara kvar på avgiftningen för dom tyckte jag var hotfull mot personalen. Jag som bara petade honom lite i magen. Jag var snäll men han provocerade mej och sa 'nu ska du lyssna'... Jag var så ledsen för jag visste inte vart jag skulle ta vägen. Jag kan ju inte åka hem till [släkting] för då börjar jag ju dricka med en gång. Sen fick jag höra av en personal där som var så snäll och tröstade mej. Hon sa 'här får du inte komma in igen för har du väl blivit utskrivna så kan du inte bli inskriven'. Jag försökte komma in på psyket, vad som helst bara för att... Men hon sa 'det finns något som heter [lågtröskelboende drivet av frivilligorganisation] ring dit, dom kanske kan ta emot dej'. Det gjorde dom och när jag bott där ett tag så kom min socialsekreterare och hälsade på tillsammans med chefen här. Jag hade ingen aning om att det här stället fanns. Jag tänkte ... nu har jag druckit, för det gjorde jag fast ingen märkte något.//...// Jag tänkte 'vad vill dom mej? Jag kanske hade misskött mej?' Jag visste inte vad det handlade om, men jag var livrädd för att det var nåt negativt. Men det var detta positiva. Min socialsekreterare säger att hon trodde att jag var för frisk för ett sånt här boende men då säger chefen att tvärtom, det är just ett sånt klientel vi vill ha. Så jag fick veta att jag var välkommen hit. Jag blev så glad så jag hoppade och var alldeles jätteglad och sen dröjde det inte länge förrän jag flyttade hit.

Det råder ingen tvekan om att flytten till gruppboenden för samtliga hyresgäster innebär en positiv förändring i förhållande till den tidigare boendesituationen. Hur denna gestaltat sig förefaller också avgörande för *vad* man värdesätter i det nya boendet. Vilken slags skillnad innebär gruppboenden ur hyresgästernas perspektiv? För vissa är det den högre graden av *rörelsefrihet* som betonas:

Det är friare, jag kan åka vart jag vill. Där [psykiatrisk klinik] kunde jag inte ens gå ut utan jag måste be personalen öppna dörren.

För andra är det att man fått en *fast punkt* i tillvaron:

Liksom att ingen har rätt att slänga ut nån, det var det som var det avgörande för att jag flyttade in, för att jag valde att tro på detta //...// Att ha någonstans att bo det är grunden för allting, man ska ju vakna och äta och ... ett ställe där man verkligen kan bo kvar.

Egen permanent bostad

Just rätten till *kvarboende* framhålls som särskilt värdefull och unik av flera informanter. Gruppboenden är en permanent bostad, inte ett led i en boendekedjemodell där man tvingas flytta utifrån sin aktuella funktionsnivå, och ger därför förutsättningar för kontinuitet i boendet. I lägenheten bor man så länge man vill och betalar sin hyra och följer andra regler som är förknippade med ett ”vanligt” boende. Man kan resa bort ett tag utan att bli av med sin bostad. Behöver man en tid på behandlingshem eller psykiatrisk klinik så står bostaden och väntar tills man är redo att återvända.¹³ *Här har man sin bostad kvar, det har man, fast man hamnar på behandlingshem eller på psyket. Här säger dom inte upp dej.* Under den period som jag genomförde intervjuerna var detta högst närvarande vid en av gruppboendena. En hyresgäst var under några månader ”bortrest” på behandling. Men lägenheten stod och väntade på sin innehavares återkomst och personalen såg till den under tiden. Något som med glädje och förundran noterades av de andra hyresgästerna som jag intervjuade. En både symbolisk och konkret manifestation av begreppet ”kvarboende” skulle man kanske kunna säga.

Vi har en tjej nu som är på behandlingshem, men dom går in där och städar så det blir fint och hon har alla grejer kvar. Det måste vara en jävla grej!

Flera av hyresgästerna är också noga med att framhålla att de faktiskt bor enligt hyreslagen, visserligen med ett andrahandskontrakt, men ändå med de rättigheter och skyldigheter som ”en vanligt” hyresförhållande medför. En egen lägenhet, med ett riktigt hyreskontrakt – en reell trygghet, men också en symbolisk metafor för människovärde och medborgarskap:

Kontraktet, det var verkligen... det var länge sedan jag såg ett kontrakt. Det var jätteroligt att skriva på!

En annan central tematik är att hyresgästerna uppskattar att ha fått en egen ”fullvärdig” bostad. Ett fysiskt rum som man har kontroll över och som ger basala, materiella förutsättningar för ett eget och självständigt vardagsliv ... *en egen lägenhet, där jag kan stänga min dörr, äta mat när jag vill, på eget porslin, sova i min egen säng.*

Men den ständiga närvaron av personal och den speciella och skyddade miljö som gruppboenden utgör förtar, åtminstone för vissa hyresgäster, något av hemkänslan.

13. Rätten till kvarboende omfattar också att, i enlighet med gällande regler om besittningsskydd, kan hyresgästen välja att bo kvar i sin lägenhet även om de förhållanden som ursprungligen låg till grund för att insatsen beviljades förändras, till exempel att personen inte längre är föremål för vård enligt LRV eller inte längre är behöv av insatser enligt LSS.

Det känns inte som ett hem, fast dom säger att det är det. Men jag skulle vilja bo där ingen personal springer efter mej. Det är ju inte riktigt ute i samhället.

Det fysiska rummet

Rumsliga och materiella förhållanden ramar in och definierar boendet och bidrar till att ge det dess subjektiva mening och innebörd (Goffman 1983, Collins 2004). En övergripande beskrivning av gruppboendestaden – de enskilda lägenheterna och de gemensamma utrymmena – gavs i inledningen till rapporten. När hyresgästerna själva beskriver sin boendemiljö är det slående hur jämförelsen, såväl likheter som skillnader, med de institutionella miljöer som de har erfarenhet av återigen hamnar i förgrunden. Som väl redan har framgått av materialpresentationen är det kanske allra mest centrala just den grundläggande omständigheten att de har fått ett permanent hem i en lägenhet som de kan kalla sin *egen*.

Det är jättetrevligt att bo här. Ingen stör dej och du kan vila och titta på TV, det är stor skillnad. Där var så dåliga patienter som skriker och hojtar och säger fula saker till varandra det var så mycket bråk där. Jag hade bara ett rum och vi fick vänta på maten, man kunde inte laga mat där. Här har jag kylskåp. Där var alla kylskåpen låsta. Det var en öppen anstalt kan man säga.

Berättelserna ger många exempel på glädjen i att ta tomma ytor i besittning och möblera och utsmycka med saker man äger och själv har valt, även om flera tar upp de begränsningar som följer av en torftig ekonomisk situation. Saker som symboliserar minnen från förr hämtas tillbaka från källare och vindsförråd, nya saker införskaffas från IKEA eller Myrorna och ytterligare inredningsprojekt planeras för framtiden. Boendet är inte bara ett grundläggande behov och en rättighet utan också ett sätt för människor att uttrycka sin livsstil och identitet och i mitt material blir det tydligt att skapandet av ett hem med personlig prägel kan ses som ett led i informanternas strävan att forma sina egna liv. Det citat som presenteras nedan är ganska typiskt för hur informanterna resonerar.

IP: Jag gillar lägenheten väldigt mycket. Det var ingenting här. Den var helt tom, så jag har tagit hit saker. Jag har köpt på Myrorna. Den här mattan är ny, den köpte jag förra veckan.

I: Är det du som bestämmer hur du vill möblera?

IP: Ja, jag tror det. Det är ingen institution i alla fall. Man får bestämma lite mer själv och bli lite mer självständig.

Ett annat – fast negativt – exempel på hur materiella förhållanden är menings-

skapande är när en av hyresgästerna kommenterar det faktum att lägenheterna är handikappanpassade. Hyresgästen som är vid god fysisk vigör hade hellre sett att en del av ytan i det väl tilltagna badrummet hade använts till rymligare förvaringsutrymmen, men hon förmedlar också att byggnormer kan tilldelas en mer existentiell innebörd:

Det är ju handikappanpassat. Jag förstår ju att det är så, för att man kanske bor här livet ut. Om man blir äldre och kommer i rullstol. Det är så man har tänkt, men det känns som att man åldras i förtid när man har dom här öppningarna och på toaletten, där finns såna man ska fälla ner. Det känns liksom... [ryser]

Om vi lämnar den egna lägenheten och övergår till hur hyresgästerna uppfattar den miljö som utgörs av gruppboenden i sin helhet finner vi återigen att just jämförelsen med de institutioner man lämnat träder i förgrunden. *Det är inte lika stort som en avdelning*, säger en kvinna och tillägger *jag skulle inte vilja ha större, för då skulle det bli ännu mer personal*. Liknande reflexioner gör en annan hyresgäst: *Personalen har bättre chans att lära känna oss bättre om man är några få bara*. I de normer för gruppboenden som redovisas i Socialstyrelsen (2007a) trycker man just på att gruppen som bor i bostaden inte bör vara för stor, bland annat för att inte personalen skall bli för mångtalig så att den boende skall få hjälp av ett fåtal personer som hon eller han känner.

När det gäller den fysiska miljön i gruppboendet höjs en hel del kritiska röster som har det gemensamt att man är känslig för allt som påminner om den institutionstillvaro man lämnat bakom sig. De spontana bilder som förmedlas beskriver detaljer som förmodligen är gemensamma för många miljöer, men som fastnat i minnet och laddats med negativ symbolik.

Det är för likt sjukhuset. Det är samma plattor i taket som det är på ett sjukhus. Det är för sterilt. Och det är samma lampor som på ett sjukhus.

En återkommande kommentar är att gemensamhetsutrymmena upplevs som torftiga och opersonliga. En önskan om att ha det mysigt och hemtrevligt omfattar inte bara den egna lägenheten utan sträcker sig även till den gemensamma miljön. Värt att notera är att det gemensamma allrummet omväxlande benämns dagrum och vardagsrum i intervjuerna – vilket kan ses som en markör för gruppboendets dubbla och ambivalenta funktion av hem och institution.

Göra det lite mysigare i dagrummet, köpa lite dukar till borden, göra det lite mjukt, ja mattor och... Ja, det är lite kal miljö i korridorerna och på uteplatserna.

Ett annat exempel är en intervju där en informant flera gånger återkommer till en diskussion hon haft med personalen om den torftiga utemiljön. På den gemensamma uteplatsen står krukor för utplanteringsväxter, men utan blommor. *Det gör så mycket för oss som mår psykiskt dåligt, att man ser lite blommor*, säger hon. *På innergården står det två fina baljor som man kan ha blommor i, men där fanns inte en planta*. Men när hon tar upp frågan med personalen så får hon svaret att *'nej, det finns ingen budget för blommor'*. Hyresgästen låter sig inte nedslås utan undrar: *'Men kan man inte tänka sig att ni tar från handkassan, vad kostar en sån här liten viol, en tio, femton kronor?'* *'Nej du vet vi får inte ta från handkassan'*. *'Men vi kan väl låtsas att det är för att pigga upp ett kalas, för ibland köper dom ju mat för att vi ska kunna laga mat'*. Hon fortsätter: *Dom är inte kreativa när det gäller blommor. Jag blir så störd, dom bara sitter där*. Hyresgästen har även andra förslag till lösningar om det nu saknas ekonomiska resurser: *Men 'ni kan väl plocka lite prästkragar, här bakom knuten finns gratis blommor ni kan sätta i en bukett'*. *Det är bara ett askfat och två spänner med jord och inte en enda blomma. Dom kunde väl ta med hemifrån!* Vilka krav kan man egentligen ställa på personalen, undrar hon *'Hur gör man som chef när man vet att personalen har så mycket tid över... som det här med blommor, varför kan dom inte ta med sig en blomma hemifrån 'nej det får vi inte'*. *Såna konstiga argument!* Slutligen tar hon saken i egna händer och köper själv blommor att sätta i krukorna. *Så jag började plantera, det är jag som står för blommorna därute!* *Jag har betalat själv men jag vill att vi ska njuta allihopa och jag sitter ju där själv. Och jag har fått beröm 'är det du som har gjort så fint?'*

Intressant nog har hyresgästerna även tillgång till privata uteplatser/balkonger där de själva kan skapa den utemiljö de vill ha och har råd med, men trots det är den gemensamma utemiljön betydelsefull för den här informanten. Citatet belyser också de sociala gränserna mellan personal och hyresgäster och den komplexitet som finns i relationen när det gäller vilken professionell och personlig hållning från personalens sida som är möjlig och önskvärd i det kollektiva umgänget i gruppboenden.

Privatlivets helgd – kollektiv samvaro

Rumsliga förhållanden sätter också ramar för det sociala livet. Gruppboendens signum är att det skall finnas gemensamhetsutrymmen som ger möjlighet till samvaro och umgänge mellan de boende (Socialstyrelsen 2007a). Tanken är att den enskilde hyresgästen skall kunna välja mellan avskildhet och gemenskap utifrån egna behov och önskemål. Ramar och gränser för umgänget sätts av rummet, men också av vem som utnyttjar det (se till exempel Olin & Ringsby Jansson 2008). Grannarna i ett gruppboende har ett speciellt

förhållande till varandra. Den kollektiva dimensionen i boendet innebär andra kontaktytor än den människor vanligtvis har till sina grannar, men den baseras, i vart fall initialt, inte på valda eller stabila sociala band (Folkestad 2003). Det ligger utanför studiens ram att göra en mer utförlig presentation och analys av det sociala livet i gruppbestaden, men jag har samtalat med hyresgästerna om hur de ser på och utnyttjar det faktum att boendeformen inrymmer både möjlighet till privat liv i den egna lägenheten och kollektivt umgänge i gemensamhetslokalerna.

En gemensam erfarenhet för de intervjuade hyresgästerna är att de är vana att bo kollektivt tillsammans med personer som de inte valt. Att få rå sig själv, i sitt egna rum är som vi redan sett en ny och angenäm erfarenhet:

Jag vill vara själv, så jag får vara i fred och bo in mej färdigt. Jag vill bara bo och inreda och hålla på. Ingen får komma och störa mej!

Parallellt existerar emellertid också det motsatta mönstret; närheten till andra människor, att slippa vara ensam:

Jag känner att jag inte vill bo själv. Det är jätteskönt att bo här, för det blir som ett kollektiv. Man går ut här och har sällskap, det är jätteskönt.

Som vi kommer att se längre fram i texten har hyresgästerna i allmänhet inte något större umgänge utanför gruppbestaden, vare sig när det gäller närstående eller vardagligt kontaktnätverk. När det känns långtråkigt eller ensamt är ett alternativ att söka sig till det gemensamma vardagsrummet och prata en stund eller se på TV med personalen eller med de andra hyresgästerna. Utan att gå händelserna allt för mycket i förväg kan jag redan nu nämna att det förefaller som att det framförallt är personalens sällskap som hyresgästerna söker. Men mer om det senare. Berättelserna återspeglar totalt sett en varierande och sammansatt upplevelse av den kollektiva dimensionen i gruppbestaden. Följande citat belyser de villkor – på gott och på ont – som gäller för ett gemensamt boende.

Oftast får man vara ifred, men det kan ju vara jobbigt om de andra knackar på till exempel om man lagt sig för att vila, då kan det vara störande. Men det kan vara roligt ibland att det finns nåt att umgås med eller att spela kort. Vi tittar på TV också, men det kan vara jobbigt ibland om det kolliderar med vilken kanal man vill se. Jag har en egen TV, men den är trasig.

En annan hyresgäst beskriver hur den kollektiva samvaron är en central del av hennes vardagsliv:

Vi är sex stycken som bor här och vi äter tillsammans och vi känner varandra och är kompisar för vi lever ju allihop här. Jag gillar dom som dom var min bror och syster, det känns som en familj nästan. Vi har varit tillsammans i nästan ett och ett halvt år.

Såväl *existentiella* som *sociala* dimensioner av ensamhet är återkommande teman i intervjuerna (jämför Topor 2001, Skårner 2001, Erdner 2006). Att det finns andra människor att tillgå när känslan av ensamhet blir övermäktig beskrivs som en fundamental trygghet av flera hyresgäster:

Ensamheten framförallt är jobbig, men det finns ju alltid människor här. Det räcker med att jag bara vet att det finns människor ute i TV-rummet.

Viktigast är kanske att själv kunna välja mellan att vara själv eller att vara tillsammans med andra.

I början var jag nästan alltid här ute, jag kände att jag inte ville vara ensam. Men så plötsligt drog jag mej undan, jag vet inte vad som hände. I dagens läge är jag mycket här inne lyssnar på musik och så. //...// Jag kan välja, det är självvalt att jag dragit mej undan, att jag trivs här. Jag har inte behov av att sitta därute och prata, prata, prata. Jag går ut... som i går kväll då kände jag mej lite ensam och vi satt där och hade en jättetrevlig pratstund.

Gruppbostadens speciella karaktär av såväl enskilt som gemensamt boende erbjuder alltså olika platser för umgänge. Den egna lägenheten utgör en privat sfär dit vare sig personal eller andra hyresgäster självklart har tillträde. De gemensamma utrymmena är däremot öppna och tillgängliga för alla som tillhör kollektivet. En funktion som förknippas med ett eget hem är att det är en plats där man kan umgås med de människor som man väljer att bjuda hem, liksom möjligheten att inte göra det! Personalens närvaro i hyresgästernas hem behandlas i nästa avsnitt. När det gäller hyresgästernas inbördes umgänge på tumanhand talar följande citat för sig själva:

Det är nästan aldrig så att vi sitter inne hos varandra, utan det blir mer att vi säger nåt på stående fot och så ses man därute sen.

Vi går inte in till varandra, vi umgås mycket i dagrummet. Eller... jag går in till [granne] men bara korta stunder. Jag vet inte varför det är så men... och sen efter nio då får man inte vara i varandras bostäder.

Av intervjumaterialet framgår entydigt att den helt dominerande arenan för umgänge hyresgästerna emellan är de gemensamma utrymmena. Hur det kommer sig att man inte umgås i varandras hem får vi egentligen inget svar på i

intervjuerna, men det står helt klart att tiden i den egna bostaden spenderas på egen hand eller tillsammans med personal. En tänkbar förklaring är det sociala livet på institutioner som reproduceras i gruppboenden – det är helt enkelt den umgängesform man är van vid och känner sig bekväm med. En annan är att det handlar om kvaliteten på de sociala banden hyresgästerna emellan. Att bjuda hem någon uppfattas i de flesta sammanhang som en inbjudan till en mer personlig kontakt. Av det faktum att man är grannar följer givetvis inte självklart att man umgås privat. Ingen berättar om att det vuxit fram ett mer personligt vänskapsförhållande till någon av de övriga hyresgästerna, inte heller att man har sådana ambitioner. Ingen beskriver heller att man tycker direkt illa om någon, även om det fälls kommentarer om att man uppfattar någon av de övriga hyresgästernas beteende som stökigt eller störande. Liknande iakttagelser görs av Sjögren Öhlund (2005) som studerat boendestöd till personer med psykiska funktionshinder ur ett brukarperspektiv.

En annan aspekt av det kollektiva livet är personalens närvaro, vilket också har att göra med personalens tillgång till en privat eller kanske snarare professionell sfär. Följande citat ger en glimt av hur personalens närvaro respektive frånvaro på de gemensamma arenorna uppfattas och tolkas av hyresgästerna. I gruppboende A finns rymliga personalutrymmen dit klienterna inte har tillträde. Att personal tillbringar för mycket tid på "expeditionen" är en vanligt förekommande kritik från klienter i olika studier av livet på vårdinstitutioner (se till exempel Svensson 2001, 2003, Billqvist & Skårner 2009a). Liknande kommentarer förekommer också i detta material:

Jag tycker dom skulle skrota fikarummet för personalen, för dom sitter därinne den största delen av dagen och gör ingenting. Man skulle skippa det och låta dom vara mer ute hos oss. Är det så jobbigt att vara ute hos oss, vi som bor där?

I citatet antyds också en upplevelse av att personalen föredrar umgänget arbetskamraterna emellan före att vara tillsammans med de boende. Lite senare i intervjun återkommer informanten till den distans hon upplever från personalens sida:

I början åt dom frukost gemensamt, men nu avlägsnar dom sej. En äter, men det är hela tiden 'måste vi äta hos er?' Vi äter ouppfostrat tycker dom, men det gör vi inte. Vad är det för skillnad, människor som människor, vi går på toaletten, ni gör det, det gör vi alla och då kan vi väl sitta och äta?

Återigen aktualiseras komplexiteten i de sociala gränserna mellan personal och hyresgäster och citatet reflekterar också en djupgående upplevelse av

stigmatiseringsprocesser som genomsyrar inte bara hennes utan även andra informanternas berättelser.

I gruppbostad B däremot finns inget egentligt personalrum, förutom ett mindre kontor som används för administrativa sysslor. Det gemensamma vardagsrummet fyller därför en funktion av uppehållsrum för personalen och det används också ibland för personalmöten. Personalens närvaro och tillgänglighet i gruppbostaderna beskrivs visserligen på ett grundläggande plan som positivt av informanterna, men det finns också de som menar att det kan bli för mycket ibland:

Så kommer man ut och då ser man ju ofta att dom sitter så många. En sitter och läser en bok, en bläddrar i en tidning, en löser sudoku, en pillar på sin mobiltelefon, dom har inget att göra. Det är deras jobb, att vara till hands. Att sitta och inte veta... för när som helst kan det komma en kvinna som får ett utbrott och då får dom jobba häcken av sej. Så då får dom sitta och pusta ut ibland, men det ser inte roligt ut när man ser alla dessa kvinnor sitta så mycket.

För att tala med Goffman (2004) så kan inte personalen på samma sätt som i gruppbostad A dra sig undan till en ”bakre region” dit hyresgästerna inte har tillträde. De är därmed mer exponerade för de boende. På gott och ont verkar det som. Det här med kollektiva och privata sfärer för hyresgäster respektive personal kan alltså tillskrivas olika betydelser. Såväl undandraganden som den ständiga påminnelsen om att man är omgiven av personal kan utgöra en källa till frustration och tilldelas olika mening av hyresgästerna.

En aspekt av det gemensamma boendet är om, och i så fall hur, det skall innefatta mer organiserade gemensamma fritidsaktiviteter. En viktig ideologisk utgångspunkt för den här typen av boendeverksamheter är, som jag redogjorde för inledningsvis, att de inte skall ha en institutionell prägel och att omvårdnad skall ges utifrån individuella behov och önskemål. Detta gäller även fritidsaktiviteter och kulturella aktiviteter som är en del av insatsen ”bostad med särskild service”.

Att personer som bor i samma gruppbostad har likartade intressen och önskemål för sin fritid är inte säkert och det är därför inte lämpligt att fritiden planeras kollektivt (Socialstyrelsen 2007a, s 47 48).

I den vardagliga praktiken på de undersökta gruppbostaderna framträder en mer mångfacetterad och ambivalent bild av de kollektiva ambitionerna. De intervjuade hyresgästerna beskriver gemensamma utflykter, något försök att dra i gång en studiecirkel eller kollektiva matlagningsprojekt av mer social karaktär som välkomna avbrott i en i övrigt ganska händelsefattig vardag. Det framkommer emellertid också att de planerade aktiviteterna ofta inte blir

av. Förslag som väcks – av personal eller hyresgäster – på ett husmöte rinner ut i sanden. Eller när de väl skall realiseras drar många sig ur för att de inte orkar eller har lust, för att de mår psykiskt dåligt eller tycker att det är för dyrt. Resor, fika och biljetter skall bekostas av den enskilde hyresgästen och det är inte säkert att man har några pengar kvar. Samtidigt tycker de flesta att det händer för lite och det är flera som uttrycker att de gärna skulle se lite mer av aktivitet och initiativ från personalens sida när det gäller att bjuda in och organisera aktiviteter som är öppna för alla.

Materialet ger egentligen inte underlag för en analys av personalens och ledningens hållning, men när jag tar upp frågan, bekräftas den ambivalenta bild som jag fått genom intervjuerna med hyresgästerna. Den överordnade principen förefaller vara att fritidsaktiviteter planeras och genomförs med varje hyresgäst individuellt, men utöver detta så tar man ibland initiativ till aktiviteter av olika slag och man försöker efterkomma önskemål från hyresgästerna så gott det går. Ett dilemma är att det inte finns någon budget för fritidsverksamhet, ett annat är att inte skapa och befästa institutionsliknande förhållanden, *att inte fastna i ett kollektivt tänkande* som en av de professionella uttryckte det. Och är det egentligen nån mening eftersom det så ofta slutar med att ingen följer med?

Den sammantagna bild som förmedlas av hyresgästerna i denna undersökning är att standardiserade och påtvingade aktiviteter betackar man sig för. *Det får inte bli obligatoriskt som det är på de andra ställena, då blir det krav på en gång. Och krav det är svårt*, säger en av intervjupersonerna. Men det betyder inte att de kollektiva inslagen behöver upplevas som meningslösa eller kränkande. Det dominerande intrycket är alltså att det ur hyresgästernas perspektiv inte handlar så mycket om att göra saker i grupp eller inte utan snarare *hur* aktiviteterna iscensätts:

Lite mer kreativt så att säga, spontant, för oftast är det så att det är beroende på dagsläget. Som när vi skulle till Ullared, alla var så positiva, men så kom den dan när vi skulle åka. Då var det 'jag orkar inte, jag mår dåligt' så då åkte jag ensam med mina KP. Då tänker jag om man som personal vet att det blir så här gång efter gång att folk droppar av, då är det ingen idé att göra planer. Dom skulle försöka ha lite mer initiativ här och nu och ... 'Inget att göra idag, tänk om vi skulle få för oss att spela minigolf...?'

Sammanfattningsvis förefaller det egna valet och det egna handlingsutrymmet samt möjligheten till reellt inflytande över när, var och hur aktiviteter planeras och genomförs vara det som hyresgästerna betonar när det gäller samvaro eller enskildhet inom ramen för boendet.

6. Stöd, service, samvaro och kontroll

Här bor man bara. Och sen kan man skapa sig med personalen här... en behandling, kan man säga så? Perfekt nästan, så jag har änna hamnat rätt!

Är jag ledsen får jag tröst. Inte vem som helst, en del tycker man ju mer om och en del mindre om.

En fundamental grund för boende i en gruppboende är som jag redan varit inne på att hyresgästen bedömts ha ett så stort behov av stöd att en mer eller mindre kontinuerlig närvaro av personal är nödvändig. Personalens uppgift är att finnas tillhands och vid behov bistå med stöd och service. Tanken bakom LSS är att genom insatserna underlätta för individen att leva ett så självständigt liv som möjligt ”ute i samhället”. Det rör sig om ett mångfacetterat praktiskt och socialt stöd avseende olika aspekter av den enskilda hyresgästens vardagsliv i och utanför gruppboendet. Honnörord som individualisering, normalisering och delaktighet skall vara vägledande för insatsernas utformning men kompliceras av den beroendesituation och underordnade ställning som den boende har i förhållande till personalen.

Hur personalen förhåller sig till och utövar det överläge som följer med deras position får betydelse för vilket stöd som utvecklas och för om de boende uppfattar personalens handlingar som stödjande. Låt oss därför se hur hyresgästerna upplever och värderar personalens insatser och själva stødsituationen.

Personalen i fokus – vad de gör och hur de gör det

Dom har respekt för mej som människa och så hjälper dom mej då med det jag vill ha hjälp med. Och vill jag inte ha hjälp, så hjälper dom mej inte.

Hon säger ”lugna ner dej nu!” på ett bra sätt, att det är välment. Så henne tycker jag om.

När jag ställer frågor om de stödinsatser som är kopplade till boendet hamnar snabbt personalen som personer i fokus för samtalet. Som de korta klipp

ovan från två av intervjuerna visar är medmänsklighet och respekt de grundläggande kvaliteter som hyresgästerna söker och, som det förefaller, också oftast finner hos personalen. Hyresgästerna är erfarna vårdkonsumenter med skiftande erfarenheter av myndigheter och vårdinstitutioner, men de är ganska överens om vad som menas med ”bra personal”. *Insikt om själen eller psyket allmänt och inte för mycket regler och vara flexibel och spontan*, konstaterar en kvinna och hon fortsätter:

Precis som i kortspel, man skall veta vad som är sant och vad som är falskt. Bra personal är rak och öppen och det är de flesta i personalen här, man vet var man har dom. Personalen är bättre här än på det andra stället, mer tillmötesgående.

Även när det gäller relationen till personalen så tar hyresgästerna ofta sin utgångspunkt i tidigare vårderfarenheter, en jämförelse som ofta utfaller till fördel för personalen vid gruppboenden. Det är ingen tvekan om att personalens förhållningssätt och personliga framtoning har en fundamental betydelse för hur man tolkar och värderar stödsituationen:

IP: Här känner jag faktiskt att jag får vara ifred och sedan likvärdigt behandlad. Det har jag inte gjort på dom andra ställena.

I: Om du jämför?

IP: Dom ska inte..., alltså jag är ju en vuxen människa, dom ska inte gå omkring och jobba... nej jag vill inte prata om det, för jag blir så jävla förbannad. Personalen här dom jobbar på det här sättet att... det är klart man vet ju varför regler och så finns, men det kan vara väldigt bra att få det förklarat på ett mjukt sätt, ja på en mer lika nivå, som att vi alla är vuxna.

Det är inte självklart att det är den formellt utsedde kontaktpersonen som hyresgästerna vänder sig till när man vill prata. Avgörande är om personen svarar upp mot de förväntningar man har på stöd och personlig kontakt:

Det finns en till i personalgruppen som jag hellre väljer. Hon är inte min kontaktperson. Men hon jobbar lika mycket som dom andra och henne känner jag till 100 eller 99 %, det finns aldrig garanti. Precis som alla människor har ljugit åtminstone nån gång i sitt liv, alla. Men henne brukar jag anförtro mej åt mycket mer.

I några intervjuer kommer en mer reserverad inställning till uttryck. Även om de här hyresgästerna tycker ganska bra om personalen som personer, så tycker de inte att de blir uppmärksammade och förstådda på det sätt som de önskar. *Dom vet nog inte riktigt hur jag är och problem håller jag för mej själv. Det tar jag inte med någon.*

En tolkning som ligger nära till hands är att det handlar om frånvaro av en mer personligt präglad och bärande relation, vilket också kan vara hyresgästens val. Men några av hyresgästerna upplever brister när det gäller den mer yrkesmässiga kompetensen hos personalen. Ett exempel är en hyresgäst som beskriver specifika problem i vardagen som hon själv hänför till sin diagnos. Hon redovisar en klar uppfattning om hur hon vill bli bemött för att få hjälp att hantera sina svårigheter, men också att hon hur hon än försöker inte lyckas förmedla detta till personalen:

Jag hade kanske förväntat mig mer stöd för min [diagnos]. Det blev så att jag blev instängd här. Jag vågade inte gå upp och öppna dörren, så jag satt här i det tysta innan jag fått på mej kläderna. ”Men du kan väl säga till så kan vi komma och hjälpa dej.” Men dom förstår inte att det hjälper inte.

Utmärkande för relationen mellan personal och hyresgäster är att den utvecklas i ett vardagligt sammanhang och genom de basala och rutiniserade handlingar som konstituerar vardagssamvaron. Ur hyresgästernas perspektiv handlar det både om att umgås, att göra saker tillsammans och att få råd om/hjälp med praktiska saker. Dessa dimensioner – umgänge och praktisk hjälp – beskrivs som intimt sammanflätade i de berättelser som jag har tagit del av och förefaller också utgöra en förutsättning för varandra. En kvinna beskriver själva vardagsumgänget som det mest centrala elementet i kontakten med personalen:

Bra kompisar och bra tjejer som kommer på besök och sitter och pratar med mej. Jag tycker om att prata med någon, att sitta och prata. Jag sitter och pratar vanligt med dom, precis som man gör. Jag vill prata hela tiden och dom får betalt för det också.

En annan lyfter fram hur personalen finns där vid hennes sida i vardagen och genom sin positiva och bekräftande hållning får henne att tro både på sig själv och på framtiden:

Dom uppmuntrar, dom hjälper mej med allting. Jag har aldrig haft en vilja att göra nånting av mitt liv och framförallt inte efter jag blev hemlös. Men sen jag flyttade hit har dom fått upp mej. Dom peppar en och håller på. Så jag kanske kan skaffa mej en tillvaro igen och det ska bli spännande. Dom finns här hela tiden.

Andra betonar mer de praktiska inslagen. De allra flesta ger uttryck för att de vill klara sig själva så långt det går, men också att de ibland behöver ett *praktiskt handtag* för att kunna genomföra sina vardagliga rutiner. Och då

är det viktigt att sådan hjälp finns inom räckhåll och att den utgår från hyresgästernas egna önskemål – varken för mycket eller för lite...

Jag får hjälp när jag behöver. Men jag är självgående, jag diskar och städar och tvättar själv, men jag behöver hjälp ibland med tunga saker och det får jag.

Det finns också de som beskriver att de får hjälp med att *skapa rutiner* för att få vardagen att fungera. Det handlar om att utveckla eller träna en basal vardagskompetens som de själva menar att de saknar i den nuvarande livssituationen på grund av ovana eller kognitiva svårigheter:

Jag har fått hjälp med min tvätt. Det är så jag ser inte jag uppfattar tvätten som mindre än den är. Så det blir för mycket helt enkelt, när kvällen kommer så står jag där och tvätten har inte torkat. Jag uppfattar inte detta, att jag har tagit upp för mycket tvätt att tvätta.

Ett tema som kommer upp i många berättelser är rutiner kring matlagning och måltider. Att det var länge sedan informanterna hade ett eget hem innebär också att det var länge sedan de hade ett eget kök. Flytten till gruppboenden ger basala materiella förutsättningar för ett normaliserat liv även i detta avseende, men utgör också en påminnelse om att man har mycket att ta igen.

Du vet ju att jag har inte lagat mat på över tio år. Det var ju ändå ett intresse jag hade, jag var jätteduktig på att laga mat, jag tyckte det var roligt och hade fester och såna grejer, jättegod mat. Men nu kan jag inte laga mat, lite mer än ringrostig kan man säga. Jag har lagt av mej, det finns ju där men...

Hyresgästerna tycker i allmänhet att de får tillräckligt med uppbackning och service – vare sig det handlar om att gå till dukat bord eller att personalen bistår dem i den egna lägenheten, men i några intervjuer antyds också en känsla av att personalen underskattar deras kapacitet. Det handlar inte om en grundläggande oförmåga att hantera vardagliga sysslor eller brist på basal kunskap om ”hur man gör”, menar de här intervjupersonerna. Det handlar om att de på grund av yttre omständigheter och den speciella situation de befunnit sig i under många år inte haft praktisk möjlighet att bibehålla och utveckla sina färdigheter – och de önskar större tilltro och uppmuntran från personalen för att återerövra och utveckla den kompetens som legat i träda.

Man får laga mat själv här om man vill. Jag har ju kunnat laga mat. Dom tror här att jag inte kan laga mat, men det är klart jag kan. Men jag blev lite lat när jag kom till [institution].

Att handla och laga sin egen mat och äta vid eget bord uppfattas som en

viktig markör på ett vanligt självständigt liv och som något eftersträvansvärt av i stort sett samtliga intervjupersoner, och det mer eller mindre långsiktiga målet är att klara sig mer på egen hand även i detta avseende.

Det är alltså en övervägande positiv bild av personalen som personer och stödgivare som kommer till uttryck i intervjuerna. Berättelserna innehåller sammantaget en rik provkarta av praktiskt, kognitivt och emotionellt stöd. Personalen uppfattas i allmänhet som vänlig och respektfull och som några som bryr sig och anstränger sig för att efter bästa förmåga möta hyresgästernas individuella önskemål. De finns till hands och hjälper till i de olika situationer och dilemman som uppstår i vardagen, och de olika insatserna förefaller tillsammans skapa en struktur som huvudsakligen upplevs som stödjande av hyresgästerna. Att stödet – särskilt det emotionella – tolkas inom ramen för kvaliteten på relationen till personalen kommer tydligt till uttryck i hyresgästernas berättelser (jämför Billqvist & Skårner 2009a). Relationen mellan hyresgäster och personal och det stöd som den bär upp existerar emellertid inte i ett vakuum utan omgärdas av olika ramar, regler och villkor – eller annorlunda uttryckt; vardagslivet i gruppboenden inrymmer också ett element av kontroll. Låt oss därför gå vidare och granska hur hyresgästerna upplever de regler och restriktioner som är förknippade med den specifika boendesituation som de befinner sig i.

Regler, rutiner, restriktioner och kontroll

Det är som en vanlig lägenhet, att man ska vara tyst på natten och inte spola vatten. Det ska vara tyst efter tio och då skall man inte laga mat eller diska på natten och inte störa grannar. Inte prata med dom om dom inte vill. Alla har sitt eget.

Inte alkohol, inte röka inne, inga ytterkläder i köket.

Och sen efter nio så får man inte vara i varandras bostäder. Jag tror det handlar om droger vad jag har förstått... jag har för mej att nån har nämnt att det är av säkerhetsskäl.

Att man inte får göra så det blir problem. Att vara stabil. Att tänka positivt och tänka på dom andra som lever här. Att inte stanna ute efter tio. Jag tycker allt är OK, men jag måste gå ut och röka.

Ovan redovisas några av svaren på den öppna frågan till hyresgästerna om vilka regler som gäller vid gruppboendena. Jag har inte gjort någon systematisk undersökning av regelsystemen utan jag har gjort några nedslag med utgångspunkt i det som informanterna spontant har tagit upp i samtalet när vi kommit in på detta tema. Fokus har varit på hyresgästernas subjektiva

uppfattningar av reglernas inflytande på deras vardagsliv, hur de hanterar dem och om de uppfattar dem som relevanta. Som kompletterande information har jag tagit del av de skriftliga trivselregler/ordningsregler som gäller för respektive gruppboende samt på ett mer övergripande plan tagit upp regelsystemets utformning och syftet med olika regler vid intervjuerna med de professionella aktörerna. Vissa regler är gemensamma för de båda bostäderna, andra skiljer sig åt. Det är oundvikligt att det ibland framgår av materialpresentationen vilken gruppboende som åsyftas, men syftet med framställningen är inte att göra någon jämförelse mellan bostäderna.

I de inledande citaten ges några exempel på hur hyresgästerna själva uppfattar vilka regler och normer som gäller för boendet. Värt att notera är att "regelverket" – som det beskrivs i intervjuerna – är mångfacetterat och omfattar allt från de formella regler som följer av hyreslagens bestämmelser till sociala normer för uppförande som förmedlas av personalen. Just glidningen mellan mer eller mindre explicit uttalade normativa förväntningar på hur hyresgästerna bör vara och bete sig som personer och mer konkreta och handfasta ordningsregler är intressant och illustrerar den disciplinering och dubbla funktion av stöd och kontroll som är inbyggd i verksamheten. Att det är personalen som sätter standarden för vad som är ett "normalt" och socialt önskvärt sätt att leva och uppföra sig, och därmed formulerar reglerna framgår tydligt av intervjumaterialet.

Regel- och normsystemen synliggör och accentuerar det spänningsfält mellan hem och institution som präglar boendeformen som sådan. I en av bostäderna använde man de kommunala bostadsbolagens trivselregler som förebild och var noga med att påpeka att samma regler gäller för alla människor som bor i hyreslägenhet. I gruppboendets trivselregler formuleras detta på följande sätt:

Som hyresgäst hos oss har du både rättigheter och skyldigheter som direkt påverkar boendet. Det handlar bland annat om att du och dina grannar måste visa sådan hänsyn till varandra att ni inte blir störda. Man måste alltid sköta sitt boende så att man "iakttar sundhet, ordning och gott skick" – det är lagens formulering. Som hyresgäst skall man också se till att gäster m fl följer de ordningsregler som finns.

Andra regler har utformats och detaljformulerats av personal och ledning vid gruppboendena och skiljer sig från dem som gäller i det ordinarie bostadsbeståndet. En sådan regel är att personalen under vissa omständigheter har rätt att gå in i hyresgästens lägenhet utan tillstånd; om det exempelvis finns oro för personens hälsa eller vid misstanke om att hon bryter mot ordningsreglerna. Informanterna, som är vana vid betydligt tuffare intrång i den personliga integriteten från andra ställen där de bott, framhåller emellertid

svarare det positiva med att personalen inte utnyttjar dessa maktbefogenheter på ett kränkande sätt:

Det här är mitt hem. Dom har aldrig en enda gång gått in med egen nyckel när jag inte varit hemma och dom har aldrig... dom kanske hör att jag är hemma och öppnar inte jag, så går dom inte in. Det är helt enormt!

Och att personalen tränger sig på kan också tolkas som omtanke, som att någon ser och förstår att det inte står rätt till. Så här berättar en kvinna:

Det är mest [namn personal] som märker att jag mår dåligt, att jag inte är normal längre. Förra året åt jag ingenting, jag drack bara vatten och åt äpplen. Men alla trodde jag var här inne och trivdes. Ingen frågade, men så kom hon in och sa 'vad är det, har du ingen mat här, vad har hänt med dej?'

Ett annat exempel på specialregler är att hyresgästerna inte fritt kan bestämma över besök i sina lägenheter. Regler som knappast står i samklang med LSS intentioner om självbestämmande och integritet utan snarare för tankarna till regler som brukar finnas på den typ av institutioner och kategoriboenden som intervjupersonerna lämnat. I ett PM för personalen vid en av gruppboendena finns en detaljerad checklista som styr upp hyresgästernas möjligheter att ta emot besök i den egna lägenheten. Bland annat kan man läsa följande under rubriken "Besöksrutiner":

De två första månaderna får hyresgästerna inte ha nattgäster, sedan får hyresgästen ha två övernattnings per vecka (individuella skillnader finns). Besökstiderna är dagtid 8–20.50.

Så här berättar en av hyresgästerna om villkoren för att ta emot övernattningsgäster i sin bostad. Precis som när det gäller inköp, fritidsaktiviteter och andra sociala och praktiska frågor sker planeringen tillsammans med hyresgästens kontaktperson:

IP: Man får bjuda hit nån om man har sällskap med någon. I två dygn får dom vara här.

I: Det är det som är regeln?

IP: Ja, om man säger till några dar i förväg. Man går till sin kontaktperson och planerar.

De hyresgäster som jag har intervjuat ger inte uttryck för att den här typen av inskränkningar i möjligheten att fritt umgås med vem de vill, när de vill i sin egen bostad i praktiken besvärar dem särskilt mycket. Även om de har svårt att se meningen med vissa regler så är friheten trots allt större än på andra

institutioner och sociala boenden som man har erfarenhet av och personalen är mjukare i sitt sätt att utöva kontrollen. Men riktigt som en egen lägenhet är det trots allt inte, konstaterar den här hyresgästen eftertänksamt:

IP: Det är ju lite lustigt att det är besöksförbud efter nio, för det är det ju inte i en vanlig lägenhet.

I: Hur tänker du om det?

IP: Äh, jag får ju aldrig besök så mej gör det ingenting

Ytterligare ett exempel handlar om regler kring alkohol och droganvändande. Vi minns att i gruppboestad A så är ett villkor för att få flytta in i gruppboestaden att hyresgästerna inte har missbruksproblem och i bostaden gäller ett totalförbud mot alkohol och droganvändning. När det gäller gruppboestad B är inte drogfrihet/nykterhet ett villkor för att få och behålla sin bostad. Men man får inte ha eller inta alkohol (eller droger) i sin lägenhet. För hyresgästerna är det en ny och positiv erfarenhet att det finns en viss tolerans när det gäller rusmedelsanvändande. De kvinnor som jag intervjuat är mycket tydliga med att deras långsiktiga mål är drogfrihet/nykterhet, men att vägen till detta mål vare sig är enkel eller rätlinjig. De anser också att de regler och rutiner som finns när det gäller rusmedel i stort sett är rimliga, att personalen har förståelse för deras problem och att bostadens karaktär av gemensamhetsboende kräver kollektiva hänsyn:

Dom är inte helt skoningslösa här. Ser dom att man har något med sig så får man vara snäll och hålla ut det eller gå ut och dricka det och sen komma tillbaka hit.

Sen är det klart att om jag är synligt påverkad och visar mej för andra, då säger personalen vänligt men bestämt till att ”varsågod gå in på ditt rum” och då gör man ju det. Sen skulle man komma hit alldeles stupfull så kan dom inte garantera din säkerhet. Och då får man komma till TNE [tillnykteringsenhet] och det är inte mer än rätt.

Att drogtestar inte ingår i rutinerna vid gruppboestaden uppskattas av den här hyresgästen:

Blåsen, den vägrar dom att göra här. Dom vill känna att man ska ha den integriteten, man ska inte håll på och blåsa. Det säger dom på många håll att kan ni inte... men nej sånt gör vi inte här.

Mitt huvudsakliga intryck från intervjuerna är att hyresgästerna i stort sett verkar finna sig i många av de inskränkningar i deras frihet som blir en konsekvens av de regelsystem som gäller vid gruppboestäderna. Att möjligheter

till självbestämmande begränsas utifrån personalens rutiner och arbetstider visas även av exempelvis Mallanders (1999) studie av gruppboenden. De kritiska synpunkter som framkommer är ofta på en mer principiell nivå, det vill säga själva det faktum att reglerna är ett avsteg från vad som normalt gäller i samhället och på så sätt utgör en påminnelse om att de i praktiken inte ges rätt att leva som alla andra. Ett annat tema är bristande flexibilitet vid tillämpningen och att personalens rutiner ges företräde framför individuella behov och önskemål när det gäller vardagens organisering i boendet. Hur en enskild hyresgästs Ett exempel som nämns av flera av kvinnorna i denna studie är rutinerna kring medicinutdelning, som man upplever som fyrkantiga och icke förhandlingsbara. Varför måste man ta sin medicin prick klockan åtta när man inte mår väl av det undrar en kvinna?

Friheten när det gäller på morgonen att ta medicinen. Om man inte tar den klockan åtta så kommer dom och knacker. Det här att det alltid är tider hela tiden, varför kan jag inte ta medicinen klockan tio istället? Jag har ju svårt att ta den så tidigt.

Medicinering förefaller överhuvudtaget vara ett laddat tema, även om de konflikter som beskrivs i berättelserna inte i första hand relateras till personalen vid gruppboenden utan till kontakten med psykiatrin. Värdet av patientens delaktighet i beslutsprocessen om den egna medicineringen påpekas av Topor (2001).

En annan infallsvinkel är vad som händer om man inte följer reglerna. Att döma av hyresgästernas berättelser finns det en viss osäkerhet kring reglernas ”status”, vilket förhandlingsutrymme som finns och hur sanktionssystemet ser ut. Ett exempel som lyfts fram i intervjuerna är att ett störande eller utagerande beteende från hyresgästernas sida kan föranleda en *varning* från ledningen vid gruppboenden, det vill säga ett samtal som markerar att gränserna för vad som kan tolereras har överskridits.

IP: Jag har ett jävla temperament. När jag känner att någon... det har väl hänt nån gång att jag upplever att det trampas på min integritet och då blir jag rosenrasande och då får jag en varning.

I: Så det är en regel här att man kan få en varning om man bryter mot regler eller blir förbannad?

IP: Ja, och man kan bli av med sin bostad. Man får sköta sig, vara respektfull, respektera andra och försöka hitta något att göra istället för att utagera att man blir förbannad för mycket. För jag blir mer arg än vanligt.

I: Vad innebär det att få en varning?

IP: Ja, jag har ju fått prata med [arbetsledaren] ett par gånger. Vi har suttit i soffan här och pratat och... utan anledning blir man ju inte arg. Det har handlat om konflikter helt enkelt och en konflikt kan man ju inte vara ensam i, det krävs två stycken. Till slut gick det så långt så jag blev uppkallad till chefen på x-gatan.

I: Är det [arbetsledarens] chef då?

IP: Exakt och det var en upprepning bara. ”du har din lägenhet kvar, men jag vill upprepa så att du förstår att det här verkligen är allvarligt, så här får det inte gå till och nu säger jag det”.

Som jag tidigare redogjort för i rapporten gäller formellt hyreslagens regler för uppsägning. I den händelse en person skulle bli vräkt från sin lägenhet i gruppbestaden finns emellertid kvar ett beslut om bostad med särskild service som måste verkställas inom rimlig tid. Dessutom innefattar det personalstöd som ingår i insatsen i princip även sådan hjälp som behövs för att hantera exempelvis ett störande beteende som kan anses vara en del av det funktionshinder som ligger till grund för beslutet.¹⁴ Hyresgästerna är precis som kvinnan i citatet ovan väl medvetna om att rätten till kvarboende inte är ovillkorlig. Riktigt var gränsen går innan en varning omsätts i handling förefaller man emellertid inte vara särskilt klar över. Här följer ytterligare två exempel på situationer som hyresgästerna tror skulle kunna leda till att de blir av med sin bostad:

I: Kan man bli av med sin lägenhet?

IP: Ja, man kan bli av med den.

I: Vad krävs för att man ska bli vräkt då?

IP: Ja, om man håller på och hotar folk eller brukar våld. Om man är väldigt otrevlig. Väldigt otrevlig ska man vara i så fall. Jag tycker dom har varit väldigt snälla mot mej.

Det är klart jag kan bli vräkt. Om jag till exempel inte går med på att bli inlagd på avgiftning och dom ser att jag missbrukat en längre tid. ”Om du ska bo kvar här så måste du lägga in dej ett par veckor”. Då måste man göra det, annars kan man ju bli av med... Och det har jag ju skrivit kontrakt på att det är så.

För hyresgästerna i gruppbestad A tillkommer som jag redovisat tidigare särskilda individuellt utformade regler och föreskrifter som följer av att de är föremål för rättspsykiatrisk tvångsvård. Dessa regler beslutas inte av kommunen/gruppbestaden, men i personalens uppdrag ingår att se till att

14. Uppgiften är hämtad från intervju med en handläggare vid Stadskansliet.

de efterlevs och att rapportera till ansvariga inom rättspsykiatri om de överträds. En överträdelse kan medföra återintagning till slutenvården, vilket de intervjuade hyresgästerna förefaller mycket väl medvetna om och rätta för. En central tematik i berättelserna handlar också om en grundläggande upplevelse av maktlöshet och underordning som är kopplad till tvångsvården som sådan, även om vården nu genomförs under mer öppna former. Informanterna upplever en stark olust av både tvånget och av de inskränkningar av den personliga friheten som blir en konsekvens av den formella kontrollen. Tvångssituationen upplevs som ett hinder för personlig växt och i kontakten med andra människor. Ett överordnat mål för de intervjuade förefaller vara att bli av med den dom som fortfarande vilar över dem och de berättar mer eller mindre uppgivet om, ofta många års, kamp för att få tvångsvården att upphöra. Det följande citatet illustrerar såväl de hinder som förknippas med själva tvångssituationen som de stigmatiseringsprocesser som förefaller vara en följeslagare genom livet för flera av studiens deltagare:

IP: Jag fattar mina beslut så mycket jag får.

I: Finns det ett tak som du...

IP: ...vill ha bort!

I: Vad är det som du skulle vilja bestämma över som du inte får?

IP: Börja jobba, resa och få ett självständigt liv. Att inte hela tiden behöva tänka på att ha dem över mej.

I: Är det att du behöver be om lov?

IP: Nu är det inte så mycket så, men man känner sig tvungen även om man får göra mycket. Men att jag har dom över mej.

I: Den känslan?

IP: Ja, det är den känslan jag vill ha bort, jag vill lägga det bakom mej. Jag kan inte gå ut i dagens samhälle ... jag har varit där så länge "Vad gör du nu?" "Jag sitter fortfarande inom LRV" "Du är dum, stick!"

Ett syfte med de regler och rutiner som gäller för gruppboendena är enligt de professionella jag talat med att skapa en struktur som är stödjande och skyddande för hyresgästerna. Reglerna motiveras med att de är till för hyresgästernas "bästa" men det upplevs inte alltid så av informanterna själva och de konkurrerar givetvis också med rätten till självbestämmande och integritet. En annan aspekt är att den kollektiva dimensionen av boendet kräver viss struktur och vissa ramar på bekostnad av den individuella friheten. Med gemensamma ytor och aktiviteter följer också att varje enskild individ förväntas ta hänsyn till kollektivets uppfattningar och behov. Det förefaller emellertid som att

hyresgästerna själva i ganska liten utsträckning har inflytande över vilka regler och normer som är rimliga i det kollektiva livet vid gruppbestaden.

Gränser, initiativ och förhandlingar

En intressant aspekt av samspelet mellan hyresgäster och personal är hur man lyckas komma överens om vilket stöd och vilken kontroll som är önskvärd och nödvändig – och hur detta skall iscensättas i relationen. I materialet framträder olika bilder av samarbetet mellan parterna och på vilka överenskommelser det grundas. Att etablera en konstruktiv och tydlig plattform för samarbete är att döma av intervjuerna med hyresgästerna inte alldeles enkelt. Även om man uppskattar personalens omsorg präglas stödsituationen av osäkerhet och ambivalens kring såväl förväntningar som kring grundläggande villkor och ramar. Ett mönster är, som beskrevs i det föregående avsnittet, att personalen uppfattas som alltför nitisk och kontrollerande. Ett annat mönster som kan urskiljas i materialet är att hyresgästerna tvärt om uppfattar personalen som alltför vag och passiv i kontakten. Trots utfästelser om stöd och noggrann veckoplanering kvarstår en osäkerhet om vad som är bestämt, vad man har rätt att kräva och vem som ska ta initiativ:

Jag vågar nästan inte be dem. På torsdagar har vi skrivit upp att jag ska ha hjälp med städning. Men jag känner att det är jag som får påminna. Det är aldrig nån som kommer och säger till.

I hyresgästernas berättelser återspeglas en sammansatt upplevelse av att vilja vara i fred och göra egna val samtidigt som man många gånger uppfattar personalen som initiativlös och alltför försiktig:

Dom säger att ”du kan väl säga till om du känner för att prata med oss. Om det drar i alkotarmen, att du vill ut och så säg”. Men jag är inte sån, jag motiverar mej själv. Antingen är jag stark och står emot eller också så gör jag inte det. Jag går mina egna vägar för jag har sån stark vilja så det är ingen idé att jag går ut och säger... Jag vet att jag bör göra det och [släkting] säger också att gå ut och prata med dom, säg att nu suger det, att du är sugen på att dricka. Så kanske dom kan få dej på andra tankar...// Om jag var personal så skulle jag mer säga ”Hur är det nu, är du väldigt sugen?” Men det gör dom inte.

Slående är hur hyresgästerna påfallande ofta tar på sig ansvaret för det som är oklart i kontakten. Ett exempel är den här kvinnan som menar att det var hennes problem med att be om hjälp som var orsaken till att hon tidigare inte fick det stöd hon behövde.

Jag har alltid haft svårt för att be om hjälp. Jag vill gärna klara allting själv och jag tycker inte om när andra människor är till lags. Däremot är jag andra till lags väldigt mycket, ta hand om och så. Det är för att fylla ett tomrum jag gör så. Jag tar hand om mej själv på det sättet. Jag tycker inte om att andra tar hand om mej, utan jag vill klara allting själv och att be om hjälp det var svårt. Så jag fick ingen hjälp. Men jag fick lära mej att börja säga "Kan jag få.... jag behöver hjälp med det och det..." Det var det som fattades. Därför så uppfattade inte personalen att jag behövde nån hjälp. Men jag trodde dom ändå... Jag vet inte hur jag tänkte. Jag menar, jag kan ju inte veta vad dom tänker i sitt huvud och dom kan ju inte tänka vad jag tänker i mitt huvud, att jag behöver hjälp.

En annan "osäkerhetszon" är hur de mer eller mindre explicita inslagen av kontroll tolkas och förhandlas i samspelet mellan hyresgäster och personal. Ett exempel på en förhandling som så småningom faller väl ut är en av hyresgästerna som berättar om hur hon, för att dämpa ångest och för att kunna sova, smygdricker inne i sin lägenhet om kvällarna. Hennes alkoholkonsumtion uppmärksammas så småningom av personalen och följden blir en skärpt kontroll som också är tänkt att fungera som ett stöd för henne att hålla sig nykter:

Dom skulle kontrollera. En gång om dan minst skulle dom gå igenom mina skåp. Och jag gick med på det. För jag tänkte att det är rätt bra, för då skärper jag mej och då har jag ingenting i min lägenhet.

Även om hon själv är med på idén blir resultatet av den utökade kontrollen snarare det motsatta; ur askan i elden skulle man kunna säga.

Men jag smusslade ju ändå och gömde och hade mej. Inte här, men ute i rabatten. Du vet, om man vill så kan man. Det blev att jag smugglade in starksprit och jag brukar hålla mej till vin. Mer alkohol för mindre utrymme att gömma. Så jag började missbruka ännu mer.

Hyresgästens tilltagande drickande resulterar till slut i en LVM-vistelse. När hon återvänder hem förs en dialog med personalen som mynnar ut i en gemensam insikt om att kontrollstrategin inte fyller någon konstruktiv funktion i hennes strävan efter att ge upp sitt missbruk.

Då förstod dom och jag förstod att den här kontrollen... jag trodde också att den var bra, men det visade det sig att det var den inte. Så dom tog bort den efter jag kom tillbaka från LVM:et. Då kände jag mej lugnare och tryggare, att jag slipper att dom går och rotar i mina saker varje dag. Och dom tyckte inte att det var så roligt heller.

Ett annat exempel på en lyckad förhandling är en av hyresgästerna som berättar att personalen vid gruppboenden upprepade gånger föreslagit att hon skall överlämna sin ekonomi till en god man eller förvaltare eftersom hon har svårt att hushålla med sina pengar. Blotta tanken att någon skall styra över henne gör att hon utan vidare avfärdar idén. När hon lite senare missar en hyresinbetalning bestämmer hon sig emellertid själv för att lämna över en fullmakt till socialkontoret för att säkra att hyra och mediciner blir betalda. Avgörande är att beslutet att lämna över ansvaret tillkommit på hennes initiativ och svarar an på hennes intention att ta ansvar för sin boendesituation. En aspekt är också den goda relationen till den nuvarande ekonomihandläggaren.

IP: Nu har jag lämnat över en fullmakt till socialkontoret, till min ekonomiassistent. Jag har en görbra. Så att mina mediciner blir betalda och så att hyran blir betald. Jag sket i att betala hyran en gång och det ska inte hända. Och kan det hända en gång så kan det lika gärna hända en gång till.

I: Så du gör det som en säkerhetsgrej för dej själv, det är ingen som tvingat dej?

IP: Nej, just det. Dom försökte i början att jag skulle ha en god man eller förvaltare. Men nej, nej, aldrig i livet! Jag vet inte riktigt vad det innebär, men för mej är det nåt med LPT och du vet...

I: Du vill inte ha nån som står över dej?

IP: Jo, om man väljer det själv!

Det hittills förda resonemanget pekar på den dualism som finns inbyggd i vardagslivet på gruppboenden; å ena sidan stöd på individens egna villkor, å andra sidan institutionsliknande regler och rutiner som begränsar individens frihet och handlingsutrymme. Hyresgästernas berättelser vittnar om den sammansatta upplevelsen av stöd och kontroll och den osäkerhet som är förknippad med villkor och ramar för stödprocessen. Personalens tolkningsföreträdare speglar makten i relationen (jfr Billquist & Skårner 2009b). Utan att föregripa den diskussion som förs i rapportens avslutande kapitel vill jag redan nu peka på den utmaning som ligger i att skapa och främja en tydlig struktur som ger hyresgästerna vid gruppboenden en potential att "leva som andra" utan att underminera deras kompetens för att ta eget ansvar för sin livssituation. Liknande iakttagelser görs av Topor (2003) som formulerar psykiatripersonalens dilemma på följande vis:

Uppvaktningen och den förhandling om kontaktens form och innehåll, som följer därpå, är ett alternativ till att antingen basera sitt arbete på den totala frivillighetens princip eller på det entydiga tvångets praktik (s 41).

Vårdlandskapet utanför gruppboenden

Jag har i alla fall varit frisk nu och inte behövt åka till psyket. Jag var där förra veckan, men dom tog inte emot mej, för dom tyckte inte jag var så sjuk. Läkaren sa att jag skulle gå tillbaka till mitt boende ”tänk om jag skriver in dej på en avdelning med okänd personal och du måste dela rum med okända människor, är inte det otrevligt?”

En gemensam nämnare för intervjupersonerna är att de har kontakt med ett omfattande professionellt nätverk. Sammansättningen varierar naturligtvis, men utöver personalen vid gruppboenden är professionella från socialtjänstens olika verksamheter, läkare och annan sjukvårdspersonal, gode män eller förvaltare och ibland också personliga ombud, tjänstemän från Försäkringskassan, personal vid sysselsättningsverksamheter och terapeuter i varierande omfattning involverade i hyresgästernas liv. Som jag redovisade inledningsvis i rapporten var en grundläggande ambition vid etableringen av de båda bostadsprojekten att utveckla en modell för samverkan över organisations- och professionsgränserna för dessa målgrupper som ofta, för att använda ett slitet uttryck, faller mellan stolarna i kontakten med olika vårdgivare. Materialet ger inte underlag för en analys av hur samverkan fungerar, men i det följande presenteras några bilder av hur hyresgästerna upplever kontakten med vården och boendepersonalens funktion i samverkan mellan olika iblandade professionella aktörer.

Det är bra med ett sånt här nät. Dom [kontaktpersonerna] kan ta upp allt som är mitt, berättar en kvinna och hon uttrycker vad även flera av de övriga förmedlar. Kontaktpersonen vid gruppboenden har en viktig roll som samordnande länk mellan olika myndigheter och fungerar i flera fall som personligt stöd när det är svårt att navigera i ett osäkert och föränderligt vårdlandskap:

Jag hade med dom nu när jag skulle göra den här utredningen och det visste jag inte riktigt vad det innebar. Annars gör jag såna saker själv. Men det var faktiskt väldigt skönt att ha nån som hjälper en på nåt sätt. Att tillåta sig det.

Hyresgästernas berättelser ger många exempel på underläge, missförstånd och konflikter i kontakten med myndigheter. När det är svårt att nå fram med sina behov och önskemål kan man ta hjälp av kontaktpersonen, som kan förklara situationen och ge tyngd åt de budskap som man vill framföra:

Om man inte känner att man orkar eller man är osäker eller man vet inte hur man ska uttrycka sej så det låter bra. För det ska ju vara perfekt där också. Ingenting kan ju vara perfekt och jag vill gärna att det ska låta bra. Ibland

kan man ju vara upprörd över nånting och då blir det lätt fel. Och då kan man be om den hjälpen och då får man den hjälpen.

Kontaktpersonen kan också fungera som en buffert när man vill minimera kontaktytan med professionella vars bemötande man inte gillar. Så här berättar en kvinna om kontakten med en sjuksköterska på den psykiatriska mottagning som hon är hänvisad till:

IP: Hon är så otrevlig. Hon är bara trevlig när hon vill att man ska komma. Och sen när man ställer henne mot väggen, så är hon otrevlig.

I: På vilket sätt?

IP: Jag försökte få henne att inse en grej och då kunde hon bara slänga ur sej "om du tycker att jag inte kan hjälpa dej, varför ringer du då?" Så jag pratar inte längre med henne.

I: Tycker du att hon är snäsig?

IP: Ja, jag vill inte prata med henne längre. Är det något så får min kontaktperson ringa.

Det finns stora individuella skillnader mellan enskilda hyresgäster när det gäller vilken professionell hjälp de erbjuds av vården och det finns skilda uppfattningar om hur man upplever den hjälp som ges eller saknas. Ett tema är att den behandling för missbruksproblem eller psykiska problem som man önskar upplevs som svåråtkomlig eller otillräcklig. Köerna är långa, trösklarna är höga och det är svårt att få gehör för sin egen uppfattning om vilken hjälp man behöver (jämför exempelvis Kristiansen & Svensson 2004, Skårner & Regner 2003). Ett exempel är en kvinna som berättar om hur hon förgäves kämpat för att få psykoterapeutisk hjälp för sina psykiska problem. Motiveringen till att hon blivit vägrad hjälpen är att hon först under en längre period måste visa att hon kan hålla sig nykter. Hennes egen ståndpunkt är att hon dricker för att hantera sin psykiska problematik...

Dom sitter där på [mottagning] och säger att 'du förstår det hjälper inte med KBT om man dricker. Du måste vara nykter så och så länge'. Men det räcker väl att jag är nykter ett par månader så kan jag väl få visa att jag ... då blir det ju en morot att fortsätta vara nykter. För jag vet ju att terapin inte hjälper om jag dricker. Men förstår du... ge mej en chans!

Den behandling hon efterfrågar har hon prövat i samband med en tidigare institutionsvistelse och hon tycker själv att det fungerade bra och att hennes svårigheter minskade. Varför kan man inte lyssna till henne, undrar hon?

Jag är en hel människa, jag behöver både och samtidigt. Dom säger att det är bevisat att man inte kan ta till sej terapin när man har druckit på sista tiden. Egentligen skulle jag vilja... hit med bevis då! För att jag känner, dom som verkligen lider, ska dom inte få bestämma? Är det några teorier som dom har sitt huvud att det inte ska fungera. Men vad är det som säger att det inte gör det just för mej? Ge det en chans!

Hon får medhåll av sin mamma, som fångat det moment 22-liknande i situationen:

Min mamma förstår mej precis och tycker att det här är ju inte klokt. Och hon är ändå över 80 år gammal. Hon säger att det skulle ju vara ungefär som att hon har ont i magen och går till läkaren och säger det. 'Ja men då får du gå hem och bota din mage, så ska vi titta på den sedan.'

Ett annat från forskning och praxis välkänt dilemma är att när det är ett stort antal professionella hjälpare inblandade leder det lätt till förvirring och bristande effektivitet. Dessutom riskerar den som står i centrum för hjälpen att den egna kontrollen över livssituationen försvagas och övergår till de professionella (Minuchin et al. 1998, Seikkula & Arnkil 2005).

Det kan bli väldigt upp till mej att styra och ställa vem som skall hjälpa mej. Jag vet inte hur jag ska förklara det, men ibland känns det som att det är upp till mej att säga att "om du hjälper mej med det och det..." och sen kommer nästa och säger "kan jag hjälpa dej med det...?" "nej, jag har redan bitt den andre om det". Dom vet inte riktigt vad den andra handen gör, utan dom får fråga mej eller dom säger "tar du kontakt?" Det går så ungefär lite vagt. Det är inga problem, men det är väldigt mycket människor.

Lite senare under intervjun återkommer hon till samma tema:

Ibland känner jag att det blir lite rörigt. Soc erbjöd sej att hjälpa mej att få ett autogiro så hyran blir betald. Då var det frågan om mitt PO [personligt ombud] skulle hjälpa mej och han var villig att göra det om inte soc gjorde det. Men hon hann före. Det blir så man undrar, man har nästan för många som hjälper en och även min kontaktperson hade kunnat hjälpa mej. Och egentligen är det ju löjligt, för jag skulle själv kunna gå till banken och ordna det!

7. Det större sociala landskapet: länkar och barriärer

Vi har hittills i rapporten framförallt haft fokus på hur tillvaron innanför gruppbestadens väggar gestaltar sig ur hyresgästernas perspektiv. I detta kapitel ska vi förflytta oss till hur studiens intervjupersoner upplever sitt sociala liv och sina relationer utanför gruppbestaden och vilken betydelse boendesituationen tilldelas i detta sammanhang. På så sätt får vi också en uppfattning om den *relativa* betydelsen av gruppbestadens ”socialitet” (Svensson 2007) i förhållande till andra sociala kontakter och aktiviteter (jämför Skårner 2001).

Informellt socialt nätverk – familj och vänner

Den kanske mest grundläggande funktion som ett socialt nätverk förväntas fylla i människors liv är att tillgodose vårt behov av hemhörighet och gemenskap (Vaux 1988, Marsella & Snyder 1981). I interaktionen mellan individen och hennes nätverk exponeras olika aspekter av individens identitet och personlighet och de olika värderingsmässiga referensramar som är knutna till de olika sociala sammanhang som speglas i nätverket. För de personer som är i fokus i denna studie har, precis som för många andra människor som tillhör utsatta och stigmatiserade grupper, tillhörigheten till sociala sammanhang som är knutna till deras ”problemidentitet” alltmer kommit att dominera tillvaron – i takt med att andra sociala band successivt kommit att vittra bort (Ewertsson & Forsell 1999, Skårner 2001, Topor 2001, Hessle 1995). Anknypningen till ett ”vanligt liv” är svag både socialt och psykologiskt. Det informella sociala nätverket är framförallt centrerat till den närmaste kretsen av anhöriga, men det finns också de som saknar sådan anknypning. De intervjuade berättar om enstaka släktingar, det kan vara föräldrar, syskon eller vuxna barn och deras familjer. Ingen av hyresgästerna levde i en fast partnerrelation vid intervju-tillfället. Det är också ganska tomt på vänner och kollektiva sammanhang knutna till grannskap, arbete och fritid. Valda sociala relationer (Hessle 1995) rekryteras från de sociala arenor man har tillgång till. Någon håller fortfa-

rande sporadisk kontakt med vänner från förr. Arbetsmarknadsanknytningen är obefintlig för studiens informanter och i den mån de deltar i fritids- eller sysselsättningsverksamheter rör det sig om samhälleligt organiserade projekt riktade till personer med liknande problematik och bakgrund som de själva. För andra finns missbruksvärldens lösliga gemenskap att tillgå i perioder av missbruk. Här finns vänner och bekanta och kanske en före detta partner; sociala kontakter som kan vara mer eller mindre betydelsefulla, men som knappast är ett alternativ i den drogfria tillvaro som intervjupersonerna ger uttryck för att de strävar efter. Kanske skulle man kunna sammanfatta med att det är de relationella konsekvenserna av en osäker och marginaliserad livssituation som synliggörs i materialet. Ett genomgående tema är återigen ensamhet. Ensamhet kan dels beskrivas i termer av isolering, det vill säga ett faktiskt fåtal andra människor i relation till individen, dels i termer av en upplevelse av att vara isolerad även om andra människor förekommer runt individen (Topor 2001). Båda dessa aspekter av ensamhet återspeglas i hyresgästernas berättelser om deras sociala liv utanför gruppboenden.

Ett mönster är att hyresgästerna berättar om närstående som trots att de inte är särskilt närvarande i vardagen fortfarande är psykologiskt betydelsefulla. Det är relationer som fyller en symbolisk funktion, de utgör en länk till den egna livshistorien och de representerar kanske en möjlighet för framtiden (Skårner 2001). En av de intervjuade kvinnorna har inte haft någon kontakt med sina närmaste anhöriga på flera år. Hon berättar med värme om sin dotter, men hon har själv valt att hålla sig borta, av rädsla att svika eller att inte leva upp till vad som förväntas av henne som mamma. Hon längtar efter kontakt, men innan hon tar ett nytt initiativ så måste hon skapa mer stabilitet i sitt liv, menar hon.

Det blir så stort och jag måste orka hela vägen. Hon [dotter] hinner nog komma till mej först. Dom finns där, dom blir nog jätteglada den dagen jag kommer. Men jag vill vara helt säker på mej själv, så jag inte faller dit igen. För jag tycker redan jag har svikit henne och det får inte hända igen.

Andra har kvar åtminstone någon nära anhörig eller gammal vän som de träffar ibland eller talar med i telefon. En dimension av ett eget hem är att det är en plats dit man kan invitera andra. Vi minns att hyresgästerna sällan umgås med varandra i sina lägenheter. Intressant nog går samma mönster igen när det gäller kontakten med anhöriga och vänner. Träffas man, så träffas man ute eller hemma hos den andra personen. Det är bara undantagsvis någon nämner att de bjuder hem någon. *Jag träffar min dotter och min bror ibland säger en kvinna, men jag brukar gå till dom, för jag tänker att här finns kanske inte möjligheter att känna sig som ett fritt barn, på samma sätt*

som dom gör hemma. En annan kvinna har en gammal väninna från förr som håller kontakten:

Vi träffas mest på telefon, men om hon kommer till Göteborg så kommer hon förbi och hämtar mej så hittar vi på nåt! Vi sitter ju inte här, det är inte roligt.

Mitt intryck är att hyresgästerna, oavsett hur stolta de är över sitt hem, försöker hålla de olika sociala sammanhangen – gruppbestadens gemenskap och det informella nätverket – ifrån varandra så gott det går. Eller annorlunda uttryckt, gruppbestadens karaktär av institution gör sig påmind när detta tema kommer upp i intervjuerna. Att separera de olika sfärerna från varandra innebär att man slipper insyn i vissa aspekter av sina livsomständigheter. Det kan vara ett sätt att värja sig mot den stigmatiserade identitet som är förknippad med boendeformen, som ju är till för en viss kategori av personer med problem. En annan aspekt är att man vill skydda de närstående från att exponeras för andra hyresgästers problem och avvikande eller störande beteende. En av hyresgästerna uttrycker detta i klarspråk. Med undantag för en gammal vän som själv har gedigen erfarenhet av samhällsvården vill hon absolut inte ha sin lägenhet som plats för personligt umgänge:

Det går inte att ta hem nån för... det är för institutionsaktigt... man kan inte vara ... Jo, min kompis går att ta hem, men inte min familj. För lägger en person här av ett skrik, så blir dom rädda. Det går inte att ta hem dom. Det känns som en institution.

En viktig dimension av ett socialt nätverk är utbytet av socialt stöd, både när det gäller vardagslivets krav och bekymmer och vid svårare kriser och livsproblem (Marsella & Snyder 1981, Milardo 1992). Som vi har sett tidigare i rapporten har hyresgästerna ett omfattande professionellt stödnätverk knutet till sig. Det är få som berättar om mer omfattande stöd från sina informella nätverk. Det som kommer upp i intervjuerna är att någon anhörig ibland rycker in och ger ekonomisk hjälp eller fungerar som rådgivare när det gäller större beslut. Det förekommer också i några berättelser att man i kritiska lägen vänt sig till närstående och fått hjälp för att tackla myndigheter och vårdinstitutioner. Men det dominerande mönstret är att hyresgästerna i det längsta undviker att besvära det informella nätverket med bekymmer och problem; för att man inte vill vara en belastning eller hamna i tacksamhetsskuld – eller helt enkelt för att man vill hålla uppe fasaden och hålla ”problemen” utanför det sociala umgänget. I förhållande till personalen på gruppbestaden och andra professionella kontakter behöver hyresgästerna inte ta samma hänsyn. De är inte involverade i nätverket och de har betalt

för att hjälpa. I några av intervjuerna antyds också att relationerna, särskilt till den närmaste familjekretsen, präglas av skuld, beroende och ambivalens. Här kan det professionella stöd som är kopplat till boendet vara en hjälp för att inta en mer självständig relation till närstående och göra det lättare att umgås socialt. Så här berättar en kvinna om hur relationen till hennes mamma förändrats efter flytten till gruppboenden:

Jag besöker henne men inte så ofta, för hon ställer krav och det med all rätt. Jag är rädd att jag kanske dricker för mycket när jag är där. Förut kom jag nästan varje helg och det var inte bra. Nu har vi lärt oss att vara ifrån varandra, så nu känner jag att det är skönt att jag inte har det här att ”nu är det lördag, nu måste jag till mamma”. Men det blir varannan vecka och då hjälper jag henne i trädgården och det tycker hon är bra.

Jag har inte haft möjlighet att intervjua personer i hyresgästernas nätverk. De studier som finns på området visar att närstående till personer med psykiska funktionsnedsättningar att en flytt till gruppboende för många innebär en stor avlastning från en tidigare tung anhängighet (Carlsson & Östman 2007, Socialstyrelsen 2011).

Att ta emot och ge stöd är en komplicerad process. De nätverksrelationer som beskrivs i materialet kännetecknas sällan av ömsesidighet i stödutbytet, det är uppenbart att de intervjuade personerna, precis som många andra människor med omfattande och långvariga problem, framförallt befinner sig i en mottagande position (jfr tex Swedhem 1990). Citatet ovan bekräftar att även givandet av stöd kan fylla en viktig funktion för individen, eller som Yalom (1975 s 13) uttrycker det ”people need to feel needed”. Ett annat exempel är en hyresgäst som berättar om hur hon varje dag åker och besöker sin familj som bor i en annan del av staden för att umgås, men också för att hjälpa till med olika saker:

Jag åker nästan varje dag, det känns samma som ett jobb, jag är ansvarig för detta. Jag har mycket att göra och jag känner mej ansvarig för min mamma. Att åka och hälsa på henne.

Grannskap

Det är neutralt och bra, inga skyltar konstaterar en av hyresgästerna när hon skall beskriva gruppboendets utformning och geografiska placering i bostadsområdet. Jämfört med många av de boenden och vårdinrättningar som hyresgästerna har erfarenhet av är de båda gruppboendena relativt centralt belägna, även om de ligger lite för sig själva i respektive bostadsområde. Byggnaderna avviker visserligen från det ordinarie bostadsbeståndet i sin fysiska utformning, men det finns som påpekas i citatet ovan inga skyltar

eller liknande som avslöjar att det rör sig om ett socialt boende och på brev-lådorna står bara hyresgästernas namn. De intervjuade hyresgästerna beskriver genomgående närmiljön i området i positiva termer; det är lugnt och fridfullt, ligger någorlunda centralt och det är nära till spårvagnen.

I intervjuerna med de professionella framkommer att det förekom oroliga frågor och protester från andra boende i området i samband med etableringen av bostäderna. Även efter det att hyresgästerna flyttat in har det hänt att de blivit föremål för påträngande och oönskad nyfikenhet från grannar eller andra personer i området. Hyresgästen i det här citatet låter emellertid närmast förvånad över hur ”vanliga” människor kan bete sig:

I början sprang dom här och glodde in. Du vet där vid dagrummet, där sprang dom och försökte titta in. Det var gamla människor, men dom var alerta!

Nu efter ett och ett halvt år förefaller nyfikenheten och oron ha lagt sig enligt både personal och hyresgäster. Men känslan av att vara och bli betraktad som annorlunda och utanför finns ständigt närvarande i berättelserna:

Det som kan kännas jobbigt är kanske att man blir tittad på. Om jag har varit och handlat och det kommer nån familj eller ungdomar. Det verkar som folk förstår att det är ett boende här för såna som är lite knäppa.

I allmänhet förefaller intervjupersonerna inta en försiktig och avvaktande hållning till människor som de stöter på när de är ute och promenerar eller gör sina inköp. *Jag vinkar bara om jag är säker på att dom vinkar tillbaka*, berättar en kvinna som brukar sitta ute på sin uteplats och titta på folk som strövar förbi. *Kanske ibland när jag tittar på hundar, då säger jag ”vilken fin hund”*, svarar en annan när jag frågar henne om hennes vardagskontakter i grannskapet. Men det finns också ett par av hyresgästerna som förmedlar att de rör sig mer obesvärat i närmiljön och de bekräftar den tidigare forskning som visar att även mer perifera kontakter som bygger på att man känner igen varandra och hälsar på varandra när man möts på gatan eller i affären kan fylla en betydelsefull social funktion (till exempel Granowetter 1973, Ringsby Jansson 2002, Andersson 2009). De här informanterna förmedlar att de har ”bott in sig” i området och att de uppskattar en stunds småprat vid kassan i butiken där de är stamkunder eller när de tar en fika på ett närliggande café:

Ja, man hejar ju. Man blir lite tjena och bundis, i alla fall i servicebutiken där nere. Jag kommer ihåg en gång när jag skulle köpa en dricka. Jag trodde den kostade 17 kronor så jag hade förberett mej på det, för jag visste att vagnen skulle komma när som helst. ’Nej det är 18’, sa han, ’men det kan du ge mej en annan gång’. Bara en sån sak, att känna att det är juste. Det gillar jag!

Att fylla vardagen med innehåll

Jag skulle vilja ha nåt att göra. Jag tror det skulle hjälpa mej att vända tillbaka på dygnet, för jag sover alldeles för länge och så.

Ett tema som återkommer i många berättelser är att hyresgästerna söker efter att ha något meningsfullt att göra i vardagen. Ett sätt att bryta tristessen och överksamheten som många upplever är att besöka de träffpunkter och sysselsättningsverksamheter som finns för målgruppen. Samhällsorganiserade aktiviteter som också kan fungera som arenor för utvecklandet av nya sociala kontakter. Kanske kan man här finna den väninna man längtar efter, undrar en av de intervjuade kvinnorna:

Jag behöver skaffa mej ett eget liv. Det har varit väldigt mycket myndighetspersoner, ja bara nästan. Förhoppningsvis så kanske jag hittar nån på [aktivitetshus]. Och det handlar ju inte bara om att hitta någon utan man ska ju känna att man har utbyte av varandra. Och jag är väldigt uppmärksam. Känner jag på minsta vis att nej, nej ... så hoppar jag av.

Att lämna sitt hem varje dag och regelbundet delta i en verksamhet ”på utsidan” kan ge struktur och stimulans i vardagen och innebära en positiv kontrast till vardagslivet på gruppboenden (Albrektsson & Lindkvist 2011). *Helgen har blivit underbar nu, för då är man verkligen ledig. Annars blir det ingenting, det var vidrigt förut*, berättar en kvinna som engagerat sig i en sysselsättningsverksamhet där hon sedan en tid tillbaka också hjälper till med praktiska sysslor. Hon uttrycker både glädje och stolthet över sin insats och ser arbetsträningen som ett led i ett mer långsiktigt projekt, nämligen att så småningom kunna göra entré på arbetsmarknaden. Intressant nog sätter hon sina förhoppningar till att Försäkringskassan genom att dra in hennes sjukersättning kommer att underlätta hennes ambition att försörja sig själv genom arbete.

Jag går dit för att få upp mina arbetsrutiner och kunna visa en referens därifrån. Och sen ska jag söka jobb. Hoppas jag kommer dit att Försäkringskassan säger att inte sjukpenning är möjlig. 'Du kan arbeta!' Då får jag tvingas ut på arbetsmarknaden. Då får dom ta emot mej. Så den satsen hoppas jag komma i. Den som dom andra på [aktivitetshus] fruktar!

Ett liknande resonemang för en annan av hyresgästerna som också trycker på att den sysselsättning som erbjuds skall vara meningsfull, samhällsnyttig och ges på villkor som liknar de som gäller för andra människor.

Nån som ställer krav på mej och inte bara att vi gjort upp en behandlings-

plan för att jag ska må bra för att jag går till aktivitetshus. Utan det skall kännas som, ja du får lite extra eller dom drar av från Försäkringskassan om du inte går dom timmarna på ett aktivitetshus eller café och jobbar lite. För man vill ju känna sig nyttig.

Men precis som flera andra intervjupersoner så tycker hon att det är svårt att komma i gång och bryta den passivitet som varit följeslagare i flera år:

Många säger att vad gör du hela dagarna? Men jag sover länge och vissa dagar är jag väldigt passiv och då sitter jag mest och pratar med personalen och tycker att det är mysigt att jag mår ganska bra just nu och låtsas glömma bort mina egna bekymmer.

Berättelserna återspeglar en sammansatt upplevelse av att orka eller inte, att våga eller inte, att vilja eller inte vilket kan leda till att de planerade projekten och aktiviteterna ibland har svårt att lämna idéstadiet:

Hon [personal] har tjatat så mycket om Länkarna och vi kommer aldrig till skott. 'Men säg nu för guds skull en tid, så gör vi det!' Jag tycker att vi pratar om det mer än... kom till skott liksom! Dom väntar i det längsta att jag ska ta initiativet, att jag ska känna att det är roligt.

Medan kvinnan i citatet ovan önskar mer kraftfull stöttning från personalens sida är en annan tvärtom kritisk till att personalen bara tar för givet att besök på aktivitetshus skall vara en del av hennes vardagsrutiner. Hon tycker i och för sig att det är trevligt att gå dit, *men* det ska ske på hennes egna villkor och hon värjer sig mot att beslut fattas över hennes huvud.

Det var dom som bestämde [aktivitetshus]. Och sen gick dom över huvet på mej när dom utökade till två dagar i veckan. Det var okej, men dom skulle frågat mej först och inte bara bestämt. Jag vill vara med och bestämma.

Ett hinder för att delta i samhällslivet som nämns av flera informanter är en torftig ekonomisk situation. Små ekonomiska resurser är ofta ett stort bekymmer för människor med psykisk ohälsa (Topor 2001, Andersson 2009, Borg et al. 2005) och innebär begränsat handlingsutrymme även i det sociala livet:

IP: Jag har svårt med finanserna. Min ekonomi är mycket dålig. Jag vet inte hur jag ska klara mej utan pengar. Bara jag kunde få lite extra pengar så skulle det bli mycket bra.

I: Vad skulle du göra då?

IP: Jag skulle vilja åka lite, åka till nån annan stad eller nåt.

Bostaden, en plattform för återhämtning, utveckling och nya mål?

IP: Jag var en riktig buse, men idag är jag inte det. Alla människor föds vi ju som prinsar och prinsessor och barn tar ju kärleken för given. Men när föräldrar och människor ute i samhället gör barn illa på olika sätt, så blir man en groda till slut. Och jag var en groda när jag kom hit kan jag säga. En riktig hemsak, äcklig groda. Men jag blev prinsessa igen. Jag arbetar, arbetar, arbetar på det.

I: Du arbetar på att vara prinsessa?

IP: Ja, för jag vill verkligen... så här vill jag inte ha det... jag är värd att ha ett bra liv. Jag har gett mej sjutton på det, även om jag har varit livrädd många gånger.

Så här summerar alltså en av hyresgästerna det hittills levda livet. Hon berättar om hur hon kämpar för att utvecklas och skapa sig en tillvaro som hon trivs med, trots svåra upplevelser och motgångar både i det förflutna och i det närvarande. Precis som övriga intervjupersoner ser hon bostaden som en hörnsten i den nya tillvaro hon försöker bygga upp. Även om hyresgästernas berättelser på många sätt reflekterar en misstro mot samhällets intresse av och vilja att ta emot dem som fullvärdiga medborgare råder det ingen tvekan om att bostaden utgör en viktig plattform för återhämtning och ett tryggare och mer meningsfullt liv. Eller för att tala med en av de intervjuade kvinnorna; *det är en trygghet änna, och sen kan man börja arbeta med saker som man vill.*

Topor (2001) beskriver hur återhämtningsprocessen från psykiska störningar kan ske språngvis mellan perioder av yttre stillastående. Perioder som utifrån kan uppfattas som apati och tillbakadragenhet men i själva verket kan dölja kraftsamling inför nästa steg. Kvinnan i citatet ovan återkommer flera gånger till ett liknande tema. Att gruppboenden också utgör en efterlängtd fristad där hon kan avskärma sig från yttre krav och att hon behöver vara ifred för att samla kraft till att möta världen. En annan hyresgäst har mer konkreta planer inför framtiden. Hon har en lång lista på saker som hon drömt om och som hon nu förhoppningsvis kan förverkliga när hon har fått en ordnad materiell bas:

Jag har så mycket saker som jag inte fått gjort i mitt liv. Men nu tänker jag verkligen se till att... Jag behöver fylla på i mitt liv med bra saker och försöka hitta en väninna också nånstans, men jag vet inte, det är svårt. Och jag vill lära mej att sy kläder och gå och spela teater nånstans. Jag har varit med i en teatergrupp, men det är många år sedan nu. Sen vill jag till [aktivitetshus].

Det gäller att ta tillvara på sina chanser, pröva nya saker och sakta men säkert flytta fram positionerna, menar en annan kvinna. Hennes eftertänksamma

reflexioner över vad som hänt sedan flytten till gruppboenden för ett och ett halvt år sedan låter så här:

IP: Jag har utvecklats väldigt mycket sedan jag var på [psykiatrisk klinik]. Jag är mer självständig inte så beroende av andra. Jag har fått mitt egna liv. Jag har mognat. Jag tänker inte som en sjukhusmänniska tänker, så tänkte jag förut.

I: Nu blir jag nyfiken, viken är skillnaden?

IP: Ja, hela tiden tänka, inte göra, alltid ta patienternas sida. Man såg inte möjligheterna. Man hade en dum vision om livet. Bara man kommer ut, så ordnar sig allt. Men det gör det inte. Och när man är där ute får man kämpa för att vara där ute. Men jag har fått kik på att vara ute, jag är livrädd för att dom ska ta in mej igen.

Kvarbo?

Det är ju perfekt, lägenhet och personal och kvarboende, då stannar man för gott tänker jag...

Jag har tidigare i rapporten pekat på hur viktigt det är för hyresgästerna att lägenheten är deras och att de har rätt att bo kvar även om livsomständigheterna förändras. En annan fråga är hur de tänker om framtiden. I en kunskapsöversikt om psykosociala insatsers effekter för personer med psykisk funktionsnedsättning (Socialstyrelsen 2003) redovisas internationell forskning som visar att generellt sett vill de flesta bo i en egen lägenhet med individuellt stöd och inte tillsammans med andra personer med psykiska problem i bostadsarrangemang ordnade av samhällsvården. Även de personer som intervjuats i denna studie ger uttryck för liknande tankegångar. *Jag måste till en egen lägenhet. Jag planerar för det, men det gör inte läkaren*, konstaterar en kvinna lite uppgivit. Men drömmen om en egen bostad, kanske tillsammans med en partner, finns där för de flesta även om de inte tror att målet är realiserbart förrän på längre sikt. I den ögonblicksbild som intervjuerna fångar framkommer, precis som citaten ovan visar, högst olika tankar om den framtida boendesituationen. Det finns de som klart och tydligt uttrycker att de ser gruppboendet som en högst temporär lösning. Siktet är inställt på en egen bostad i det ordinarie bostadsbeståndet där *jag får bestämma själv och komma och gå som jag vill*. Även om de trivs ganska bra med sin lägenhet så uppfattar de gruppboendet som en mellanstation, ett ställe att vila, hämta kraft och skaffa sig de kompetenser och referenser som krävs för att ta steget fullt ut i samhället.

IP: Jag skulle vilja ha en egen lägenhet i stan senare, det är mitt mål i alla fall. Att visa att jag kan bo här först och sen kanske få en egen lägenhet, en vanlig lägenhet. Dom kanske kan skriva en lapp att jag skött lägenheten, referenser eller vad det heter.

I: Vilken skulle skillnaden vara?

IP: Jag vet inte, det är svårt att säga, men att man kan låsa in sig och att man får var ensam hela tiden.

Andra ser det i dagsläget inte som realistiskt att bo på egen hand. Ett exempel är den här hyresgästen som ser lägenheten i gruppbestaden som sitt permanenta hem, i vart fall inom en överskådlig framtid. Ett skäl är den isolering som hon befärdar att ensamlivet i en egen lägenhet skulle medföra för hennes del:

Jag skäms för att säga det, men jag är snart femtio år och jag kommer aldrig att klara att bo ensam. Jag behöver bo så här i resten av mitt liv. Där jag har människor omkring mej, dit jag kan gå om jag behöver prata. Jag har inte lärt mej det än, att det inte bor troll under sängen!

8. Avslutande diskussion

I detta avslutande kapitel summeras och diskuteras studiens resultat med fokus på några av de centrala och återkommande teman som finns i materialet. Avslutningsvis presenterar jag några preliminära tankar för en diskussion kring personalens arbete i gruppboenden.

Ambitionen med rapporten har varit att ge en bild av hur hyresgästerna upplever och värderar att ha fått ett varaktigt boende i form av gruppboende med särskild service och vilka kopplingar de gör till boendesituationens betydelse för vardagsliv och livssituation i stort. Den idémässiga utgångspunkten för studien har varit perspektiv som ser människan som en intentionell och handlande samhällsvarelse som själv väljer sitt förhållningssätt, men som inte ensam skapar sina levnadsvillkor. Avgörande är också vilken samspelessituation personen befinner sig i. I den här studien har fokus huvudsakligen legat på samspelet med personalen vid gruppboenden och på det stöd och den kontroll som utvecklats inom ramen för detta samspel, sett ur hyresgästernas perspektiv.

Studien handlar om en särskilt utsatt grupp av människor med omfattande och komplexa livsproblem och en långvarig och minst sagt blandad erfarenhet av olika vårdssituationer och myndighetskontakter. Vi vet att en egen bostad knappast utgör en självklar rättighet för människor som tillhör de utsatta grupper som studiens intervjupersoner är exempel på. Även om man på policynivå förefaller överens om att en trygg och permanent boendesituation är en viktig hörnsten i ett värdigt liv och för en framgångsrik återhämtningsprocess tycks det vara svårt att omsätta socialpolitiska och vårdideologiska ambitioner i praktisk handling. Det är mot denna bakgrund studiens resultat måste ses. Som vi har sett är det en ganska mörk och kritisk bild av samhällsvården som kommer till uttryck i intervjuerna. Misstro, maktlöshet och nedlåtande eller repressivt bemötande är återkommande teman vare sig det är hemlöshetens osäkerhet och rotlöshet eller den inlåsta och rutiniserade tillvaron på institution som är i fokus. Eller annorlunda uttryckt; den bild som tecknades

inledningsvis av brister i samhällets insatser för dessa målgrupper bekräftas med skärpa av brukarna själva.

De personer som intervjuats i denna studie vittnar även om en djupgående erfarenhet av samhällsliga stigmatiseringsprocesser; upplevelser som ligger som ett raster över berättelserna om möten med andra människor och samhällsliga institutioner. I deras berättelser blandas sådana upplevelser av social degradering och en negativ självbild med en kamp för att upprätthålla bilden av sig själv som en unik och fullständig människa – en människa som andra och som har rätt att delta i samhällsgemenskapen på samma villkor som andra.

Materiella grundresurser som hur människor bor (eller inte bor) skapar givetvis grundläggande förutsättningar för vilket vardagsliv och vilken livsstil som är möjlig att utveckla. Även om materialet speglar intervjupersonernas varierande och subjektiva bilder och upplevelser kan vissa mer generella mönster skönjas. Av hyresgästernas berättelser att döma har flytten till grupp-bostaden huvudsakligen inneburit en positiv förändring av deras livssituation. Även om en lägenhet i det ordinarie bostadsbeståndet är vad de flesta önskar sig, åtminstone på sikt, är man fullt medveten om att valfriheten inte finns i den nuvarande situationen. Grupp-bostaden skiljer sig i centrala avseenden från de boendalternativ som intervjupersonerna tidigare varit hänvisade till. En kvalitet som hyresgästerna skattar högt är att den egna lägenheten i grupp-bostaden är en fullvärdig och permanent bostad, vilket ger förutsättningar för kontinuitet i boendet och för större möjlighet att ”rå sig själv”. Och kanske också – inom givna ramar – en större möjlighet att påverka hur det framtida livet ska gestalta sig vare sig det handlar om att först dra sig tillbaka och samla ihop sig inför nästa steg eller om att aktivt söka efter fotfäste i ett ”vanligt liv”. De stödinsatser som är kopplade till bostaden tycks för det mesta fungera väl enligt hyresgästerna. De kritiska synpunkter som framförs handlar mer om hur stödet organiseras än om personalen. Det förefaller också som att boendesituationen i flera fall skapar bättre förutsättningar för att andra stöd- och behandlingsinsatser skall fungera.

I gränslandet mellan hem och institution

Resultaten visar alltså att grupp-bostaden – i jämförelse med andra tillgängliga alternativ – erbjuder en värdigare, tryggare och friare boendesituation. Ett hem *och* en organiserad verksamhet genom att man bor tillsammans med andra personer som befinner sig i en liknande situation och genom den ständiga närvaron av personal. En fullvärdig bostad med eget kök, egna möbler och en dörr att stänga om sig *och* markörer som för tankarna till institutionsliv: ordningsregler och rutiner som gäller alla, ”dagrum”, medicinutdelning, veckoplanering, personal, husmöte etcetera.

Denna ofrånkomliga dubbelhet löper som en röd tråd i det empiriska materialet nästan oavsett vilket tema som avhandlas och framstår som något av ett signum för boendeformen som sådan. Den inbjuder till skilda upplevelser och tolkningar, men man kan också se hur båda innebörderna existerar samtidigt i hyresgästernas berättelser. Balansen skiftar över tid och i förhållande till olika situationer och relationer. De många gånger komplexa och ambivalenta bilder som hyresgästerna förmedlar av vardagslivet i gruppboenden belyser spänningsfältet mellan *individ* och *kollektiv* som uppkommer just i bostadens dubbla funktion av "hem" och "institution". Jag har här funnit tre samspelande dimensioner vars poler kan tilldelas såväl positiva som negativa innebörder och som hyresgäster och personal har att hantera i vardagslivet på gruppboendet.

- Privat *och* (halv)offentligt
- Ensamhet *och* gemenskap
- Autonomi *och* beroende

Gruppboendets utformning med mer eller mindre privata och offentliga arenor är en central aspekt av vardagslivet. Grundidéen även för denna boendeform är en privat sfär där hyresgästens integritet och frihet skall skyddas, det vill säga hemmet erbjuder en plats där man kan vara i fred, vara som man vill, göra som man vill, umgås med vem man vill. Den mer offentliga dimensionen synliggörs dels genom personalens närvaro i och vetskap om den privata sfären, dels genom gemensamma utrymmen och aktiviteter som är tillgängliga för alla som bor eller arbetar i bostaden. Kollektiva intressen får därigenom företräde på bekostnad av den individuella friheten. Balansen mellan det privata och (halv)offentliga är intressant och tilldelas olika mening av hyresgästerna. Vi minns exempelvis att hyresgästerna är restriktiva med att invitera andra än personalen till sitt hem. Umgänget grannar emellan sker i de gemensamma utrymmena och det kollektiva inslaget i boendet tycks vara ett skäl att inte välja hemmet som plats för umgänge med närstående i det personliga nätverket.

När vi diskuterar individuella respektive kollektiva aspekter av gruppboendet får vi inte glömma att den egna lägenheten i gruppboendet är ett hem för *en* person, inte för flera. Gruppboendets organisation utgår alltså från ensamhushållet. Sociala dimensioner som umgänge, stöd och gemensamma aktiviteter kan följaktligen inte ske inom ramen för en hushållsgemenskap. Studien visar att ensamliv relateras till gemenskap på olika sätt. På pluskontot finns rätten att dra sig undan en påtvingad gemenskap med andra och en frihet från socialt tryck att underordna sig kollektivets restriktioner. På

minussidan finns ensamhet och funktionslöshet som gnager på självkänslan och skapar känslor av tomhet och tristess. Att äta en gemensam måltid eller att åka tillsammans på fritidsaktiviteter eller kulturella arrangemang kan tolkas som ett institutionellt mönster som mer eller mindre frivilligt ingår i den organiserade vardagen, men det kan också ses som meningsfull samvaro eller som ett välkommet avbrott i en tråkig och händelsefattig vardag. Grundläggande förefaller vara om hyresgästerna ges inflytande över de kollektiva aktiviteternas form och innehåll.

Det lite paradoxala syftet med de *stödinsatser* som är kopplade till boendeformen är att de skall möjliggöra ett *självständigt* liv ute i samhället, vilket riktar blicken mot ytterligare ett spänningsförhållande, nämligen det mellan autonomi och beroende. Socialt stöd utgör en naturlig del av samspelet människor emellan, helt ensam klarar sig ingen. Vi behöver andra människor både för att överleva och för att växa och utvecklas. Studiens hyresgäster har ett mer omfattande behov av stöd än många andra människor. Ett stödbehov som så gott som uteslutande förväntas tillgodose av professionella hjälpare eftersom de lever ensamma och har svagt utvecklade personliga stödnätverk. I detta sammanhang är det värt att uppmärksamma den grundläggande konflikt som finns mellan stöd och beroende (La Gaipa 1990). Att ständigt behöva be om hjälp skapar beroende och riskerar att underminera självkänsla och tilltro till den egna kompetensen. Ett alltför omfattande och ”fasthållande” stöd som inte tar fasta på stödmottagarens egna resurser kan trots goda intentioner skapa passivitet och osjälvständighet – och därmed befästa behovet av fortsatt stöd.

För såväl hyresgäster som personal handlar det således om att finna en konstruktiv balans mellan individuella och kollektiva krav och behov, mellan hem och institution. Att bo i gruppboende *är* med nödvändighet förenat med att bli mer eller mindre hopfäst med människor som man inte valt och med att personal involveras i ens göranden och låtanden, men det betyder inte att kollektivet och personalens intressen rutinmässigt överordnas individens.

I materialet framskymtar konturerna av ett mönster där informanterna söker efter en position som tillåter både autonomi *och* gemenskap. En stöd-situation grundad i samarbete. Att rå sig själv *och* att slippa vara ensam. En ”icke krävande” socialitet att delta i när tillvaron ter sig långtråkig och enahanda *och* rätten att dra sig undan när man vill vara i fred. Här hamnar hyresgästernas handlingsutrymme och delaktighet i fokus, liksom tillgången till meningsfulla alternativ ”ute i samhället”. Ju mer av ”icke relation” en människa har till samhället, desto mer inskränks valfriheten (Skårner 2001). Vi har sett hur informanternas vardagliga kontaktnätverk i flera fall domineras av personal och andra hyresgäster. Bristen på ”länkar” till det ordinarie samhällslivets arenor och sociala sammanhang är påfallande. Att skapa förutsättningar

för ett meningsfullt vardagsliv med gruppboenden som plattform, utan att för den skull reproducera institutionslivets inneslutna tillvaro är således ett annat dilemma som synliggörs i materialet. Var köper man ”inträdesbiljetten” till ett konventionellt socialt liv? (jämför Skårner 2001). Och vilken roll spelar det sociala stöd och den kontroll som förmedlas av personalen?

Att klara sig själv – med hjälp av personalen

Studien klargör personalens centrala roll i gruppboenden. De intervjuade hyresgästerna uttrycker olika behov av emotionellt, praktiskt och kognitivt stöd, men personalen finns i allra högsta grad närvarande i deras vardagsliv. De finns med som stöd och sällskap såväl i de individuella vardagsprojekten som i kollektiva sammanhang inom och utanför gruppboenden. Särskilt kontaktpersonerna fungerar också som länk till det omgivande vårdlandskapet. Vi har härvid noterat att stödförmedlingen inte bara handlar om *vad* som görs utan *hur* det görs. Att personalen lyckas etablera en bärkraftig samarbetsrelation till hyresgästen tycks vara en viktig förutsättning för konstruktivt stöd. Avgörande för relationers karaktär är kommunikationen menar Scheff (1997). Stabila sociala relationer baseras på ömsesidig identifikation och förståelse mellan parterna. Det emotionella klimatet i relationen påverkar hela stödprocessen; vad som efterfrågas, erbjuds och accepteras. De relationella och innehållsmässiga dimensionerna av stöd är på så vis sammanflätade; relationen kvalitetsmärker stödet och om det som förmedlas överhuvudtaget upplevs som ett stöd, samtidigt som de handlingar som utväxlas mellan aktörerna konstituerar relationen (Scheff 1997, Watzlawick et al. 1967).

Ett utmärkande drag i de professionella relationer som utvecklas i gruppboenden är att de till stor del utspelas inom ramen för en vardagslivskontext. Hushållsarbete, TV-tittande, sällskapligt småprat, inköpsresor eller cafébesök; listan kan göras lång på vardagliga sysslor som hyresgästerna och personalen gör tillsammans. Hur samspelet utvecklas, definieras och tolkas av parterna torde få stor betydelse för stödmobiliseringen. Stöd är ingen avgränsad arbetsuppgift utan precis som alla andra mellanmänskliga relationer något som ständigt finns närvarande (Scheff 1997). Att plocka en blomma – eller inte, att äta tillsammans – eller inte, att stanna upp och se den som vill bli sedd – eller inte, att respektera en stängd dörr – eller inte, att förhandla – eller inte, bildar mönster som sammantaget gynnar relationsskapande och stöd – eller inte. Studiens resultat konfirmerar den tidigare forskning som visar att grundläggande dimensioner i en fungerande hjälprelation är att den professionelle förmår se klienten som en person, själv framträda som en person samt fästa uppmärksamhet vid klientens egna uppfattningar och önskemål (Skårner 2001, Borg 2002, Billquist & Skårner 2009a, Denhov & Topor 2011). Men

– och det är viktigt att framhålla – även om klienterna klart och tydligt uttrycker att de har ett intresse av en relation till personalen som fungerar på det personliga planet så tycks det knappast vara en vänskapsrelation som de söker. Den professionella komponenten i relationen är lika viktig; den borgar för en ”saklig” tillit och att man får den hjälp man behöver. Inte en vän, men ”som en vän” menar Topor (2001). Berner et al (1993) skriver så här om den professionella relationens sammansatta karaktär:

Att behandlaren är ”en kompis men ändå inte en kompis” uttrycker ganska väl den äkta professionalismens förening av det sant medmänskliga och den yrkesmässiga expertisen (s 156).

Att den professionella relationen inrymmer ett stråk av *autenticitet* erbjuder i någon mån en kontrast till den *objektifiering* som ofrånkomligen följer av situationen och de rådande maktförhållandena i relationen (Billquist & Skårner 2009b, se även Johnsson & Svensson 2006). Goffman (1973) pekar på hur en konsekvens av stigmatisering är att personens tolkningsschema för vardagliga händelser undermineras genom att hon blir behandlad nedlåtande. Bagateller bedöms som märkvärdiga prestationer och ”normalt” olämpligt uppförande tolkas som utslag av personens egenskap att vara olik andra. Att personalen ”ser människan” och inte låter generaliserande och standardiserade omdömen och bedömningar utgöra ett ”filter” i kontakten förefaller avgörande, inte bara för relationens existens utan även för ett ömsesidigt och meningsfullt samarbete. Liknande uppfattningar framkommer i annan forskning som behandlar utsatta gruppers kontakt med samhällsvården (exempelvis Topor 2001, 2003, Skårner 2001, Borg 2002, Svensson 2003, Carlsson 2003, Borg & Kristiansen, 2004, Billquist & Skårner 2009 a, b)

Trots att hyresgästerna tycker bra om personalen och uppfattar den som förstående och hjälpsam kan ett mönster av *osäkerhet* skönjas kring stödet och stödets villkor. Vilket stöd och vilken kontroll är önskvärd och nödvändig, på vems villkor och vem skall ta initiativ till kontakt? Sett ur hyresgästernas perspektiv tycks det röra sig om ett komplext samspel av personliga och situationella omständigheter, där gruppbestadens ambivalenta funktion av hem och institution åter gör sig påmind. Skärningspunkter mellan olika ideologier och principer för stöd, service och kontroll antyds i materialet, liksom bristen på dialog och förhandling mellan personal och hyresgäster kring de ”osäkerhetszoner” som med nödvändighet uppstår i den vardagliga praktiken.

Stödmobiliseringen kompliceras således av att den innehåller ett element av kontroll¹⁵. Kontrollen, som den kommer till uttryck i maktbalansen mellan

15. Inslagen av kontroll och restriktioner ställs givetvis på sin spets för de hyresgäster som fortfarande är föremål för tvångsvård.

personal och hyresgäster och i regler och rutiner som hyresgästerna förväntas underkasta sig, kan skapa en struktur som fyller en stödjande och skyddande funktion eller så kan den uppfattas som ett ”nödvändigt ont” för att vardagen skall fungera. Men den kan också upplevas som destruktiv när den blir en hämsko på eget ansvarstagande och initiativkraft.

Förhållandet mellan stöd och kontroll är intressant, särskilt som stödet – åtminstone på sikt – rent principiellt syftar till att uppfylla vårdideologiska ambitioner som att även människor med svåra psykiska problem har rätt till autonomi, integritet och normaliserade levnadsförhållanden. Flera av hyresgästerna som intervjuats i denna studie uttalar explicit att deras långsiktiga mål är ett självständigt och socialt integrerat liv och de resonerar också kring sin boendesituation med referenser till en ”vanlig” bostad. Enligt Nationalencyklopedin betyder ordet *självständig* ”någon som har förmåga att handla och tänka utan att rätta sig efter andra”. En fråga som infinner sig är vem som har rätten att definiera vad som är att betrakta som ett vanligt, normalt liv? Genom mer eller mindre tvingande regler och rutiner för vad som är att hänföra till ett ”normalt liv” villkoras självständigheten och självbestämmandet. Eller med andra ord, det gäller för hyresgästen att använda sin handlingsfrihet på ett sätt som går i linje med vad personalen (samhället) anser är ett önskvärt och lämpligt sätt att leva.

I de berättelser vi har fått ta del av går det att urskilja ett mönster av anpassning och acceptans i situationen, men det höjs också kritiska röster som antyder en mer eller mindre öppen maktkamp om kontrollen över definitionen av situationen, där personalens formella tolkningsföreträdare när det gäller hur (vardags)livet bäst skall levas inte nödvändigtvis får genomslag hos hyresgästerna. En slutsats som kan dras är att hur välvillig personalen än är och hur mycket kontrollen än utövas med ”hyresgästens bästa” för ögonen är en bärande dimension i en konstruktiv och framåtblickande stödsituation att samspelet inte bara utgår från den formella, samhällseliga makten, utan också vilar på vad Bernler & Johnsson (2001) kallar för bekräftad makt. Den bekräftade makten utgår från det mandat som personalen tilldelats av klienten. Med ett kommunikationsteoretiskt begrepp skulle man kunna beskriva denna aspekt av relationen mellan personalen och hyresgäster som metakomplementär (Watzlawick et al. 1967), det vill säga att när hyresgästen ger personalen rätten att handla innebär det att denne visserligen fortfarande styr, men att hyresgästen styr denna styrning genom att aktivt godkänna den.¹⁶ Den bekräftade makten förutsätter en dialog där hyresgästen ser sig själv och blir bemött som ett självständigt handlande subjekt och där en gemensam

16. Ett exempel på bekräftad makt beskrivs i citatet på s 66 där informanten väljer att lämna fullmakt till sin socialsekreterare för att försäkra sig om att hyran betalas in.

agenda för samarbete utvecklas. Detta innebär inte att den formella makten upphävs, men det skapas ett utrymme för delaktighet (Billquist & Skårner 2009b).

Till sist...

Med studiens resultat som grund vill jag avslutningsvis föra ett kort resonemang kring vilka lärdomar vi kan dra av hyresgästernas berättelser om vardagslivet i gruppbestaden och om personalens insatser. Framställningen syftar inte till att presentera några konkreta förslag utan snarare till att tillföra den pågående diskussionen om den vardagliga professionella praktiken några preliminära uppslag och tankegångar utifrån vad som framkommit i studien. Hyresgästernas berättelser innehåller många intressanta iakttagelser kring arbetets organisering och personalens roll som jag menar är viktiga att ta tillvara. Särskilt som boendeformen är en relativt ny erfarenhet för både personal och hyresgäster. En reflexion i detta sammanhang är att vissa inslag i vardagslivets organisering vid gruppbestäderna förefaller starkt präglade av ”arvet” från de institutioner och sociala boenden som gruppbestaden är tänkt att utgöra ett alternativ till. Institutionella mekanismer som står i motsats till den boendeideologi som åtminstone retoriskt gäller för boendeformen. En rimlig slutsats av studiens resultat är att det gäller för personalen att – i dialog med hyresgästerna – söka sig fram till strategier och förhållningssätt som skapar förutsättningar för en icke stigmatiserande stödsituation på hyresgästens villkor. Och för att hantera den dubbla rollen, att förena stödjande och kontrollerande uppgifter, på ett för hyresgästen gynnsamt sätt.

Av informanternas berättelser kan vi sluta oss till att personalen har en nyckelroll i hyresgästernas närvarande livssituation. Betydelsen av att relationen fungerar på ett personligt plan och att personalen har förmågan och viljan att se hela människan kan inte nog understrykas. Att ensidigt fokusera på problem, brister och dysfunktion bidrar till att en stigmatiserad problemdidentitet konserveras eller kanske till och med förstärks. Att personalen ser och bekräftar hyresgästerna även i andra roller och identiteter än den som klient, förefaller som ett centralt element i stödrelationen. En professionell relation som lyckas förena expertis och medmänsklighet erbjuder för att tala med Hessle (1995) en samspelsarena för hyresgästen att göra nya och konstruktiva relationella erfarenheter och därmed utveckla sin sociala skicklighet att knyta och vidmakthålla sociala band.

Topor (2001) talar om återhämtning i termer av återerövring av individens makt över sitt liv. Mot bakgrund av studiens resultat är det rimligt att anta att en uppgift för personalen är att försöka bistå hyresgästen i denna långsiktiga ambition att själv styra och bemästra den egna livssituationen genom

att lyfta fram personens kompetenser och resurser och ta tillvara hennes egna förslag till lösningar, det vill säga att försöka utforma stödet så att det inte undergräver personens ”self-efficacy”¹⁷ (Vaux 1988 s 192). Ingen lätt uppgift i den specifika miljö som gruppboenden utgör, särskilt som hyresgästerna bedömts ha ett mycket omfattande stödbehov för att ”klara sig själva” ute i samhället. Att inte hamna i endera diket; antingen för mycket och felaktigt stöd eller tvärt om, allt för passivt invänta hyresgästens artikulerade begäran om specifika insatser torde vara en professionell utmaning för det samlade personalkollektivet att arbeta med.

Att en konstruktiv ”stödbalans” kräver ömsesidig dialog och förhandling kommer tydligt till uttryck i de intervjuade hyresgästernas bilder av fungerande och icke fungerande stödsituationer. Det finns starka argument för att öppenhet, flexibilitet och gemensam reflexion som syftar till att klargöra roller och ömsesidiga förväntningar är fruktbara strategier för att hantera den osäkerhet och ambivalens som förefaller vara inbyggd i situationen. Att förhandla sig fram till vilka gränser och initiativ som skall gälla i relationen, eller med andra ord så långt som möjligt bygga samarbetet med hyresgästen på bekräftad makt. Att det tolkningsföreträde som följer av personalpositionen används med varsamhet så att hyresgästen inte tilldelas allt ansvar för det som inte fungerar i samspelet. Eller att hyresgästernas förgivet tagna behov av ”struktur” inte slentrianmässigt tas som förevändning för att överföra institutionella mönster och regler till gruppboenden. Vems behov skall tillgodoses, hyresgästens eller organisationens? Att skifta fokus från hyresgästernas individuella tillkortakommanden till situationellt betingade omständigheter är ett sätt att vidga perspektivet.

Hyresgästernas berättelser reser slutligen även frågor kring det sociala livet utanför gruppboenden. Alain Topor (2011) talar om skillnaden mellan att *vara* i samhället och att *leva* i samhället. Då hamnar fokus på social integration och länkar ut i samhällslivet. Samhällets insatser är alltså knappast bara en vårdfråga utan en del av en större och komplexare social och politisk fråga som handlar om hur samhället tar emot den som försöker göra ny entré.

17. Self-efficacy är ett inlärningsteoretiskt begrepp som inte är alldeles enkelt att översätta till svenska. Det innebär att en person har tilltro till sin egen förmåga att klara en specifik uppgift med ett visst resultat (www.sbu.se).

Referenser

- Albrektsson & Lindqvist (2011) *Möjligheternas hus. En fallstudie av en Syssetsättnings- och rehabiliteringsverksamhet för personer dömda till rättspsykiatrisk vård*. Göteborg FoU i Väst Rapport 2:2011.
- Andersson, G (2009) *Vardagsliv och boendestöd – en studie om människor med psykiska funktionshinder*. Rapport i socialt arbete nr 131. Stockholm: Stockholms universitet.
- Berger, P & Luckman, T (1991) *The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Bernler, G, Johnsson, L & Skårner, A (1993) *Behandlingens villkor. Om relationen och förväntningarna i det sociala arbetet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Bernler, G & Johnsson, L (2001) *Teori för psykosocialt arbete*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Billquist, L & Skårner, A (2009a) *En påtvingad relation? Om kontaktmannaskapets utövande och villkor inom LVM-vården*. Forskningsrapport 2009. Stockholm: Statens institutionsstyrelse
- Billquist, L & Skårner, A (2009b) En påtvingad relation: om stöd och kontroll i kontaktmannarelationen inom LVM-vården. *Nordisk alkohol & narkotikatidskrift* vol 26 2009:3.
- Blomquist, J (2002) *Att sluta med narkotika med och utan behandling*. FOU-rapport 2002:2. Stockholm: Socialtjänstförvaltningen FoU-enheten.
- Borg, M (2002) *Verksamma relationer. Vad innebär det sett ur psykiatriska patienters synvinkel?* Stockholm: Norra Stockholms psykiatri FoU-enhet.
- Borg, M, Sells, B, Topor, A, Mezzina, R (2005) What makes a house a home: The role of material resources in recovery from severe mental illnesses. *American Journal of Psychiatric Rehabilitation* Vol 8 2005: 3.
- Borg, M & Kristiansen, K (2004) Recovery-oriented professionals: Helping relationships in mental help services. *Journal of Mental Health*, 13 (5), 493-505.

- BSF 2005:17 Boverkets föreskrift om ändring i verkets byggregler. Stockholm: Boverket
- Carlbon, A & Östman, M (2007) *Anhörigas uppfattningar om bostad med särskild service enligt LSS*. Boendeprojektet. Växjö universitet. www.vxu.se/livosa. Delrapport 17.
- Carlsson, B (2003) *Så blir det hjälp. Om hjälpprocesser i socialt arbete*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete
- Collins, R (2004) *Interaction Ritual Chains*. New Jersey: Princeton University Press.
- Denhov, A (2007) *Hjälpande relationer i psykiatrisk vård: en litteraturöversikt*. Stockholm: Psykiatri Södra FoU-enheten
- Denhov, A & Topor, A (2011) The components of helping relationships with professionals in psychiatry: Users' perspective. *International Journal of Social Psychiatry*. Sage: Published on line 20 may 2011.
- Erdner, A (2006) *Berättelser om ensamhetens vardag hos människor med psykiska funktionshinder*. Stockholm: Karolinska Institutet.
- Ewertsson, M & Forsell, H (1999) *Patienters och anhörigas nätverk – kartläggning och uppföljning av det sociala nätverket hos förstagångsinsjuknade patienter med psykotiska symptom och för deras anhöriga*. Stockholm: FOU-enheten/VSPS, Rapport nr 7/1999.
- Frank, J & Frank, J (1991) *Persuasion and healing. A comparative study of psychotherapy*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Folkestad, H. (2003) *Institusjonalisert hverdagsliv. En studie av samhandling mellom personale og beboere i bofelleskap for personer med utviklingshemming*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Goffman, E (2004) *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik*. Stockholm: Raben & Sjögren.
- Goffman, E (1983) *Totala institutioner. Fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor*. Stockholm: Raben & Sjögren.
- Goffman, E (1973) *Stigma. Den avvikandes roll och identitet*. Stockholm: Raben & Sjögren.
- Granowetter, M (1973) The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*. 78:6 s 1360-1380.
- Göteborgs Stads Riktlinjer för insatser enligt LSS och bistånd enligt SoL för barn, ungdomar och vuxna med funktionsnedsättning*. Reviderad version 2009.
- Hessle, S (1995) *Sociala nätverk i kris, utveckling och fördjupning*. Rapport nr 74. Stockholm: Stockholms universitet, institutionen för socialt arbete.
- Holmes, D (2002) "Police and pastoral power: governmentality and correctional forensic psychiatric nursing", *Nursing Inquiry*, 9 (2), pp. 84-92.

- Hubble, M A, Duncan, B L & Miller, S D (1999) *The heart and Soul of Change. What works in therapy?* Washington, DC: APA Books.
- Hydén, M (2000) "Forskningsintervjun som relationell praktik". I Hanne Haavind (red.) *Kön och tolkning: Metodiska möjligheter i kvalitativ forskning*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Johnsson, E & Svensson, K (2006) "Tvånget i tvångsvården", *Sociologisk Forskning*, nr 4, s. 23-38.
- Järvinen, M & Mik-Meyer, N (red) (2003) *At skabe en klient*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Järvinen, M & Mik-Meyer, N (red) (2005) *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv. Interview, observationer og dokumenter*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Klamas, M (2010) *Av egen kraft. Tillsammans med andra. Personer med psykiska funktionshinder, socialt stöd och återhämtning*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Kristiansen, A (1999) *Fri från narkotika. Om kvinnor och män som har varit narkotikamissbrukare*. Rapport nr 28. Umeå: Umeå universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Kristiansen, A & Svensson, B (2004) *Byråkrati & narkomani går inte ihop. Livsvillkor och värderfarenheter hos kvinnor och män som använder narkotika*. Stockholm: Mobilisering mot narkotika.
- Kvale, S (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindkvist, R, Markström, U & Rosenberg, (2010) *Psykiska funktionshinder i samhället*. Malmö: Gleerups Förlag
- Lipsky, M (1980) *Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services*. New York: Russel Sage.
- Mallander, O (1999) *De hjälper oss till rätta. Normaliseringsarbete, självbestämmande och människor med psykisk utvecklingsstörning*. Lund: Meddelande från socialhögskolan, 1999:2.
- Marsella, A & Snyder, K (1981) "Stress, Social Support and Scizophrenic Disorders: Towardan Interactional Model". *Schizophrenia Bulletin* 7 (s 152 - 163).
- Merriam, S B. (1994) *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Milardo, R (1992) Comparative methods for delineating social networks. *Journal of Social and Personal Relationships*. Vol 9.3 s 447-461.
- Minuchin, P, Colapinto, J & Minuchin S (1998) *Working with Families of the Poor*. New York: Guilford Press.
- Olin, E & Ringsby Jansson, B (2008) Common areas in group homes: arenas for different interests? *European Journal of Social Work* 11 (3) s 251-265.

- Proposition 1992/93:159 *Om stöd och service till vissa funktionshindrade*. Stockholm
- Proposition 1993/1994: 218 *Psykiskt stördas villkor*.
- Rask, M (2007) *Upplevelser av boendestödspersonals stödjande arbete – En intervjustudie med personer med psykiska funktionshinder*. Boendeprojektet, delrapport 5. Växjö universitet. www.vxu.se/ivosva.
- Ringsby Jansson, B (2002). *Vardagslivets arenor. Om människor med utvecklingsstörning deras vardag och sociala liv*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Sahlin, I & Löfstrand, C (2001) "Utanför bostadsmarknaden – myndigheter som motståndare och medspelare". I SOU 2001:95 *Att motverka hemlöshet. En sammanhållen strategi för samhället*. Expert och forskningsrapporter. Bilagedel. Slutbetänkande av Kommittén för hemlösa.
- Scheff, T J (1997) *Emotions, the social bond human reality. Part/whole analysis*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Seikkula, J & Arnkil T E (2005) *Sociala nätverk i dialog*. Göteborg: Mareld.
- Sjögren Öhlund, B (2005). *Varför har ingen frågat mig förut? Rapport om boendestöd för personer med psykiska funktionshinder – ur ett brukarperspektiv*.
- Skårner, A (2001) *Skilda världar? En studie av narkotikamissbrukares sociala relationer och sociala nätverk*. Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Skårner, A, & Regné, M (2003) "Det är dom här jag har och inte har" *Om LVM vårdades sociala nätverk*. Forskningsrapport nr 1:2003. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Slutrapport Röda tråden (2008) Ett samverkansprojekt mellan Göteborgs Stad och delar av psykiatrin inom Sahlgrenska Universitetssjukhuset, Västra Götalandsregionen*. Göteborg: FoU i Väst/GR
- Socialstyrelsen (2006) *Lokala hemlöshetsprojekt 2002 – 2005. Resultat, slutsatser och bedömningar*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2007a) *Bostad med särskild service för vuxna enligt LSS Stöd för rättstillämpning och handläggning*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2007b) *Nationella riktlinjer för missbruks- och beroendevården*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2011) *Bostad med särskild service och daglig verksamhet. En forskningsöversikt*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 1991:92 *Rätt till bostad om psykiskt stördas boende*. Delbetänkande av Psykiatriutredningen. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 1992:73 *Välfärd och valfrihet – service, stöd och vård för psykiskt störda*. Stockholm: Allmänna förlaget.

- SOU 2001:95 Att motverka hemlöshet. En samlad strategi för samhället. Stockholm: Fritzes Förlag.
- SOU 2004:3 Tvång och förändring – rättssäkerhet, vårdens innehåll och eftervård. Stockholm: Fritzes Förlag.
- SOU 2005:82 Personer med tungt missbruk – stimulans till bättre vård och behandling. Stockholm: Fritzes Förlag.
- SOU 2006:100 Ambition och ansvar. Nationell strategi för utveckling av samhällets insatser till personer med psykiska sjukdomar och funktionshinder. Stockholm: Fritzes Förlag
- SOU 2011:35 *Bättre insatser vid missbruk och beroende. Individens kunskapen och ansvaret.* Stockholm: Fritzes Förlag
- Steinholtz-Ekecrantz, L (1995) *Patienternas psykiatri – en studie av institutionella erfarenheter.* Stockholm: Carlsson bokförlag (akademisk avhandling).
- Storbjörk, J (2007) ”I gränslandet mellan delaktighet och tvång: klienten i projektet”. I J Fäldt, J, Storbjörk, J, Palm, L, Oscarsson & K, Stenius *Vårdkedjeprojektet – Tre utvärderingsperspektiv.* Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Svensson, B (2001) *Vård bakom låsta dörrar. Lunden, ett LVM-hem för kvinnor.* Forskningsrapport nr 1:2000. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Svensson, B (2003) *Knarkare och Plitar. Tvångsvården inifrån.* Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Svensson, B (2007) *Pundare, jonkare och andra med narkotikan som följeslagare.* Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Svedhem (1990) Varför nätverksterapi bör prövas vid schizofrenibehandling. *Socialmedicinsk tidskrift nr 1-2* (s 43-49).
- Thörn, C (2004) *Kvinnans plats(er) – bilder av hemlöshet.* Stockholm: Égalité.
- Tidemalm, D (2000). *Det gemensamma boendets villkor: Ekeby, en gruppbostad för psykiskt funktionshindrade i Hässelby, FoU-enheten/psykiatri,* Stockholm.
- Topor, A (2001) *Managing the Contradictions – Recovery from severe mental disorders.* Stockholm: Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Topor, A (2003) *Tid, makt och relationer – metoder i psykiatrisk rehabilitering.* Göteborg: Sahlgrenska universitetssjukhuset, Område Östra.
- Topor, A (2005) Nya och gamla institutioner. I M, Sundgren & A, Topor *Socialpsykiatri.* Stockholm: Bonniers
- Topor, A, Borg, M, Mezzina, R, Sells, D, Marn, I, Davidson, L (2006) Others: the role of family, friends, and professionals in the recovery process. *American Journal of Psychiatric Rehabilitation, 9:* 17-37.

- Topor, A & Holmqvist, S (2011) *Ingenting om oss utan oss. Allmänna arvsfondens stöd till projekt som rör människor med psykiska problem*. Stockholm: Allmänna arvsfonden.
- Vaux, A (1988) *Social Support: Theory, Research and Interventions*. New York: Praeger.
- Wampold, B E. (2001) *The great psychotherapy debate: models, methods and findings*. Mahwah, N J: L. Erlbaum Associates.
- Watzlawick P, Beavin J H & Jackson D D (1967) *Pragmatics of human communication*. New York: WW Norton & Company Inc.
- Yalom (1975) *The Theory and Practice of Group Psychotherapy*. New York: Basic Books Ink. Publishers.

Vad tycker människor med psykiska funktionsnedsättningar och en komplex livssituation om att få ett varaktigt boende i form av gruppboestad med särskild service? Vilka kopplingar gör de till boendesituationens betydelse för vardagsliv och livssituation i stort? Anette Skårner har intervjuat boende på två gruppboestäder med särskild service i två olika stadsdelar i Göteborg. En av boestäderna vänder sig till personer som är dömda till rättspsykiatrisk vård och den andra till kvinnor med missbruksproblem och psykiatrisk samsjuklighet.

Studien visar att flytten till en lägenhet i gruppboestaden huvudsakligen inneburit en positiv förändring av hyresgästernas livssituation i stort. Boestaden erbjuder, i jämförelse med de alternativ som intervjupersonerna tidigare varit hänvisade till, en värdigare, tryggare och friare boendesituation. Något som de intervjuade särskilt framhåller är att lägenheten är en fullvärdig och permanent bostad, vilket ger förutsättningar för kontinuitet i boendet och för större möjlighet för hyresgästen att ”rå sig själv”. Samtidigt blir boestadens dubbla funktion av hem och institution tydlig, bland annat genom att man bor tillsammans med andra personer som befinner sig i en liknande situation, genom personalens närvaro i och vetskap om den privata sfären och genom det regelverk och den kontroll som omgärdar boendet.

Anette Skårner är socionom, filosofie doktor och verksam som universitetslektor vid Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.

FoU_iväst **GR**

FORSKNING OCH UTVECKLING INOM VÄLFÄRDSOMRÅDET

Besök Gårdavägen 2 • **Post** Box 5073, 402 22 Göteborg • **Tel** 031-335 5000

Fax 031-335 51 17 • **e-post** fou@grkom.se • www.grkom.se/fouivast

